

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Н. С. Щерба

**ІНШОМОВНА ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ
ПОТРЕБАМИ: 15 ІНТЕРАКТИВНИХ МАЙСТЕРЕНЬ**

Навчальний посібник

Житомир – 2019

УДК 378.22:37.013.75:811.111(075.8)

Щ 61

*Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(Протокол № 6 від 26 червня 2019 року)*

Рецензенти:

Бойчук І. Д. – канд. пед. наук, директор КЗВО "Житомирський базовий фармацевтичний коледж".

Капелюшна Т. В. – канд. пед. наук, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Фрідріх А. В. – канд. пед. наук, доцент кафедри практики англійської мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Щерба Н. С.

Щ 61

Іншомовна освіта дітей з особливими потребами: 15 інтерактивних майстерень. Навчальний посібник. – Житомир: Бук Друк, 2019. – 283 с.

Навчальний посібник призначений для підготовки майбутніх учителів іноземної мови до роботи з учнями з особливими освітніми потребами таких категорій, як: інвалідність, порушення поведінки та обдарованість. Практична орієнтація завдань і використання у тексті посібника англомовних матеріалів вимагає попереднього освоєння студентами дисциплін "Методика викладання іноземної мови" та "Практичний курс англійської мови".

Матеріали навчального посібника можуть також використовуватись у системі підвищення кваліфікації фахівців для перепідготовки учителів англійської мови середніх загальноосвітніх шкіл.

© Н. С. Щерба, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
ТЕМА 1. <i>Особи з особливими освітніми потребами: аналіз термінології.....</i>	9
ТЕМА 2. <i>Еволюція уявлень про інвалідність і місце осіб з інвалідністю в суспільстві.....</i>	13
ТЕМА 3. <i>Освіта осіб з особливими потребами в міжнародній та вітчизняній освітньо-нормативній документації.....</i>	16
ТЕМА 4. <i>Моделі інвалідності та їх наслідки.....</i>	20
ТЕМА 5. <i>Форми і заклади середньої освіти, доступні для учнів з особливими освітніми потребами</i>	23
ТЕМА 6. <i>Інклюзивна освіта: фактори, що сприяють і перешкоджають її запровадженню в Україні...</i>	28
ТЕМА 7. <i>Принципи індивідуалізації, диференціації, адаптації та модифікації.....</i>	34
ТЕМА 8. <i>Збір і обробка інформації про індивідуальні обмеження та можливості учня. Індивідуальна програма розвитку дитини. Навчальні труднощі і нездатність. Підстави для запровадження модифікації.....</i>	38
ТЕМА 9. <i>Особливості іншомовної освіти учнів з дислексією, дисграфією та порушеннями інтелекту. Індивідуальний навчальний план. Модифікація та адаптація.....</i>	41

ТЕМА 10.	<i>Види порушень опорно-рухового апарату. ДЦП та його різновиди. Адаптація, модифікація. Розумне пристосування та універсальний дизайн.....</i>	45
ТЕМА 11.	<i>Іншомовна освіта незрячих і глухих учнів. Особливості навчання учнів з порушеннями зору та слуху. Можливості адаптації.....</i>	49
ТЕМА 12.	<i>Навчання іноземної мови учнів з розладами усного мовлення. Види мовленнєвих порушень і можливі заходи.....</i>	53
ТЕМА 13.	<i>Розлади поведінки: причини і різновиди. Особливості навчання іноземної мови учнів з синдромом дефіциту уваги й гіперактивністю та з диспраксією.....</i>	58
ТЕМА 14.	<i>Обдарованість і її типи. Особливості іншомовної освіти обдарованих учнів.....</i>	63
ТЕМА 15.	<i>Використання веб-застосунків у навчанні іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами.....</i>	67
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....		70
ДОДАТКИ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ		
ДОДАТОК А.	<i>Коректні звертання до осіб з інвалідністю....</i>	84
ДОДАТОК Б.	<i>Еволюція уявлень про інвалідність.....</i>	87
ДОДАТОК В.	<i>Право осіб з інвалідністю на освіту.....</i>	109
ДОДАТОК Г.	<i>Моделі інвалідності.....</i>	124

ДОДАТОК Д. <i>Форми середньої освіти та типи навчальних закладів, доступні для осіб з інвалідністю.....</i>	127
ДОДАТОК Е. <i>Фактори, що сприяють і перешкоджають запровадженню інклюзії.....</i>	140
ДОДАТОК Є. <i>Індивідуалізація, диференціація, адаптація та модифікація.....</i>	155
ДОДАТОК Ж. <i>Засоби систематизації інформації про дитину з інвалідністю.....</i>	159
ДОДАТОК З. <i>Дислексія та дисграфія. ЗПР і порушення інтелекту. Стратегії адаптації, модифікації та покращення психологічного мікроклімату в класі.....</i>	172
ДОДАТОК И. <i>Порушення опорно-рухового апарату.....</i>	193
ДОДАТОК І. <i>Порушення зору та слуху.....</i>	207
ДОДАТОК К. <i>Усномовленнєві порушення.....</i>	223
ДОДАТОК Л. <i>Порушення поведінки.....</i>	231
ДОДАТОК М. <i>Обдарованість.....</i>	245
ДОДАТОК Н. <i>Використання веб-застосунків.....</i>	262
ДОДАТОК О. <i>Зразки контрольних робіт: поточної та аудиторної модульної.....</i>	274
ДОДАТОК П. <i>Орієнтовний список залікових запитань.....</i>	279

ВСТУП

Реформаційні процеси, характерні для сучасної української освіти, торкнулись і навчання учнів з особливими освітніми потребами. Особливо це стосується дітей з інвалідністю. Розпочали свою роботу пілотні проекти щодо запровадження інклюзивної освіти (наприклад, Всеукраїнський експеримент "Розвиток інклюзивного освітнього середовища у Запорізькій області"), діє програма деінституціалізації в межах приєднання окремих українських областей до роботи британської благодійної організації Lumos та низка інших заходів. Проте ступінь реалізації бажаної освітньої та соціальної інтеграції дітей з інвалідністю здебільшого залежить від якості відповідної професійної підготовки майбутніх учителів.

Сучасні вітчизняні реалії середньої іншомовної освіти дітей і молоді з інвалідністю такі, що всі розумово збережені учні мають вивчати іноземну мову. Виняток становлять діти з розумовою відсталістю, але водночас затримка психічного розвитку не вважається перешкодою. Отже майбутні учителі іноземної мови повинні бути готові до навчання учнів з різним ступенем порушень: зору, слуху, мовлення, опорно-рухового апарату та розумової діяльності. Крім того, як свідчить практика середньої іншомовної освіти, відкритими традиційно залишаються питання навчання обдарованих дітей, а також учнів з несприятливих середовищ. Вирішення окреслених проблем стає можливим за умов наявності в педагога достатніх особистісних і професійних ресурсів. Існуючі форми їх університетської підготовки не дозволяють сформувати відповідні цінності, особистісні риси, знання та вміння належним чином.

Для вирішення існуючого протиріччя було розроблено навчальний посібник "Іншомовна освіта дітей з особливими потребами". В його основу покладено підходи (аксіологічний, діяльнісний, рефлексивний та особистісно-орієнтований) і принципи (доступності, опори на існуючий досвід, взаємонавчання, зв'язку теорії

з практикою, активності суб'єктів навчання, науковості і практичної орієнтації), передбачені новою програмою з методики навчання англійської мови "Шкільний вчитель нового покоління", що пілотується в закладах вищої освіти України з 2016 року спільно Британською Радою та Міністерством освіти.

Апробація посібника відбулася в ході викладання одноіменної дисципліни. В Житомирському державному університеті імені Івана Франка вона викладається як дисципліна за вибором навчального закладу студентам другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальність 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська)) (II семестр, денна форма навчання). Дисципліна входить до педагогічного циклу і має міжпредметні зв'язки з педагогікою, дидактикою, методикою викладання іноземної мови, психологією та інформатикою.

Навчальною програмою дисципліни "Іншомовна освіта дітей з особливими потребами" передбачено 7 лекційних і 8 практичних занять. У розробленому навчальному посібнику їх було вирішено замінити на 15 інтерактивних майстерень. Ця назва пов'язана з тим, що студенти мають самостійно (індивідуально, в парах, малих групах) опрацювати запропоновані матеріали, навчаючи один одного, конструювати переконання та знаходити рішення проблем.

Кожне заняття починається з виконання студентами тесту множинного вибору (2-3 запитання) за матеріалами, що вивчатимуться на занятті. Його функціями є: предикція змісту заняття, що має мотивуючий вплив, і саморефлексія, що дозволяє студентам оцінити вхідний рівень своїх знань і спостерігати за прогресом. У

кінці занять їм пропонуються запитання для самоконтролю. Таким чином і самі студенти, і викладач мають можливість виявити одержані знання.

Матеріали для опрацювання подані в Додатках А-Н. Вони підбиралися так, щоб позитивно впливати на ставлення студентів до осіб з інвалідністю, оскільки відповідні цінності є основою їх професійної готовності до роботи. Наприклад, на першому занятті їм запропоновано прочитати уривок зі статті І. Андреїців "Словничок

освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей". До статті додаються тренувальні вправи, що дозволяють розвинути відповідні вміння. На другому занятті з метою виховання толерантності та співчуття до осіб з інвалідністю студенти читають і аналізують у малих групах оповідання М. Етвуд "Lusus Naturae". Цей етап майстерні закінчується обговоренням моделі інвалідності, що дозволив би головній героїні гідно жити і розвиватись. На подальших заняттях студентам пропонується, шляхом добровільного тимчасового обмеження певних функцій (сенсорних чи рухових), спробувати себе в ролі учнів з інвалідністю на уроці іноземної мови.

На заняттях приділяється увага формуванню позиції майбутніх учителів щодо вибору форми освіти учнів з інвалідністю. Наприклад, на 6 занятті їм пропонується ознайомитися з 4 блоками матеріалів за 4 варіантами: переваги (1) та недоліки інклюзії (2), фактори, що сприяють (3) і перешкоджають її запровадженню в Україні (4). Подальше обговорення в малих групах і презентація результатів на загал завершується перегрупуванням студентів відповідно до 5 запропонованих позицій щодо доцільності запровадження інклюзивної освіти. На даному етапі вони вже здатні зробити самостійний та відносно поінформований вибір.

Останні 8 інтерактивних майстерень містять практичну роботу студентів, пов'язану з розробкою компонентів уроків англійської мови для учнів з різними особливими освітніми потребами.

В Додатку О наведено зразки контрольних робіт: поточної та аудиторної модульної. Як було виявлено в ході апробації посібника, поточні контрольні роботи доцільно проводити після 3-го, 7-го та 15-го занять з використанням віртуального навчального середовища edmodo. Що стосується аудиторної контрольної модульної роботи, то її можна проводити як груповий проект, де студентам дається кейс (опис особливостей, можливостей і навчальних труднощів дитини), посібник (за бажанням викладача) та оцінна шкала.

В Додатку П запропоновано орієнтовний список залікових запитань.

ТЕМА 1. ОСОБИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: АНАЛІЗ ТЕРМІНОЛОГІЇ

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ: розуміння сутності понять, якими позначають осіб з особливими освітніми потребами; здатність розпізнавати, які з них є некоректними; виховання поваги до осіб з інвалідністю; усвідомлення обмежень їх життєдіяльності, що є наслідками основних груп захворювань.

ОБЛАДНАННЯ: посібник, 6 аркушів А4, 6 маркерів.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. **Організаційні питання.** 5 хв.
2. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Анкетування** (див. Додаток А1, Анкета 1.1). 5 хв.

3. У ПАРАХ. **Введення в термінологічний апарат дисципліни.** 10 хв.

1) (Індивідуально / в парах). Прочитайте наступні визначення. Які поняття характеризуються в них? Впишіть відповіді в пропуски та порівняйте їх у парах.

Варіант 1: а) "_____ " – це порушення, обмеження діяльності та можливої участі, що мають негативний вплив на взаємодію особи з вадами здоров'я з її оточенням;

б) "_____ " – це будь-яка особа, що не може самостійно частково чи повністю забезпечити потреби нормального особистого та / чи соціального життя внаслідок фізичних чи розумових вад, що є вродженими чи ні.

Варіант 2: а) "_____ " – це люди зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними чи сенсорними порушеннями, повна та ефективна участь яких у житті суспільства нарівні з іншими може бути обмежена при взаємодії з різними бар'єрами;

б) "_____ " – це повна чи часткова втрата фізичних чи розумових функцій або частини тіла; наявність у

тілі організмів, що спричиняють чи можуть спричинити захворювання; неправильне функціонування чи розвиток частини тіла; порушення чи відхилення, що призводить до того, що людина навчається інакше, ніж інші, що не мають його; порушення чи захворювання, що впливає на розумові процеси особи, сприймання реальності, емоції та судження, наслідком чого є проблеми в поведінці.

2) (Фронтально). Запропонуйте відповіді за варіантами.

4. У ПАРАХ. **Ознайомлення з поняттям "особливі освітні потреби".** 15 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте виділену напівжирним частину статті "Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей" (див. Додаток А2) та підкресліть інформацію, що стосується терміна "особливі освітні потреби".

2) (У парах). Складіть перелік осіб, що мають особливі освітні потреби. Порівняйте інформацію з двома іншими студентами.

3) (У парах) Прочитайте наступні категорії дітей та позначте ті з них, що мають, на вашу думку, особливі освітні потреби:

- а) діти з інтелектуальними порушеннями;
- б) обдаровані;
- в) безпритульні та працюючі;
- г) перевантажені позакласною роботою;
- д) що належать до мовних, етнічних і культурних меншин;
- е) із постійними застудними захворюваннями;
- є) із неблагополучних районів і груп населення;
- ж) із серцево-судинними захворюваннями;
- з) з порушеннями опорно-рухового апарату.

4) (Фронтально). Чому в цих категорій дітей виникають особливі освітні потреби? Чи завжди вони пов'язані з індивідуальними обмеженнями? Поясніть на прикладах.

5. У 6 ГРУПАХ. **Ознайомлення з поняттям "індивідуальні обмеження".** 30 хв.

1) (Індивідуально / у парах). Прочитайте групи захворювань у 1-й колонці таблиці та співвіднесіть їх зі всіма можливими обмеженнями з 2-ї колонки.

2) Обговоріть свої ідеї в парах.

Групи захворювань	Обмеження, що стосуються:
Група 1: порушення зору, сліпота.	• <i>пізнання:</i> розуміння та обміну інформацією.
Група 2: порушення слуху, глухота.	• <i>мобільності:</i> рухів і пересування.
Група 3: порушення інтелекту, психічні порушення, затримка психічного розвитку.	• <i>самообслуговування:</i> гігієни, самостійного одягання, харчування і можливості перебування на самоті.
Група 4: тяжкі порушення мовлення.	• <i>спілкування:</i> взаємодії з іншими людьми.
Група 5: порушення опорно-рухового апарату.	• <i>базових видів діяльності:</i> домашніх обов'язків, відпочинку, роботи та навчання.
Група 6: захворювання внутрішніх органів.	• <i>участі в громадській діяльності.</i>

3) (У 6 групах). Розподіліть групи захворювань (див. табл. вище) між 6 малими групами. В кожній групі створіть постер, що демонстрував би обмеження, характерні для кожної групи захворювань.

4) Презентуйте результати обговорення.

6. У ПАРАХ. Підсумки: коректність у звертанні до осіб з інвалідністю. 15 хв.

1) (У парах). Прочитайте перелік слів / словосполучень, що позначають осіб з інвалідністю, та підкресліть ті з них, що, на вашу думку, **не є** коректними у спілкуванні:

Інвалід, дитина-інвалід, особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, особа з порушеннями мовлення, аутист, ДЦП-шник,

неповносправний, глухі, сліпі, незрячі, люди з інтелектуальними порушеннями, люди з психічними порушеннями, даун, імбіцил, каліка, людина з ампутацією, контужений, людина з контузією, розумово відстала особа.

2) (Індивідуально). Дочитайте статтю "Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей" (див. Додаток А2) та перевірте свої відповіді.

3) (Фронтально). Які терміни викликали утруднення?

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке інвалідність?
2. Які категорії належать до осіб з інвалідністю?
3. Що таке особливі освітні потреби?
4. Кого відносять до осіб з особливими освітніми потребами?
5. Які звертання до осіб з інвалідністю є коректними?
6. Які звертання до осіб з інвалідністю є некоректними?
7. Чи мають особливі освітні потреби діти з захворюваннями внутрішніх органів (наприклад, серця)?
8. Чи мають особливі освітні потреби переселенці з інших країн?
9. Чи мають особливі освітні потреби діти з розладами поведінки?
10. Чи мають особливі освітні потреби діти з легкими формами ДЦП?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

1. Підготуйте інформацію (історію з вашого життя чи життя оточуючих, статтю з медіа джерел, сюжет з художньої літератури чи кінофільму) про ставлення до осіб з інвалідністю.
2. Який період часу мається на увазі? Чому, на вашу думку, люди так поведуться? Якими були наслідки такої поведінки?

ТЕМА 2. ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ІНВАЛІДНІСТЬ І МІСЦЕ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В СУСПІЛЬСТВІ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: розуміння історичних змін у ставленні суспільства до осіб з інвалідністю та в тлумаченні причин її виникнення; формування гуманістичних переконань щодо права осіб з інвалідністю на гідне життя.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) картки (15х15см) з малими літерами (а-е) для позначення місця в аудиторії для перегруповування студентів;
- в) аркуші формату А3 (або А4) та маркери за кількістю малих груп при розподілі студентів на групи по 6.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. **ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання.** 5 хв.
2. **ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування** (див. Додаток Б1). 5 хв.
3. **У ГРУПАХ ПО 6. Введення в тему лекції.** 20 хв.
 - 1) (У групах по 6 / індивідуально). Розподіліть текст (див. Додаток Б2) між собою в малій групі (1 частина на 1 студента) та мовчки прочитайте свою частину. Підкресліть у ній найважливіші події / ідеї / слова.
 - 2) (У групах по 6). По черзі перекажіть зміст своєї сторінки малій групі в 4-6 реченнях українською мовою. Порівняйте розуміння цілого тексту з наявною рецензією.
 - 3) (У групах по 6). Розподіліть наступні запитання у малих групах та індивідуально обдумайте відповіді на них (1 запитання на 1 студента):
 - а) Чому автор обрала таку назву твору? Що вона означає?
 - б) Яку групу осіб символізує головна героїня?
 - в) Якими мотивами керується сім'я героїні в своїй поведінці?
 - г) Як реагує на головну героїню соціум?

д) В якій сім'ї та в якому суспільстві життя головної героїні могло б стати максимально повноцінним?

е) Які заходи полегшили б життя головної героїні? Хто міг би вжити цих заходів?

4) (У нових групах по 6). Встаньте та перегрупуйтеся: для цього перейдіть в аудиторії до місця, позначеного малою літерою (а, б, в, г, д, е), що відповідає літері вашого запитання. Обговоріть відповіді в малих групах і презентуйте їх.

4. У ГРУПАХ ПО 6. Еволюція ставлення соціуму до людей з інвалідністю від доісторичних часів до наших днів. 45 хв.

1) (Індивідуально). Розподіліть текст (див. Додаток Б3) між собою в малій групі за частинами та прочитайте свою.

2) (Фронтально). Розподіліть наступні твердження між малими групами (1 твердження на 1 групу).

а) Поява в людини вад здоров'я завжди сприймалась суспільством як відплата за гріхи попередніх поколінь.

б) Людство завжди ставилося гуманно до осіб з порушеннями розумового розвитку.

в) Люди зі сліпотою завжди сприймалися негативно людьми з типовим розвитком.

г) Люди з вадами слуху / глухотою завжди сприймалися соціумом як неповносправні.

д) Люди з інвалідністю мали і мають значний вплив на історію людства.

е) Особам з інвалідністю завжди відводилося гідне місце в суспільстві.

є) Погляди на лікування та реабілітацію осіб з інвалідністю залишалися незмінними протягом тисячоліть.

ж) Погляди на освіту осіб з інвалідністю не змінилися з доісторичних часів.

з) Про осіб з інвалідністю завжди піклувалась держава.

і) Всі видатні історичні особистості виступали за те, щоб ізолювати осіб з інвалідністю від суспільства.

3) (Індивідуально). У своїй частині підкресліть ідеї, що підтверджують чи спростовують твердження, обране вашою групою.

4) (Фронтально). Перегляньте презентацію.

5) (У групах по 6). Намалюйте та заповніть схему "риб'ячий кістяк": зверху – найважливіші 3-4 факти / події / ідеї, що мали позитивні наслідки, а знизу – декілька тих, що мали негативний вплив на осіб з інвалідністю / на решту населення.

6) (У групах по 6). Доведіть чи спростуйте правильність твердження, наводячи обрані приклади, що ілюструють групову відповідь.

5. У 3 ГРУПАХ. Підсумки: Причини інвалідності. 5 хв.

(Фронтально). Поясніть причину інвалідності і місце осіб з інвалідністю в суспільстві.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що сказано в Біблії про ставлення до осіб з інвалідністю?
2. Як вплинула на життя осіб з інвалідністю публікація книги "Malleus Maleficarum"?
3. Яка робота щодо покращення життєдіяльності осіб з інвалідністю проводилась у Російській Імперії при Петрі І?
4. Хто, де і коли створив перший алфавіт для сліпих?
5. Чим була відома лікарня Бедлам у Бетлемі?
6. Коли і хто почав вивчення навчальних неспроможностей?
7. Які наслідки мало тестування розумових здібностей, розроблене А. Біне?
8. Як ставився до осіб з інвалідністю Третій Рейх?
9. Що таке теорія євгеніки?
10. Який Закон передбачає забезпечення учнів з дислексією спеціальними навчальними засобами?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть інформацію про те, які права мають особи з інвалідністю і які документи допомагають їм їх реалізувати.

ТЕМА 3. ОСВІТА ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В МІЖНАРОДНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТНЬО- НОРМАТИВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: ознайомлення з положеннями міжнародних документів, що стосуються захисту права осіб з інвалідністю на освіту, та їх відображення в чинних вітчизняних освітньо-нормативних документах; здатність установити відповідність освітніх ініціатив нормативній документації.

ОБЛАДНАННЯ:

а) посібник;

б) 10 табличок для перегрупування студентів з написами:

I – Загальна декларація прав людини, II – Декларація прав дитини, III – Декларація про права розумово відсталих осіб, IV – Декларація про права інвалідів, V – Санберзька декларація, VI – Конвенція ООН про права дитини, VII – Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, VIII – Саламанкська декларація і Програма дій з освіти осіб з особливими потребами, IX – Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, X – Підсумковий документ (План дій у галузі розвитку за участю інвалідів на період до 2015 року та після нього).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. **Організаційні питання.** 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Анкетування** (див. Додаток В1). 5 хв.

3. У ГРУПАХ ПО 10. **Міжнародні та вітчизняні документи, що регламентують право осіб з інвалідністю на освіту.** 40 хв.

1) (Індивідуально). Перегляньте назви 10 міжнародних документів (див. Додаток В2) і впишіть їх у наступну таблицю в зворотному хронологічному порядку.

№	МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ	РІК
1.		2013
2.		2006
3.		1994
4.		1993
5.		1989
6.		1981
7.		1975
8.		1971
9.		1959
10.		1948

2) (У групах по 10 / індивідуально). Розподіліть між собою документи (див. Додаток В2). Прочитайте їх текст і підкресліть найважливіші 1-3 пункти / речення / положення, що стосуються *освіти* дітей з особливими потребами.

3) (В 10 групах). Перегрупуйтесь: для цього перейдіть в аудиторії до таблички з назвою прочитаного вами документа. Вирішіть у нових малих групах, які 1-2 положення в документі є найважливішим внеском у реалізацію прав осіб з інвалідністю на освіту. Охарактеризуйте їх зміст у 1-3 реченнях.

4. У ГРУПАХ ПО 4. Відповідність положень міжнародних і вітчизняних освітньо-нормативних документів. 15 хв.

1) (У групах по 4). Розділіться на групи по 4 і прочитайте свою частину таблиці (див. Додаток В3). У якій частині є **невідповідність** між принципами Саламанкської декларації та положеннями вітчизняної документації?

2) (Фронтально). Поділіться висновками з групою.

5. У ПАРАХ. Висновки. 15 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте наступні освітні ініціативи.

2) (У парах). Визначте, які з них протирічать (-), а які не протирічать (+):

- міжнародним документам, що стосуються прав осіб з особливими потребами на освіту;

- вітчизняним освітньо-нормативним документам.

2) (Фронтально). Які міжнародні чи вітчизняні документи це підтверджують?

№ з/п	Освітні ініціативи	Їх відповідність документації	
		Міжнар.	Вітчиз.
1.	Всі спеціальні школи слід закрити.		
2.	Освітняни, що працюють з учнями з інвалідністю, повинні мати спеціальну підготовку.		
3.	Батьки учнів з інвалідністю не повинні брати участь у навчальному процесі.		
4.	Всі масові школи потрібно трансформувати в інклюзивні та зарахувати туди всіх учнів з інвалідністю.		
5.	Сучасні технології повинні широко використовуватись в освіті дітей з інвалідністю.		
6.	Метою середньої освіти є розвиток в учнів з інвалідністю максимальної самостійності з метою їх подальшої соціальної інтеграції.		
7.	Особам з вадами розумового розвитку не доцільно вивчати іноземну мову.		
8.	Спецшколи потрібно перетворити на інклюзивні.		
9.	Вчителі з інвалідністю не повинні брати участь у навчанні учнів з інвалідністю.		
10.	Обов'язкова освіта має бути платною.		

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. В якому документі (-ах) засвідчується право на освіту?
2. В якому міжнародному документі вперше зазначено права дітей з інвалідністю на освіту і піклування, необхідні з огляду на їх особливий стан?
3. Який документ реалізує право на освіту осіб з порушеннями інтелекту?
4. В якому міжнародному документі вказано на необхідність забезпечення максимальної самостійності, нормального і повноцінного життя осіб з інвалідністю?
5. В якому міжнародному документі реалізоване право осіб з інвалідністю на забезпечення їх особливих освітніх потреб у середній і вищій освіті та вказано на необхідність підготовки для цього фахівців із достатньою кваліфікацією?
6. В якому міжнародному документі реалізується право на безоплатну початкову і середню освіту всіх дітей?
7. В якому міжнародному документі наголошується, що якщо система загальної середньої освіти не забезпечує всіх особливих освітніх потреб дітей з інвалідністю, то доцільно залучати спеціальну освіту?
8. В якому міжнародному документі рекомендується забезпечувати дітям з інвалідністю можливість вступати до шкіл з інклюзивною орієнтацією?
9. В якому міжнародному документі рекомендується забезпечувати учням з інвалідністю індивідуалізовану підтримку для підвищення ефективності їх навчання та залучення вчителів з інвалідністю?
10. В якому міжнародному документі рекомендується створити безбар'єрне середовище, зокрема в освіті?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть інформацію про те, що таке модель інвалідності.

ТЕМА 4. МОДЕЛІ ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЇХ НАСЛІДКИ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: ознайомлення з основними моделями інвалідності та усвідомлення їх відповідності чи невідповідності міжнародній документації з прав осіб з інвалідністю, виховання толерантності до відмінностей інших членів суспільства.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) 8 аркушів А4 з цифрами I–VIII та описами моделей інвалідності (див. Додаток Г2) на іншому боці та назвами цих моделей – з іншого (I – Моральна / Релігійна модель, II – Благодійна модель, III – Медична модель, IV – Реабілітаційна модель, V – Економічна модель, VI – Соціальна модель, VII – Британська модель, VIII – Культурна модель), ножиці, скотч / металева дошка, магніти;
- в) 8 аркушів А4 та 8 маркерів для створення метафор.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. **ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання.** 5 хв.
2. **ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування** (див. Додаток Г1). 5 хв.
3. **В ОБРАНІЙ СТУДЕНТАМИ КІЛЬКОСТІ МАЛИХ ГРУП. Моделі інвалідності.** 60 хв.
 - 1) (Індивідуально). Прочитайте *описи моделей інвалідності*, тобто можливого місця осіб з інвалідністю в суспільстві (див. Додаток Г2), та вирішіть, яка з них є найбільш прийнятною.
 - 2) (У створених студентами групах). Встаньте і перегрупуйтесь. Для цього перейдіть в аудиторії до місця, де на аркуші надруковано номер та опис обраної вами моделі інвалідності.
 - 3) (У створених групах). Перегорніть аркуші з описами моделей на інший бік і прочитайте їх назви.
 - 4) (Якщо студенти розділились на 1-2 групи, то їх доцільно додатково розділити на малі групи по 6-9 осіб). Дайте коротку відповідь на наступні запитання:
 - Чи порушує дана модель права людей з інвалідністю?

• *Хто має пристосовуватись – людина з інвалідністю до суспільства чи навпаки?*

• *В чому можуть бути її переваги та недоліки?*

5) (У малих групах). Намалюйте метафору обраної моделі інвалідності та презентуйте її.

6) (Фронтально). Поверніться на місця. Перегляньте описи моделей ще раз. Серед них 5 належать до "ізоляційних" моделей і 3 – до "інтеграційних". Як потрібно перевісити аркуші, щоб з'єднати групи? Поясніть ваше рішення. Коли викладач перегорне аркуші, впишіть назви моделей у Додаток Г2.

7) (В парах). Заповніть наступну таблицю: **варіант 1** – Медична модель, **варіант 2** – Соціальна модель.

1. Імідж і роль осіб з інвалідністю у суспільстві.	
2. Джерело забезпечення їх життєдіяльності.	
3. Місце переважного перебування.	
4. Можливості їх середньої загальної освіти.	
5. Можливості працевлаштування.	
6. Можливості спілкування з людьми з типовим розвитком.	

8) (У парах). Чи знайшли ви спільні риси?

4. У ПАРАХ. Підсумки. 8 хв.

Прочитайте наступні правила поведінки з людьми з інвалідністю, розроблені для журналістів, і додайте до них одне своє:

- *Не говоріть повчально чи зверхньо.*
- *Поводьтеся просто, проявляйте ввічливість.*
- *Не говоріть замість людини і не закінчуйте її речення.*

- Ставтесь до неї так, як і до інших. Усі різні – усі рівні.
- Спілкуйтеся напругу, навіть якщо є перекладач.

5. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток ГЗ). 2 хв.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке Релігійна (Моральна) модель інвалідності?
2. Що таке Медична модель інвалідності?
3. Що таке Благодійна модель інвалідності?
4. Що таке Реабілітаційна модель інвалідності?
5. Що таке Економічна модель інвалідності?
6. Що таке Соціальна модель інвалідності?
7. Що таке Культурна модель інвалідності?
8. Що таке Британська модель інвалідності?
9. Які моделі інвалідності мають ізоляційну природу?
10. Які моделі є інтеграційними?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

1. Перегляньте французьку кінокомедію "1+1".
2. Визначте модель чи моделі інвалідності, показані в ньому.
3. В чому її (їх) переваги та недоліки?
4. Обґрунтуйте свою точку зору.

ТЕМА 5. ФОРМИ І ЗАКЛАДИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ, ДОСТУПНІ ДЛЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: поглиблення розуміння ізоляційної чи інтеграційної природи різних моделей інвалідності та виховання гуманістичного ставлення до осіб з інвалідністю; ознайомлення з формами середньої освіти, передбаченими чинною вітчизняною нормативною документацією, та відповідними їм типами середніх навчальних закладів; осмислення того, яка форма освіти приводить до найповнішого врахування інтересів дитини.

ОБЛАДНАННЯ: посібник, 5 піваркушів А4 (розрізаних поздовж) з написами: I – сліпота, II – глухота, III – важкі порушення мовлення, IV – порушення опорно-рухового апарату, V – затримка психічного розвитку, VI – слабозорість, VII – порушення слуху, VIII – розумова відсталість; картки з діагнозами; відеозапис, проектор і ПК.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток Д1). 5 хв.

3. ІНДИВІДУАЛЬНО / В ПАРАХ. Розуміння наслідків запровадження різних моделей інвалідності. 20 хв.

1) (Індивідуально / в парах). Розділіть наступні моделі інвалідності на 2 колонки, впишіть їх у схему (див. далі) та порівняйте результати з 2-3 іншими студентами.

Ізоляційні моделі	Інтеграційні моделі
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	
5.	

Моделі інвалідності: Економічна, Соціальна, Реабілітаційна, Британська, Моральна / релігійна, Благодійна, Медична, Культурна.

2) (У парах / фронтально). Прочитайте матеріали наступної таблиці та дайте відповіді на запитання:

ІЗОЛЯЦІЙНІ МОДЕЛІ	ІНТЕГРАЦІЙНІ МОДЕЛІ
Зовнішній контроль життя, залежність, звуження можливостей, обмеження активності.	Самостійність, незалежність , розширення можливостей, полегшення активності.
Зменшення поваги до гідності, дискримінація (порушення прав) осіб з інвалідністю.	Формування впевненості , визнання гідних людей з інвалідністю, рівності всіх.
Корекція дефекту як передумова життя в суспільстві.	Корекція середовища як передумова життя в суспільстві.
Інституціоналізація (відокремлення, поміщення у заклади), сегрегація (ізоляція).	Проживання у громаді, залучення (інтеграція) до її життя ¹ .

ЗАПИТАННЯ

• **Благодійна громадська релігійна організація** надає мамам дітей з інвалідністю безкоштовне лікування та психологічну реабілітацію, періодичну гуманітарну допомогу у вигляді продуктів харчування та засобів гігієни, а їх дітям – психофізичну реабілітацію, безкоштовне лікування; організовує заняття зі шкільних предметів і підготовку до школи; влаштовує свята, відвідування театрів, кафетеріїв; організовує безкоштовні табори

¹ Байда Л. Інвалідність та суспільство: навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, С. Буров, В. Азін, Я. Грибальський, Ю. Найда. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". – 2011. – 187 с.

відпочинку, де мами й діти спілкуються, граються і виготовляють поробки? **До чого приводить** її діяльність: до підвищення **ізоляції** (залежності) чи **інтеграції** (самостійності)? **Яка модель інвалідності запроваджується?**

- Проаналізуйте моделі, показані в **фільмі "1+1"**. Вони ізоляційні чи інтеграційні? Доведіть це, використовуючи матеріали таблиці вище.

3) (У парах / фронтально). Проаналізуйте ситуації (див. Додаток Д2). Чи корисні для дітей вжиті заходи? Чому?

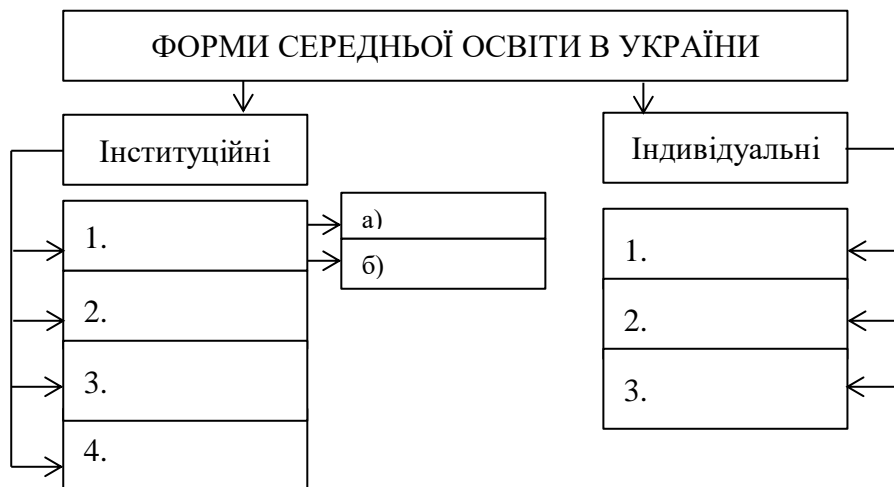
4. ІНДИВІДУАЛЬНО / У ПАРАХ. Ознайомлення з вітчизняними формами середньої освіти. 25 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте тексти та заповніть пропуски.

Варіант 1. Прочитайте уривок зі статті "Середня освіта в Україні стане інституційною" та заповніть пропуски назвами запропонованих форм середньої освіти (див. Додаток Д3).

Варіант 2. Прочитайте уривок із Закону України "Про освіту" та заповніть пропуски назвами запропонованих форм середньої освіти (див. Додаток Д3).

2) (У парах). Заповніть пропуски у схемі (див. далі).

3) (Фронтально). Прослухайте наступний текст, пропонуючи в паузах варіанти форм середньої освіти, що підходять за контекстом.

Я старшокласниця у звичайному класі середньої загальноосвітньої школи № 25 (ПАУЗА). Але я не ходжу до школи щоранку (ПАУЗА) і не ходжу щовечора (ПАУЗА). Я засвоюю матеріали самостійно (ПАУЗА), а приходжу лише на сесії до навчально-консультаційного пункту школи (ПАУЗА). Мій брат взагалі не ходить до школи (ПАУЗА) і навчається в режимі онлайн (ПАУЗА). Він працює з учителями київської школи Оптіма (ПАУЗА).

5. ІНДИВІДУАЛЬНО / У ГРУПАХ. Ознайомлення з типами закладів середньої освіти, що існують в Україні. 25 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте інформацію про типи вітчизняних шкіл (див. Додаток Д4)

2) (Індивідуально). Із запропонованого переліку оберіть картку з описом стану здоров'я дитини (див. Додаток Д5) і прочитайте, що на ній написано. Подумайте, які аргументи можна представити на користь інклюзивного навчання кожної дитини.

3) (Фронтально). Перегляньте уривок інтерв'ю з Ларисою Шевчук, начальником управління освіти і науки Житомирської облдержадміністрації (відео "Інклюзія на Житомирщині. Відкрита студія / 08.02.2018", уривок 33:33-37:45), і дайте відповіді на запитання:

- З чого батьки повинні почати, щоб зарахувати дитину з інвалідністю до школи?

- Що рекомендується робити далі?
- Які можуть виникнути труднощі?

4) (Фронтально). Перегляньте інший уривок інтерв'ю (відео "Інклюзія на Житомирщині. Відкрита студія / 08.02.2018", уривок 44:44-47:15), і дайте відповіді на запитання:

- Що станеться з інтернатами в Україні?
- До якого року планується цього досягти?

5) (У 8 групах). Встаньте та знайдіть місце в аудиторії, позначене табличкою, що відповідає інформації на вашій картці. Прочитайте додаткову інформацію про можливі варіанти спецшкіл-інтернатів (див. Додаток Д6) та обговоріть аргументи, що доводять доцільність їх вибору. Вирішіть у малих групах, яку **форму освіти та який тип навчального закладу доцільно вибрати**.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які форми середньої освіти існують в Україні?
2. Які форми середньої освіти належать до інституційних?
3. Які форми середньої освіти належать до індивідуальних?
4. Що таке вечірня форма середньої освіти?
5. Що таке дистанційна форма середньої освіти?
6. Що таке навчально-реабілітаційні центри?
7. Що таке мережева форма середньої освіти?
8. Що таке екстернатна форма середньої освіти?
9. Що таке денна форма середньої освіти?
10. Що таке педагогічний патронаж?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

1. Знайдіть в Інтернеті (наприклад, на освітніх форумах) відгуки про роботу загальноосвітніх інклюзивних і спеціальних шкіл в Україні чи за кордоном.
2. Роздрукуйте і принесіть на заняття.
3. Будьте готові висловити свою точку зору з приводу переваг і недоліків кожного типу шкіл для учнів з інвалідністю.

ТЕМА 6. ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: ФАКТОРИ, ЩО СПРИЯЮТЬ І ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ЇЇ ЗАПРОВАДЖЕННЮ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: усвідомлення різниці між поняттями "освітня інтеграція" та "освітня інклюзія"; розуміння переваг і недоліків інклюзивної та спеціальної освіти, а також факторів, що сприяють і перешкоджають запровадженню інклюзії; вироблення свідомої позиції щодо доцільності запровадження інклюзивної та знищення спеціальної форми освіти в Україні.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) аркуші А4 з написами: Група 1. Я знаю переваги інклюзивної освіти; Група 2. Я знаю недоліки інклюзивної освіти; Група 3. Я знаю, що сприяє запровадженню інклюзії; Група 4. Я знаю, що перешкоджає запровадженню інклюзії;
- в) таблички з номерами 1-5.

ХІД ЗАНЯТТЯ

- 1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання.** 5 хв.
- 2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування** (див. Додаток Е1). 5 хв.
- 3. У ПАРАХ. Ознайомлення з термінами: інтеграція та інклюзія.** 20 хв.

1) (Індивідуально / у парах). Прочитайте наступні визначення понять "освітня інклюзія" та "освітня інтеграція" і заповніть пропуски.

1. Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Відповідно, вона включає проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуальної програми розвитку та реалізації її на практиці.

2. Інтеграція означає створення єдиного освітнього простору, що передбачає зближення загальної та спеціальної

освіти, а також навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в умовах, наближених до звичайних.

3. _____ – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу.

4. _____ має розглядатись як постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. У цьому випадку відмінності розглядаються як позитивне явище, яке стимулює навчання дітей та дорослих.

5. _____ – це залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку до системи загальної освіти, що здійснюється за програмою масової чи спеціальної школи з наданням їм звичайних освітніх послуг. При цьому учні з особливими потребами мають оволодіти освітнім стандартом у ті ж самі чи наближені строки, за якими навчаються здорові діти.

6. _____ – (інколи визначається як) спільне навчання дітей із особливостями психофізичного розвитку в спеціальному класі (групі) загальноосвітнього навчального закладу за спеціальними програмами, відповідними методами і засобами, що застосовуються до всіх дітей класу.

7. _____ передбачає присутність, участь та досягнення. "Присутність" у цьому контексті розглядається як надання можливості навчатися в загальноосвітньому навчальному закладі та пристосування, необхідні для цього; "участь" розглядається як позитивний досвід, якого набуває учень у процесі навчання, та врахування ставлення учня до самого себе в цьому процесі; "досягнення" розглядається як комплексний результат

навчання упродовж навчального року, а не лише результати тестів та екзаменів²; 3; 4.

2) (У парах). У наступній таблиці позначте, які твердження описують *освітню інклюзію*, а які *освітню інтеграцію*.

Твердження	Інклюзія	Інтеграція
1. Шкільне середовище та навчальний процес адаптовані до особливих освітніх потреб учня.		
2. Учень починає ходити до масового чи спеціального класу та повинен адаптуватись до наявних умов.		
3. Учень займається за індивідуальною програмою розвитку, якщо він не може засвоїти основну Програму з предмета.		
4. Учень навчається за тими ж програмами, що і весь клас.		
5. Учень зарахований до найближчої від місця проживання школи.		
6. Учень може бути зарахований у масову чи спеціальну школу, що є в наявності.		

3) (У парах). Прочитайте наступні ситуації та вирішіть, що було запропоновано кожній дитині: інклюзію чи інтеграцію.

² Кузава І. Б. Порівняльна характеристика термінів "інклюзія" та "інтеграція" / І. Б. Кузава // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2012. – Вип. 21. – С. 149-153.

³ Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія і методика: [монографія] / І. Б. Кузава. – Луцьк : ПП Іванюк В.П. – 2013. – 292 с.

⁴ Інклюзивна школа: особливості організації та управління: [навч.-метод. посібник] / А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін. / за заг. ред. Л. І. Даниленко – Київ : 2007 – 127 с.

Ситуація 1. Дівчинка з легкою формою ДЦП була зарахована до загальноосвітньої школи на індивідуальну форму навчання, проте їй було дозволено відвідувати заняття. У класі її садили за першу парту. Поступово адміністрацією школи було прийнято рішення, що дитина здатна постійно навчатись у своєму класі. У 5-7 класах вона відвідувала заняття зі шкільним психологом 1 раз на тиждень. У старших класах потреба у психологу відпала.

Ситуація 2. Хлопчик із синдромом Дауна і певними порушеннями опорно-рухового апарату (погано ходить, не може писати) зарахований у масову школу. У класі з ним працює асистент учителя. Школа купила для нього нетбук, у якому він друкує. Він також має спеціально куплену школою окрему парту.

4. (ІНДИВІДУАЛЬНО / У ПАРАХ / У ГРУПАХ). Порівняння переваг і недоліків інклюзивної та спеціальної форм освіти.
40 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте наступні запитання та обведіть ті з них, на які ви не знаєте відповіді.

А. В чому переваги інклюзії та недоліки спеціальної освіти дітей з особливими потребами?

Б. В чому недоліки інклюзивної освіти та переваги середньої спеціальної освіти?

В. Які фактори сприяють запровадженню інклюзивної освіти?

Г. Які фактори перешкоджають запровадженню інклюзії?

2) (У групах по 5). Влаштуйте в малій групі мозковий штурм і запишіть усі відповіді на **запитання А**. Оберіть (у кожній групі) 1 студента, який тимчасово перейде в іншу групу, щоб дізнатися про наявні там відповіді, а потім повернеться і поділиться інформацією зі своєю групою.

3) (У групах по 5). Влаштуйте в малій групі мозковий штурм і запишіть усі відповіді на **запитання Б**. Розрахуйтеся на 1-й – 2-й. Утворіть 2 шеренги та, використовуючи прийом "Moving Lines" (або

"Onion Technique"), поділіться своєю найкращою ідеєю з усіма комунікативними партнерами.

4) (У групах по 5). Влаштуйте в малій групі мозковий штурм і запишіть усі відповіді на **запитання В**. Від кожної групи запропонуйте 1 відповідь.

5) (Фронтально). Без підготовки запропонуйте відповідь на запитання Г.

6) (Індивідуально). Прочитайте додатковий текст (див. Додаток Е2). Відповідь на які запитання ви отримали?

7) (Фронтально). Розподіліться на 4 групи:

Група 1. Я знаю переваги інклюзивної освіти.

Група 2. Я знаю недоліки інклюзивної освіти.

Група 3. Я знаю, що сприяє запровадженню інклюзії.

Група 4. Я знаю, що перешкоджає запровадженню інклюзії.

8) (У 4 групах). Обговоріть одержану інформацію та запропонуйте 2-3 ідеї, що досі не були висловлені.

5. (ІНДИВІДУАЛЬНО / В ГРУПАХ). Вибір своєї позиції щодо запровадження інклюзії у вітчизняній масовій школі. 10 хв.

1) (Індивідуально / в 6 групах). Оберіть свою точку зору. Встаньте та знайдіть в аудиторії місце, позначене табличкою з відповідним номером.

2) (У 5 групах). Обговоріть свою точку зору в групах і презентуйте її, наводячи пояснення.

Позиції:

1. Спеціальні заклади середньої освіти потрібно знищити якнайшвидше і запровадити інклюзію для всіх дітей.

2. Запровадження інклюзії має стати основною формою освіти в Україні, але батьки і діти повинні мати право вибору.

3. Середня освіта повинна передбачати можливість комбінації інклюзії та її інших форм для кожної дитини з особливими освітніми потребами.

4. Інклюзія не є ефективною у всіх випадках, наприклад, для навчання незрячих і глухих дітей, тому відповідні спецшколи повинні працювати.

5. Інклюзивна освіта передбачає бажання педагогів інвестувати час в учня з особливими освітніми потребами, що не завжди відповідає дійсності і ставить якість освіти під сумнів ⁵.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке освітня інклюзія?
2. Що таке освітня інтеграція?
3. В чому різниця між інклюзією та інтеграцією?
4. Що передбачає адаптацію освітнього закладу до особливих потреб дітей з інвалідністю: інтеграція чи інклюзія?
5. Які аргументи свідчать на користь інклюзивної освіти дітей з інвалідністю?
6. Чому інклюзія може бути неефективною?
7. Які аргументи свідчать на користь запровадження спеціальної освіти?
8. В чому недоліки спеціальної освіти учнів з інвалідністю?
9. В яких випадках слід надати перевагу інтеграції дітей з особливими освітніми потребами?
10. В яких випадках доцільніше звернутись до спеціальної освіти учнів з особливими освітніми потребами?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ:

1. Знайдіть у медіа джерелах інформацію про успішне інклюзивне навчання дитини з інвалідністю.
2. Випишіть 2-3 заходи, вжиті для цього адміністрацією та педколективом школи.

⁵ Hocutt A. M. Effectiveness of Special Education: Is Placement the Critical Factor? / A. M. Hocutt // The Future of Children. – Spring. – 1996. – P. 79-81.

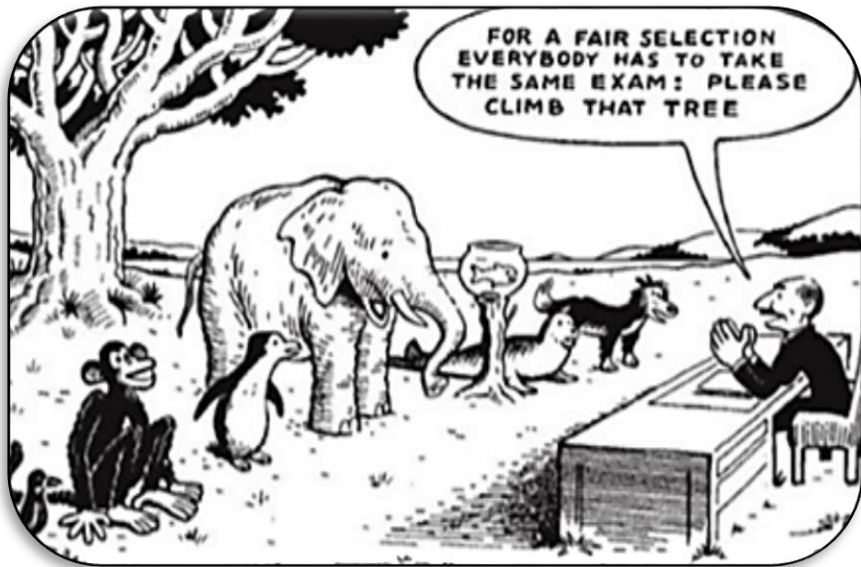
ТЕМА 7. ПРИНЦИПИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ, ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ, АДАПТАЦІЇ ТА МОДИФІКАЦІЇ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: усвідомлення сутності понять "індивідуалізація", "диференціація", "адаптація" та "модифікація"; їх різниці, подібності та взаємозв'язку; ознайомлення зі способами запровадження інклюзії та оцінка їх ефективності.

ОБЛАДНАННЯ: посібник.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.
2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток Є1). 5 хв.
3. У ПАРАХ. Диференціація як спосіб запровадження освітньої інклюзії. 70 хв.
 - 1) (У парах). Прокоментуйте наступну ілюстрацію:
 - 2) (У парах / фронтально). Дайте відповіді на запитання:

- Чим ви відрізняєтесь від інших у навчанні?
- Що у вас виходить краще? Як ви це пояснюєте?
- Які ваші особливості мали б враховувати ваші викладачі, щоб ваші результати покращились? Як це можна поєднати з урахуванням особливостей інших студентів?

3) (У парах). Прочитайте текст (див. Додаток Є2) і підкресліть ідеї, що стосуються запровадження інклюзії у школі.

4) (Фронтально). Дайте відповіді на запитання:

- *В чому різниця між індивідуалізацією і диференціацією / між модифікацією та адаптацією?*
- *Як пов'язані адаптація / модифікація з диференціацією?*

5) (Фронтально). Вивчіть коментарі до комбінованого уроку, організованого за принципом диференціації (див. таблицю далі).

№	Етапи комбінованого уроку	Їх особливості в умовах диференціації навчання		
		"Сильна" підгрупа	"Середня" підгрупа	"Слабка" підгрупа
1.	Мовленнєва розминка.	Вчитель працює з цілим класом фронтально, але першими опитує учнів сильної підгрупи.		
2.	Перевірка д/з.	1. Вчитель перевіряє наявність д/з у всіх . 2. Ті, хто не зробив, стають 4-ю групою , що виконує додаткові завдання.		
3.	Закріплення вмінь і навичок.	3. Вчитель слухає усні відповіді по д/з і дає подальші самостійні завдання для виконання на уроці.	4. Вчитель опитує учнів і пояснює наступні завдання для самостійного виконання на уроці.	5. Вчитель опитує учнів цієї і 4-ї групи , відпрацьовує недоліки, пояснює ще раз, де потрібно, і пояснює, що потрібно робити далі.

4.	Презентація нового матеріалу.	Матеріал пояснюється фронтально. Виконується перевірка розуміння сильною групою. Потім перевіряється розуміння та додаткове закріплення середньою групою. Після цього перевіряється розуміння слабкою групою.		
5.	Первинне закріплення нового матеріалу.	Група одержує завдання для самостійного виконання.	Група одержує завдання для самостійного виконання.	Група одержує завдання для самостійного виконання.

6) (У 6 групах). Користуючись копіями підручника для 1-го класу загальноосвітньої школи "Fly High" (групи 1-3) та підручника для 1-го року вивчення іноземної мови підлітками "Blockbuster 1" (групи 4-6), запропонуйте шляхи диференціації завдань. У слабку групу ви зарахували поміж іншими дітьми 2 учнів з інвалідністю, а в сильну серед інших учнів – 2 обдарованих дітей.

7) (У 2 групах, сформованих за принципом однакового підручника). Обговоріть свої знахідки, оберіть спікера та презентуйте уривок уроку.

8) (Фронтально). Дайте відповіді на запитання:

- *З якими труднощами ви стикнулись?*
- *Чи доцільно застосовувати різневу диференціацію на початковому етапі загальноосвітньої школи? Які форми роботи будуть складними для учнів початкового етапу?*
- *Чи полегшила б ці труднощі наявність інструкцій до підручника для проведення диференціації навчання?*
- *Чи доцільно застосовувати диференціацію з учнями підліткового і старшого етапу? Чому?*

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке індивідуалізація навчання?
2. Що таке диференціація навчання?

3. В чому різниця між індивідуалізацією та диференціацією?
4. Які види диференціації існують? У чому їх різниця?
5. Що таке профільна диференціація?
6. Як організовується навчальний процес при рівневій диференціації?
7. Що таке адаптація навчального процесу?
8. Які різновиди адаптації існують?
9. Що таке модифікація навчання?
10. Коли і чому вона застосовується?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

1. Подумайте, яким чином учитель може систематизувати інформацію про навчальні труднощі і можливості учнів із інвалідністю, щоб зробити висновок про їх особливі освітні потреби і вжити відповідних заходів.
2. Запропонуйте 2 варіанти.

ТЕМА 8. ЗБІР І ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ІНДИВІДУАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ УЧНЯ З ІНВАЛІДНІСТЮ. ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИТИНИ. НАВЧАЛЬНІ ТРУДНОЩІ І НАВЧАЛЬНА НЕЗДАТНІСТЬ. ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДИФІКАЦІЇ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: ознайомлення з методикою отримання та обробки інформації про індивідуальні обмеження та можливості учня з інвалідністю; розуміння змісту і структури Індивідуальної програми розвитку дитини; розуміння різниці між навчальними труднощами та навчальною нездатністю; усвідомлення підстав для проведення модифікації навчання; ознайомлення з діяльністю благодійної організації LUMOS, зокрема в Україні.

ОБЛАДНАННЯ: посібник.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток Ж1). 5 хв.

3. У ПАРАХ. Методика одержання та обробки інформації про індивідуальні обмеження і можливості учнів. 30 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте запропоновану анкету для батьків дитини з інвалідністю (див. Додаток Ж2).

2) (У парах). Прослухайте наступну розповідь про дитину (див. Додаток Ж3) та заповніть анкету від імені батьків.

3) (У парах). Прочитайте анкету для учня (див. Додаток Ж4).

4) (Індивідуально). Прослухайте розповідь дитини (див. Додаток Ж5) та заповніть анкету від її імені.

- *Для чого може бути використана ця інформація?*

5) (У парах). Перегляньте приклад експрес-досьє, заповненого за матеріалами анкети для батьків і для учня (див. Додаток Ж6).

6) (У парах). Заповніть пункти А, Б, В в порожньому експрес-досьє за результатами заповнених вами анкет (див. Додаток Ж7).

4. (У ГРУПАХ ПО 4). Індивідуальна програма розвитку дитини: зміст і структура. 15 хв.

1) Перегляньте рубрики, що входять до Індивідуальної програми розвитку дитини (див. Додаток Ж8). Порівняйте їх з вашим експрес-досьє. Які пункти вже можна заповнити? Обведіть їх. Чи наявна у вас інформація про рівень володіння дитиною іноземною мовою? Як її можна отримати?

2) Закресліть номери тих пунктів, що не стосуються вчителя іноземної мови. Що вам залишилось з'ясувати?

5. (У ЗМІННИХ ГРУПАХ). Підстави для запровадження модифікації (змісту предмета / кількості завдань). 25 хв.

1) (У групах по 4). Прочитайте пункт 8 Індивідуальної програми розвитку дитини. Запропонуйте випадки, в яких доцільно проводити модифікацію змісту предмета чи кількості завдань для дитини.

2) (У групах по 4). Прочитайте за варіантами інформацію про навчальні труднощі та навчальну нездатність (learning difficulties, learning disabilities) (див. Додаток Ж9).

3) Прочитайте визначення і дайте відповідь на запитання:

Модифікація трансформує характер подачі матеріалу шляхом зміни змісту або концептуальної складності навчального завдання. Наприклад, скорочення змісту навчального матеріалу; модифікація цілей і завдань, прийнятних для конкретної дитини, корекція завдань, визначення змісту, який необхідно засвоїти ⁶.

• Чи є наявність навчальної неспроможності у дитини підставою для модифікації навчання?

⁶ Лист МОН № 1/9-487 (від 12.10.15) "Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [pokyhttp://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/48151/](http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/48151/)

Поставте додаткові позначки біля тих тверджень, що відповідають дійсності тепер.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яким чином можна зібрати та систематизувати інформацію про особливі освітні потреби та можливості учнів з інвалідністю?
2. Що входить в Індивідуальну програму розвитку дитини?
3. Що входить в Індивідуальний навчальний план?
4. Що таке навчальні труднощі?
5. Що таке навчальна нездатність?
6. Назвіть приклади порушень, що призводять до навчальної неспроможності.
7. Назвіть приклади навчальних труднощів.
8. Що таке LUMOS?
9. Яке відношення має LUMOS до освіти дітей з інвалідністю?
10. Яким чином можна полегшити наслідки навчальної неспроможності?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

1. Перегляньте відео "A Message from J.K.Rowling" ⁷, прочитайте запропоновані тексти за варіантами (див. Додаток Ж10) та напишіть: *1 запитання*, відповідь на яке ви отримали, та *1 запитання*, відповідь на яке ви ще хотіли б отримати.
2. Знайдіть інформацію про дислексію, дисграфію та способи полегшення їх симптомів у вивченні іноземної мови.

⁷ A Message from J. K. Rowling [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.wearelumos.org/>

ТЕМА 9. ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ З ДИСЛЕКСІЄЮ, ДИСГРАФІЄЮ ТА ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН. МОДИФІКАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: знайомство із вправами та іграми, що допомагають учням з дислексією та дисграфією вивчати іноземну мову; усвідомлення різниці між поняттями "затримка психічного розвитку" та "розумова відсталість"; ознайомлення з формами та ступенями розумової відсталості, а також прикладом Індивідуального навчального плану учня з порушеннями інтелекту.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) копії уроків "Fly High 1" (з розрахунку 1 копія уроку (з підручника і друкованого зошита) на 1 групу з 4 студентів).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток 31). 5 хв.

3. У 2 ГРУПАХ. Опрацювання домашнього завдання. 10 хв.

1) (Індивідуально / в 2 чи 3 групах). Який найважливіший висновок щодо освіти дітей з інвалідністю ви зробили після ознайомлення з матеріалами організації LUMOS? Поділіться ними у групах. Оберіть того, хто підсумує інформацію від кожної групи.

2) (У 2 групах). Обміняйтесь запитаннями за темою обговорення, що залишились відкритими. Які повторюються найчастіше?

4. У ГРУПАХ ПО 4. Дислексія, дисграфія та вправи на полегшення їх проявів у вивченні іноземної мови. 30 хв.

1) (Фронтально). Щоб відчувати себе так, як учні з дислексією і дисграфією, спробуйте написати під диктовку наступний текст.

Правила:

а) пишіть іншою рукою, ніж ви завжди пишете;

б) замість "е" пишіть "+";

в) замість "а" пишіть "?";

г) замість "і" пишіть "=".

*"Some people are light or colour sensitive. Bright sunlight or fluorescent lights may bother them. Black print on shiny white paper may be uncomfortable and whiteboards may be too shiny. Pattern glare may also be a problem"*⁸.

2) (Індивідуально). Підкресліть усі літери "е" / "а" / "і", які ви не замінили на знаки. Які інші помилки ви зробили в тексті?

3) (Індивідуально / у групах по 4). Прочитайте запропоновані матеріали за варіантами (див. Додаток 32). Студенти, що мають додаткову інформацію за темою, презентуйте її в малих групах.

4) (У парах). Прослухайте описи ситуацій. Назвіть причини навчальних труднощів і запропонуйте можливі вправи.

Ситуація 1. Учень 2 класу постійно плутає літери: b/d, n/h, o/c, w/v, u/y.

Ситуація 2. У ході читання учень 4 класу пропускає частини речень, губить абзац, плутає місцями рядки.

Ситуація 3. Учень 5 класу пише зі значною кількістю помилок: пропускає голосні, замінює одні приголосні на інші, пропускає цілі склади і слова.

Ситуація 4. Учень постійно пропускає часові закінчення – s, -ed чи використовує їх недоречно.

5) (У групах по 4). Проаналізуйте уроки з підручника "Fly High 1" і заповніть таблиці (див. Додаток 32) на предмет наявності в ньому завдань, що сприяли б полегшенню симптомів дислексії чи дисграфії.

⁸ Внимание: дислексия. Часть 1 // Bookbridge. Магазин иностранной литературы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bookbridge.spb.ru/articles/dyslexia/>

6) (У 2 групах). Розділіться на 2 групи: I – ті, хто читали про дислексію, II – ті, хто читали про дисграфію). Підсумуйте, які види вправ сприяють полегшенню дислексії та дисграфії.

7) (Індивідуально). Проаналізуйте різницю між двома текстами, написаними однією дитиною з дислексією та дисграфією до і після запровадження спеціальних вправ (див. Додаток 33). Підсумуйте.

5. ФРОНТАЛЬНО / ІНДИВІДУАЛЬНО / У ГРУПАХ ПО 7. Навчання учнів з порушеннями інтелекту: Індивідуальний навчальний план, адаптація та модифікація. 30 хв.

1) (Фронтально). Дайте відповідь на запитання:

- В чому відмінність ЗПР і розумової відсталості?
- За якими ступенями тяжкості поділяється розумова відсталість?

- Які показники IQ відповідають кожному ступеню?
- Діти з якими порушеннями інтелекту можуть вивчати іноземну мову за інклюзивною формою навчання?

2) (Індивідуально / в групах по 7). Прочитайте інформацію за варіантами (див. Додаток 34) і перевірте правильність своїх відповідей на запитання.

3) (У групах по 7). Прочитайте кейс про інклюзивне навчання учня з порушеннями інтелекту в гуманітарній гімназії (див. Додаток 35) і дайте відповіді на запитання:

- До якої з 3 категорій він належить? До учнів з ЗПР, легким чи помірним ступенем розумової відсталості? Чому?

- Що було запроваджено: модифікацію чи адаптацію? В чому це проявилось?

4) (У групах по 4). Прочитайте інформацію (див. Додаток 36) про можливі стратегії адаптації (варіанти 1-2), модифікації (варіант 3) та створення позитивного мікроклімату в класі (Варіант 4).

5) (У 3 групах). Перегрупуйтесь: I група – 1-2-й варіанти, II група – 3 варіант, III група – 4 варіант). Виберіть по 5 стратегій, що

були б корисні в даному випадку. Порівняйте свої висновки з п. 8-9 Індивідуальної програми розвитку дитини (див. Додаток 37).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке дислексія?
2. Які форми дислексії існують?
3. Що таке дисграфія?
4. Охарактеризуйте форми дисграфії?
5. Які вправи сприяють полегшенню дислексії?
6. Які вправи сприяють полегшенню дисграфії?
7. Що таке ЗПР?
8. Що таке розумова відсталість?
9. Які форми розумової відсталості ви знаєте?
10. В чому різниця між ЗПР і розумовою відсталістю?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ'

Виписати з матеріалів заняття чи додатково знайти 5 адаптаційних і 5 модифікаційних стратегій, що сприяли б підвищенню ефективності вивчення іноземної мови Тетяною Федоровою (див. експрес-досьє з попереднього заняття).

ТЕМА 10. ВИДИ ПОРУШЕНЬ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ. ДЦП ТА ЙОГО РІЗНОВИДИ. АДАПТАЦІЯ, МОДИФІКАЦІЯ, РОЗУМНЕ ПРИСТОСУВАННЯ ТА УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: знайомство з формами ДЦП; систематизація можливостей і обмежень у дітей з ними в контексті вивчення іноземної мови; розуміння понять "універсальний дизайн" і "розумне пристосування", а також можливостей їх застосування в інклюзивній освіті дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) резинка для волосся (1 на 1 студента);
- в) 2 аркуші паперу, маркери;
- г) фото, що показують реалізацію універсального дизайну.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток І1). 5 хв.

3. У ГРУПАХ ПО 3. Опрацювання домашнього завдання. 10 хв.

1) Обговоріть адаптаційні / модифікаційні заходи та стратегії покращення мікроклімату для Тетяни Федорової, підготовлені як самостійне завдання до заняття. Заповніть експрес досьє з теми 8. Заповнюючи верхню секцію, дайте відповіді на запитання:

- *Що є практичною метою навчання іноземної мови?*
 - *Які додаткові цілі ви вважаєте за потрібне вписати?*
2. (Фронтально). Презентуйте ваші висновки.

4. У ГРУПАХ ПО 4. Види порушень опорно-рухового апарату та причини їх виникнення. 20 хв.

1) (Індивідуально / у парах). Прочитайте інформацію про види порушень опорно-рухового апарату (див. Додаток І2) і дайте відповіді на запитання:

- З якими з них ви стикалися в минулому?
- Як можна описати обмеження та можливості цих людей у контексті вивчення іноземної мови?

2) (Фронтально). Спрогнозуйте тему поточного заняття.

3) (Індивідуально). Резинкою для волосся зв'яжіть:

ВАРІАНТ 1: великий, вказівний і середній палець.

ВАРІАНТ 2: середній, безіменний і мізинець.

4) (Індивідуально). Під диктовку напишіть наступний текст:

Paralysis: *Paralysis is a loss of strength in and control over a muscle or group of muscles in a part of the body*⁹.

Paresis: *Paresis can be defined as partial or incomplete paralysis.*

5) Дайте відповіді на запитання?

- В чому полягає різниця між паралічем і парезом?
- Яке з порушень ви випробували за допомогою резинки?

6) (У парах). Випробуйте ще одне порушення. Для цього:

ВАРІАНТ 1: удвох зі студентом, що сидить на попередній чи наступній парті, просуньте в одну резинку праві руки в **протилежному** напрямку.

ВАРІАНТ 2: удвох зі студентом, що сидить поруч, просуньте в одну резинку праві руки в **одному** напрямку.

На одному аркуші паперу пишіть під диктовку наступний текст:

Гіперкінез – це насильницькі рухи, незалежні від волі людини, що можуть з'являтися в різних групах м'язів. Гіперкінези, видів яких дуже багато, класифікуються за такими ознаками, як місце ураження, клінічні прояви, тривалість нападів, їх частота¹⁰.

⁹ What is paralysis? // Cleveland Clinic [Electronic resource]. – Mode of access: <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/15345-paralysis>

¹⁰ Гіперкінези, види [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://noilluk.netlify.com/zaxvoryuvannya0/giperkeze-mimoviln2828>

7) (У групах по 4). Зробіть висновок про те, що потрібно застосувати у 1-му та 2-му випадках:

- **адаптацію** (наприклад, використовувати насадку на ручку "рибка", планшет чи ПК, спеціальний індивідуальний столик з утримувачем ніг і ремінцями для підтримки спини);

- **модифікацію** (виключити письмо).

5. У ГРУПАХ ПО 6 / У 6 ГРУПАХ. ДЦП і його форми. 20 хв.

1) (У групах по 6 / у 6 групах). Прочитайте за варіантами інформацію про форми ДЦП (див. Додаток ІЗ). Стисло опишіть у малих групах порушення з боку опорно-рухового апарату, характерні для форми ДЦП з вашого варіанту.

2) (У 6 групах). Прочитайте перелік можливих обмежень учнів з ДЦП у вивченні іноземної мови (див. Додатки ІІІ-ІІІІ) і підкресліть ті, що характерні для форми у вашому варіанті.

3) (У 6 групах). Дайте відповіді на запитання:

- *Які стратегії ви б використали для полегшення навчання учнів з вашого варіанту: адаптації чи модифікації?*

- *Чи важлива адаптація навчального середовища для учнів з порушенням опорно-рухового апарату?*

6. У ПАРАХ / У 6 ГРУПАХ. Поняття "універсальний дизайн" і "розумне пристосування". 20 хв.

1) (У парах). Прочитайте перелік тверджень і подумайте, які з них визначають термін "універсальний дизайн", а які "розумне пристосування". Сформулюйте різницю між цими поняттями:

а) це адаптація класної кімнати до особливих освітніх потреб учня з інвалідністю;

б) це таке проектування населених пунктів, що виключає наявність бар'єрів, які можуть стати на заваді особам з інвалідністю (в школі, транспорті, на вулиці тощо);

в) це спеціальний підбір чи адаптація засобів навчання до індивідуальних потреб учня;

г) це такий дизайн речей, що підвищує їх функціональність (наприклад, завантаження спеціальних програм на телефон, якими можуть скористатись особи з інвалідністю).

2) (Індивідуально / фронтально). Прочитайте інформацію про технічні вимоги до навчального середовища, в якому навчаються учні з порушеннями опорно-рухового апарату (див. Додаток І6). Які з цих заходів можуть бути реалізовані в ході розумного пристосування приміщення нашого навчального закладу до навчання осіб з порушеннями опорно-рухового апарату?

3) (У 2 групах, кожна створена з 3 малих груп). Подивіться на фото, на яких показано використання універсального дизайну. Намалюйте ескіз проекту школи, що враховував би можливі освітні потреби дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

4) (У 2 групах). Оберіть у кожній групі студента, який презентує проект своєї групи в іншій. Презентуйте ескізи.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які вади входять до порушень опорно-рухового апарату?
2. Які форми ДЦП існують?
3. Що таке спастична диплегія?
4. Чим відрізняється геміплегічна форма?
5. Як виявляється подвійна геміплегія?
6. Що таке гіперкінетична форма ДЦП?
7. Як проявляється атонічно-астатична форма ДЦП?
8. Що таке атактична форма ДЦП?
9. Діти з якими формами ДЦП можуть учитись у школі?
10. Діти з якими формами ДЦП не можуть навчатись у школі?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть і принесіть у клас інформацію про захворювання, що призводить до порушення зору і слуху.

ТЕМА 11. ІНШОМОВНА ОСВІТА НЕЗРЯЧИХ І ГЛУХИХ УЧНІВ. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА СЛУХУ. МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: знайомство з видами і ступенями тяжкості порушень зору і слуху, розуміння доступності ігор і завдань для учнів з цими порушеннями, а також усвідомлення можливостей адаптації завдань, засобів навчання і навчального середовища.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) 4 аркуші паперу, маркери.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток І1). 5 хв.

3. У ГРУПАХ ПО 3. Опрацювання понятійного апарату. 10 хв.
(Індивідуально / в групах по 3). Прочитайте за 3 варіантами інформацію про види і ступені порушення зору (див. Додаток І2) та відповідно до них розподіліть захворювання, про які ви знайшли інформацію вдома. Поділіться висновками в малій групі.

4. ФРОНТАЛЬНО / В ПАРАХ / У МАЛИХ ГРУПАХ. Адаптація в інклюзивному навчанні дитини з порушеннями зору. 30 хв.

1) (Фронтально). Прослухайте наступну ситуацію.

У 2016-2017 н.р. на базі Балаклійської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2 було створено інклюзивний перший клас, куди зараховано ученицю, незрячу від народження. У дитини нормальне нюхове і тактильне сприймання, слух, високий рівень інтелекту, розвинена емоційно-вольова та комунікативна сфера, достатня для свого віку уява та

логічне мислення ¹¹. Дівчинка любить гратись у всі доступні ігри. У класі їй допомагає асистент учителя. У другій половині дня вона має додаткові заняття з абетки Брайля.

2) (Індивідуально / в парах). Вчителька англійської мови у класі Ірини Шаповалової має виключити чи адаптувати ті завдання, що не будуть доступні для дівчинки (НС – недоступні через сліпоту). Відберіть їх (✓). Порівняйте списки в парах:

Ігри, вправи і завдання	НС	НГ
1. Виконання учнями рухів (наприклад, зарядки) за англомовними командами вчителя чи іншого учня.		
2. Ігри на увагу (наприклад, Simon says).		
3. Виконання віршів і пісень у супроводі рухів.		
4. Лексичний диктант (самодиктант / взаємодиктант).		
5. Ігри змагання біля дошки (наприклад, яка команда швидше зможе розділити дієслова за правилом читання закінчення –ed та прикріпить їх у рядок).		
6. Запитання – відповідь з м'ячем (наприклад, розминка: Hi, how are you? – Thank you, fine).		
7. Ігри на переклад лексичних одиниць (з м'ячем).		
8. Лексико-граматичні ігри на усну підстановку лексичних одиниць у граматичну модель.		
9. Виконання поробок (наприклад, з паперу та їх подальший опис).		
10. Написання і оформлення листівок (учитель каже, яку з паперових фігурок потрібно взяти і наклеїти).		

¹¹ Гончарова Н.В. Ігри на уроці іноземної мови. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору / Н. В. Гончарова // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-igri-na-uroci-inozemno-movi-dlya-ditey-z-vadami-zoru-41657.html>

11. Проектні роботи (наприклад, створення реклами для музею чи кінотеатру, укладання та опис маршруту подорожі тощо).		
12. Рольові ігри (наприклад, на тему: "В магазині іграшок").		
13. Фонетичні ігри на розпізнавання звуків (учні слухають слова і піднімають картки в залежності від того, який звук використано).		
14. Повторення звуків за вчителем.		
15. Розпізнавання на дотик і називання предметів на столі.		
16. Повторення за вчителем лексичних одиниць з різною інтонацією (голосно, тихо, пошепки).		
17. Вибір картки з літерою, яку називає вчитель (картки можуть бути паперові або Brail's ABC).		
18. Підбір цифр до предметів (наприклад, учитель називає цифри, а учні називають картинки на дошці).		
19. Написання листів умовному другові за кордоном.		
20. Читання текстів з подальшим виконанням завдань до нього.		

3) (У 2 групах). Порівняйте складені списки недоступних завдань і запропонуйте 2 приклади їх адаптації. Порівняйте адаптаційні стратегії з іншою групою (групи обмінюються представниками, що розказують про адаптовані завдання).

4) (У групах по 4). Прочитайте за 4 варіантами 2 статті (див. Додатки І3-І4) та складіть списки з 10 порад для вчителя дитини:

Група 1 – з вадами зору.

Група 2 – зі сліпотою.

5) (Фронтально). Презентуйте їх.

5. ФРОНТАЛЬНО. Адаптація в інклюзивному навчанні дитини з порушеннями слуху. 30 хв.

1) (Індивідуально / в парах). Прочитайте інформацію про види і ступені порушень слуху (див. Додаток І5). Подумайте, як можна

охарактеризувати з цієї позиції ті захворювання, інформацію про які ви знайшли як д/з. Обговоріть у парах.

2) (Індивідуально / в парах). Прочитайте ще раз завдання в таблиці вище та позначте ті завдання, що не будуть доступні для учнів з глухотою (НГ – недоступні через глухоту). Відберіть їх (✓). Порівняйте списки в парах.

3) (У 2 групах). Запропонуйте 2 стратегії адаптації для ігор чи завдань, що недоступні для учнів із глухотою. Порівняйте адаптаційні стратегії з іншою групою (групи обмінюються представниками, що розказують про адаптовані завдання).

4) (У групах по 3). Прочитайте за варіантами поради для вчителя (див. Додаток І6), що працює в інклюзивному класі з учнями з порушенням слуху, та у 2 групах складіть списки:

Група 1 – з 6 "НІ" (чого вчитель не повинен робити).

Група 2 – з 6 "ТАК" (що вчитель має робити).

5) Обміняйтесь представниками, що розкажуть іншій групі про складені списки.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які бувають порушення зору і слуху?
2. У чому різниця між прогресуючими та стаціонарними дефектами зору?
3. Які ступені зниження гостроти зору та слуху існують?
4. Які діти належать до сліпих / глухих?
5. Хто належить до слабозорих дітей? Що вони бачать?
6. Що бачать і чого не бачать діти з легким порушенням зору?
7. Що таке короткозорість, далекозорість і астигматизм?
8. Що таке приглухуватість I і II ступенів?
9. Що таке приглухуватість III, IV і V ступенів?
10. Які вправи доступні для учнів з порушеннями зору / слуху?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть інформацію про 2 захворювання (чи симптоми інших захворювань), що проявляються в порушеннях мовлення учнів.

ТЕМА 12. НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ З РОЗЛАДАМИ УСНОГО МОВЛЕННЯ. ВИДИ МОВЛЕННЄВИХ ПОРУШЕНЬ І МОЖЛИВОСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: усвідомлення проявів основних порушень усного мовлення, причин їх виникнення, способів лікування та корекції; здатність відрізнити ті з них, що підлягають опрацюванню на уроці іноземної мови, та підібрати до них відповідні вправи.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) уривок із кінофільму "За сімейними обставинами" ¹²;
- в) відео "Differentiating Childhood Apraxia of Speech (CAS) from other types of speech sound disorders" ¹³;
- г) відео "Сенсорно-моторна алалія. Тема: Співвідношення цифри до кількості предметів" ¹⁴;
- д) копії з підручника Fly High 1 у книзі учня, наприклад: стор. 32-33, 38-39, 44-45, 50-51, 56-57, 64-65, 70-71, 82-83 (з розрахунку 1 з указаних копій уроку на 1 малу групу з 4 студентів).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

¹² Логопед (фрагмент кінофільму "По семейным обстоятельствам") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ZDRsWcSCAYw>

¹³ Differentiating Childhood Apraxia of Speech (CAS) from other types of speech sound disorders [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=WhtuEM9tE-k>

¹⁴ Сенсорно-моторна алалія. Співвідношення цифри до кількості предметів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=7_aEgUH7Otk

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток К1). 5 хв.

3. У ГРУПАХ ПО 4. Робота над понятійним апаратом. 35 хв.

1) (Індивідуально / в групах по 3). У 10 % дітей зі зниженим слухом і 50 % розумово відсталих спостерігаються різноманітні види порушень у звуковимові. Прочитайте за 3 варіантами інформацію про захворювання, що викликають порушення мовлення (див. Додаток К2), та обміняйтесь нею в малих групах. Додайте інформацію, підготовлену вдома.

2) (У групах по 3). Дайте відповіді на наступні запитання:

- *В чому різниця між афонією, алалією та афазією?*
- *В чому відмінність між дислалією та дизартрією?*
- *Чим відрізняється тахілалія та браділалія?*

3) (Фронтально). Перегляньте наступні відеофрагменти та визначте порушення усного мовлення, які побачите:

- "За сімейними обставинами" (1:00-2:23);
- "Differentiating Childhood Apraxia of Speech (CAS) from other types of speech sound disorders" (1:30-2:30; 5:05-6:00);
- "Сенсорно-моторна алалія. Тема: Співвідношення цифри до кількості предметів" (0:00-1:30).

4) (Фронтально). Міцно закрийте ніс рукою і вимовте фрази:

- *My mother prefers mineral water to milk;*
- *No one was near the night club at night.*

До яких звуків стали подібними у вас [m] та [n]? Легку форму якого порушення усного мовлення ви зімітували?

4. У ПАРАХ / У 2 ГРУПАХ / У ГРУПАХ ПО 4. Вправи, що дозволяють коригувати деякі усномовленнєві порушення. 35 хв.

1) (У парах).

Група 1. Виберіть 1 порушення, для корекції якого у вчителя іноземної мови, на вашу думку, недостатньо компетентності (цим мають займатись лише корекційні педагоги та інші фахівці).

Група 2. Виберіть 1 усномовленнєве порушення, на яке вчитель іноземної мови має обов'язково звертати увагу.

2) (У 2 групах). Об'єднайтесь у 2 групи за варіантами. Кожна група має представити 2 порушення, що обирались найчастіше.

3) (Індивідуально / у групах по 4). Прочитайте переліки вправ (див. Додаток К3) і подумайте, для корекції яких порушень усного мовлення їх можна використовувати (дислалії, заїкання, тахілалії чи браділалії). Підпишіть назви порушень.

4) (У групах по 4). Перегляньте алгоритм корекції порушень, що виникають при функціональній дислалії (див. Додаток К3, Порушення 1). Прочитайте **вправу 1 вашого уроку з підручника "Fly High 1"**. Далі наведені дії вчителя та учнів, рекомендовані у книзі для вчителя до вправи 1. Чи можна їх вважати відповідними до першого етапу алгоритму корекції функціональної дислалії?

Дії вчителя	Дії учнів
<ul style="list-style-type: none"> • презентація нової літери (її написання на дошці / на картці та демонстрація звучання); • підбір слів рідною мовою, що починаються з цієї літери; • презентація відповідного звуку (його транскрипційного знаку на дошці / на картці та звучання); • пояснення артикуляційної пози при вимові звуку (ящо звук відсутній в українській мові, має особливості порівняно з рідною мовою чи викликає в учнів труднощі); • презентація (на дошці / на картках) слова, що починається з нової літери; • аналогічне введення 2 інших літер; • читання / прослуховування записів нових слів / літер / транскрипційних знаків за підручником (не по порядку). 	<ul style="list-style-type: none"> • сприймання та повторення за вчителем; • підбір слів, що починаються з літери; • сприймання та повторення за вчителем; • повторення з урахуванням пояснень вчителя; • сприймання та повторення; • аналогічні дії; • знаходження їх у підручнику і повторення за вчителем / диктором.

Чи наявні в підручнику інші етапи корекції дислалії?
5) (У групах по 4). Складіть завдання для II-IV етапів:

- II етап – джазовий ритм,
- III етап – перелік слів,
- IV етап – речення чи скоромовка.

II ЕТАП: автоматизація нових літер у віршах / скоромовках / джазових ритмах:

МОДЕЛЬ 1 ¹⁵:

<i>"Ru-ler (2 склади)</i>	<i>Ru-ler</i>	<i>Ru-ler (2 склади)</i>
<i>E-ra-ser (3 склади)</i>	<i>E-ra-ser</i>	<i>E-ra-ser (3 склади)</i>
<i>Chair (1 склад)</i>	<i>(2 times)</i>	<i>Chair" (1 склад)</i>
<i>(CLAP-CLAP) 2 times.</i>		<i>(CLAP-CLAP) 2 times.</i>

Якщо в підручнику пропонуються слова з іншою кількістю складів, то можливі й інші варіації (*Star, umbrella, tree – CLAP і т.д.*).

МОДЕЛЬ 2 ¹⁶: Наприклад, для засвоєння звуків [s] / [t] у словах "star" / "tree" можна використовувати джазовий ритм, що поєднує їх з цифрами:

Six, five – It's a star

Four, three – It's a tree

III ЕТАП: диференціація звука: учні слухають перелік слів і піднімають руку, коли чують потрібний звук.

МОДЕЛЬ: Звук [æ]: **apple, goat, bag, tree, bad, many, father.**

Загальний список слів Fly High 1

Apple, panda, tree, dog, rabbit, insect, lion, orange, egg, jelly, fox, lorry, star, monkey, violin, ball, fish, car, horse, umbrella, queen, nurse, kite, parrot, elephant, goat, white, black, green, blue, red, yellow.

IV ЕТАП: використання звука у зв'язному мовленні:

¹⁵ Teaching Jazz Chants – Carolyn Graham [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.youtube.com/watch?v=R_nPUuPryCs

¹⁶ Там само.

ТЕМА 13. РОЗЛАДИ ПОВЕДІНКИ: ПРИЧИНИ І РІЗНОВИДИ. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ З СИНДРОМОМ ДЕФІЦИТУ УВАГИ Й ГІПЕРАКТИВНІСТЮ ТА З ДИСПРАКСІЄЮ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: усвідомлення сутності і різновидів девіантної поведінки; ознайомлення з причинами ситуативної агресії та її проявами в дітей різних вікових груп і категорій особливих освітніх потреб, ознайомлення з проявами гіперактивності і диспраксії та шляхами мінімізації їх негативних проявів.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) 8 аркушів паперу А4;
- в) 4 маркери.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. Організаційні питання. 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. Анкетування (див. Додаток Л1). 5 хв.

3. У ПАРАХ / ІНДИВІДУАЛЬНО / В 4 ГРУПАХ. Поняття "девіантна поведінка" та її різновиди. 15 хв.

1) (У парах). Прочитайте визначення девіантної поведінки та інформацію про її різновиди (див. Додаток Л2). Підкресліть ті з них, що можуть порушити хід уроку іноземної мови і мають вирішуватись безпосередньо вчителем. Порівняйте свої результати з 2 іншими парами та визначте 1-3 девіації, що обирались найчастіше.

2) (У парах). Пригадайте з попередніх занять **категорії** осіб, що мають особливі освітні потреби, і впишіть їх у пропуски.

- 1. _____
- 2. _____
- 3. _____
- 4. _____

3) (Індивідуально / в 4 групах). Об'єднайтесь у 4 малі групи відповідно до категорій дітей з особливими освітніми потребами.

Група 1. Діти з інвалідністю.

Група 2. Діти з несприятливого сімейного середовища.

Група 3. Обдаровані діти.

Група 4. Діти з етнічних меншин та переселенців, що не розмовляють державною мовою.

4) (У 4 групах). Чи є девіації, відібрані в 1 завданні, характерними для "закріпленої" за вами категорії дітей з особливими освітніми потребами? Презентуйте результати обговорення.

4. У 4 ГРУПАХ. Причини виникнення ситуативної агресії та її залежність від віку дитини. 30 хв.

1) (У 4 групах). У кожній з 4 груп виберіть студента, що порахує результати наступного експерименту (див. Додаток Л3). В таблицю потрібно буде записувати кількість піднятих кулаків і долонь у групі.

2) (У 4 групах). Уявіть, що ви належите до наступної вікової категорії. Студенти груп 1-3 пригадайте, що ви любили в цьому віці, з ким товаришували, чим займались.

3) (У 4 групах). Прослухайте наступні ситуації та відреагуйте як особа запропонованої вікової категорії.

Група 1. Уявіть, що вам 6-10 років.

Група 2. Уявіть, що вам 11-15 років.

Група 3. Уявіть, що вам 16-18 років.

Група 4. Реагуйте на ситуації від свого імені.

Способи реагування:

- якщо ви схильні вступити в бійку, підніміть **кулак**;
- якщо ви використали б лайливі слова, підніміть **долоню**;
- якщо ви зможете втриматись від агресії, **не піднімайте руку**.

Ситуація 1. Вас навмисно вдарив кулаком і зіштовхнув зі стільця сусід по парті, з яким ви в напружених стосунках. Що ви зробите?

Ситуація 2. Ви пишете контрольну роботу, а сусіди за задньою партою бавляться і стукають по вашому стільцю ногами. Ваша реакція?

Ситуація 3. Заняття скінчились, ви голодні та збираєтесь додому, але тут виявляється, що потрібно затриматись мінімум на годину, бо у вас будуть загальні збори, присвячені неважливим для вас питанням. Що ви зробити, якщо піти додому не вдасться?

Ситуація 4. Вам потрібно було виконати груповий проект. Фінальною частиною було створення плакату, який ви взяли на себе. Ви все зробили, але по дорозі його повністю зіпсував дощ. Ви дуже розчаровані. Вся ваша мала група отримала "незадовільно" і тепер ображає вас нецензурними словами. Ваша реакція?

Ситуація 5. На кожному уроці вчитель називає вас "невдахами", "дурнями" та різноманітними синонімічними висловами. Як ви реагуватимете?

Ситуація 6. Вам повідомили, що ваш родич виграв 1 мільйон гривень / у вас народився брат / вас зарахували до футбольного клубу. Ви розповідаєте про це всім на занятті. Вчитель свариться на вас за неухважність і примушує стояти. Що ви зробите?

Ситуація 7. Ви регулярно ходите на спортивні тренування, на танці, на уроки вокалу, щоб взяти участь у всеукраїнських змаганнях та міжнародному конкурсі. У вашій кімнаті з вами тимчасово живуть родичі, які не поважають ваші правила. Ви виснажені. Вчитель постійно свариться на вас за регулярне невиконання домашнього завдання. Чи зможете ви стриматись?

Ситуація 8. Ви пішли з класом у кафе на Новий рік. Вчителі спочатку були з вами, а потім залишили вас самих. Однокласники почали вербально ображати один одного і вас у тому числі. Ви маєте бажання відреагувати. Як далеко ви готові зайти?

Ситуація 9. У роздягальні діти затримали свого однокласника, кишенькового злодія, який краде гроші у вас і ваших друзів. Діти кинулись його бити. Ви приєднаєтесь?

4) (У 4 групах). Порахуйте **загальну кількість проявів фізичної та вербальної агресії** в кожній віковій групі.

Фізична агресія стає більш чи менш типовою з віком?

Які 3 причини найчастіше викликали фізичну та вербальну агресію в кожній групі?

- *Самозахист.*
- *Перебування у стресовій ситуації.*
- *Порушення звичного розпорядку дня.*
- *Крайнє розчарування чи гнів.*
- *Неадекватна мовленнєва поведінка інших.*
- *Перезбудження.*
- *Виснаження.*
- *Відсутність нагляду з боку дорослих.*
- *Наслідування агресивної поведінки інших ¹⁷.*

5) (Фронтально). Дайте відповідь на запитання:

- *Чи може агресія вважатися виправданою? Коли?*
- *Чи потрібно вчителю відразу присікати агресію? Як?*

6) (У групах по 4). Складіть список з 5 правил урегулювання агресивної поведінки дітей, які ви б використовували в найтипівіших ситуаціях. Презентуйте результати обговорення.

5. Види навчальних неспроможностей, для яких характерні порушення поведінки, та способи реагування. 25 хв.

1) (У парах / у групах по 4). Прочитайте за варіантами інформацію про диспраксію і гіперактивність (див. Додаток Л4) та поділіться нею в малих групах. Доповніть розповіді даними про навчальні неспроможності, що є виконанням домашнього завдання.

2) (У групах по 4). Прочитайте за варіантами інформацію про способи полегшення проявів диспраксії та гіперактивності (див.

¹⁷ Munson J. S. Hitting, Biting and Kicking: How to Stop Aggressive Behavior in Young Children / J. S. Munson // Bright Start Academy [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brightstartsl.com/how-to-stop-aggressive-behavior-in-young-children/>

Додатки Л5-Л6). Разом розробіть стратегію комплексного вирішення проблем, описаних у ситуації 10.

Ситуація 10. Хлопчик Петро Онопрійчук, 10 років, постійно коментує слова вчителя і учнів на уроці, викрикує образливі слова, зосереджується на одному виді діяльності не довше, ніж на 10 хвилин, часто не розуміє суті поставленого до нього запитання, постійно крутиться і розмовляє, з задоволенням бере участь у рухливих іграх, але через свою незграбність може травмуватись сам чи травмувати оточуючих. Часто ходить з розстебнутими чи неправильно застебнутими ґудзиками, розв'язаними шнурками, забуває і губить речі, загалом неакуратний.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які причини агресивної поведінки існують?
2. Що таке синдром гіперактивності і дефіциту уваги?
3. Що таке диспаксія?
4. Як учитель має реагувати на агресивну поведінку учнів?
5. Які стратегії покращать поведінку агресивних учнів?
6. Які стратегії можуть використовуватись для покращення поведінки учнів з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?
7. Які стратегії підходять для покращення засвоєння матеріалу учнями з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?
8. Які стратегії можуть використовуватись для розвитку самоповаги учнів з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?
9. Які стратегії підходять для розвитку соціалізації та комунікації учнів з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?
10. Які стратегії можуть використовуватись для навчання учнів з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть інформацію про особливості навчання обдарованих дітей (підходи до навчання, стратегії, завдання тощо).

ТЕМА 14. ОБДАРОВАНІСТЬ І ЇЇ ТИПИ. ОСОБЛИВОСТІ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: усвідомлення сутності і типів обдарованості, аналіз і апробація завдань, що дозволяють розвивати обдарованість різних типів на уроці іноземної мови.

ОБЛАДНАННЯ: посібник; 6 аркушів паперу А4 і 6 маркерів.

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. **Організаційні питання.** 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Анкетування** (див. Додаток М1). 5 хв.

3. ІНДИВІДУАЛЬНО / У ПАРАХ. **Сутність поняття "обдарованість" і її типи.** 30 хв.

1) (Індивідуально / в парах). Прочитайте визначення поняття "обдарованість" (див. Додаток М2) і відповідно до них складіть список із 3 обдарованих людей із вашого оточення. Поясніть у парах, чому ви зробили висновок, що це обдаровані люди.

2) (Індивідуально / в парах). Прочитайте за варіантами визначення типів обдарованості (див. Додаток М3) і з наступного списку підберіть назви до кожного опису:

- *Творча обдарованість.*
- *Психомоторна / спортивна обдарованість.*
- *Художня обдарованість.*
- *Лідерська / соціальна обдарованість.*
- *Інтелектуальна обдарованість.*
- *Академічна обдарованість.*

3) (У парах). Визначіть типи обдарованості у вашому списку.

4) (У групах по 6). Прочитайте ще раз список типів обдарованості і в 3-ю колонку наступної таблиці впишіть **рід діяльності** та 1-2 **потенційних досягнення** найкращих представників кожного типу (наприклад, *учений: наукове відкриття*).

№	Типи обдарованості	Потенційні видатні результати (2-3 варіанти)	Особливості навчання іноземної мови учнів із цим типом (2-3 поради)
1.	Інтелектуальний тип (ІО)		
2.	Академічний тип (АО)		
3.	Художній тип (ХО)		
4.	Творчий тип (ТО)		
5.	Лідерський тип (ЛО)		
6.	Спортивний тип (СО)		

4. У 6 ГРУПАХ. Особливості навчання іноземної мови обдарованих учнів. 15 хв.

1) (У 6 групах). Об'єднайтесь у 6 груп за кількістю типів обдарованості. Ваша група займатиметься аналізом одного типу.

Група 1. Інтелектуальна.

Група 2. Академічна.

Група 3. Художня.

Група 4. Творча.

Група 5. Лідерська.

Група 6. Спортивна.

2) (Індивідуально). Прочитайте за варіантами списки порад учителям, що працюють із обдарованими дітьми (див. Додаток М4). Які з порад підійдуть для типу обдарованості, що аналізується вашою малою групою? Заповніть 4-у колонку в таблиці вище.

3) (В 6 групах). Поділіться інформацією в малих групах і спільно виберіть 3-4 поради, що, на вашу думку, найбільш корисні для обдарованих учнів відповідного типу. Ви можете використовувати й інформацію, знайдену як виконання домашнього завдання. Складіть і презентуйте відповідний список.

5. У 6 ГРУПАХ. Завдання, що сприяють розвитку обдарованості учнів. 25 хв.

1) (У 6 групах). Пригадайте ваше останнє заняття з практики іноземної мови. Який прийом, метод чи пораду з Додатку М4 було б доречно на ньому використати, щоб активізувати навчання студентів? Оберіть і презентуйте 1-2 варіанти від кожної малої групи.

2) (У 6 групах). Прочитайте опис завдання (див. Додаток М5) та заповніть колонку в наступній таблиці, що відповідає завданню за номером. У кожній малій групі оберіть студента, що коротко розкаже про це завдання у всіх інших малих групах.

3) (У 6 групах). За результатами обміну інформацією заповніть таблицю і зробіть висновок, для навчання яких типів обдарованих учнів підходять презентовані завдання.

Критерії оцінювання	Завдання					
	1	2	3	4	5	6
1. Учні повинні думати? (ІО)						
2. Учні мають освоювати нову інформацію? (АО)						
3. Учні повинні малювати? (ХО)						
4. Учні мають створювати новий продукт? (ТО)						

5. Учні мають працювати в групах і спілкуватись? (ЛО)						
6. Учні повинні рухатись по класу? (СО)						

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке обдарованість?
2. Які її форми існують?
3. Що таке творча обдарованість?
4. Що таке лідерська обдарованість?
5. Що таке художня обдарованість?
6. Що таке академічна обдарованість?
7. Що таке інтелектуальна обдарованість?
8. Що таке спортивна обдарованість?
9. Яким чином можна розвивати обдарованість на уроці іноземної мови?
10. Які типи обдарованості підлягають розвитку на уроці іноземної мови?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИКОНАННЯ

Знайдіть інформацію про 2 електронні застосунки, призначені для навчання іноземної мови учнів з особливими освітніми потребами.

ТЕМА 15. ВИКОРИСТАННЯ ВЕБ-ЗАСТОСУНКІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ПЕРЕДБАЧЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ: аналіз, систематизація особливостей і випробування електронних застосунків, що можуть полегшити вивчення іноземної мови учнями різних категорій інвалідності та сприяти розвитку здібностей обдарованих учнів.

ОБЛАДНАННЯ:

- а) посібник;
- б) технічні прилади (ПК, телефони, планшети студентів).

ХІД ЗАНЯТТЯ

1. ФРОНТАЛЬНО. **Організаційні питання.** 5 хв.

2. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Анкетування** (див. Додаток Н1). 5 хв.

3. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Можливості використання веб-застосунків для навчання учнів з інвалідністю іноземної мови.** 10 хв.

1) (Індивідуально). Прочитайте описи наступних веб-застосунків за варіантами (див. Додаток Н2), знайдіть додаткову інформацію в Інтернеті, використовуючи наявні технічні прилади, та дайте відповідь на наступні запитання:

- **Які проблеми** учнів з інвалідністю ваш застосунок дозволить вирішити на уроці іноземної мови? Для дітей **якого віку** він підійде?

- Для запровадження **адаптації чи модифікації якого типу** він може використовуватись (для адаптації навального середовища, засобів чи методів навчання; для модифікації за кількістю чи за складністю)?

- На **яких приладах** вони працюють (на ПК, смартфоні, планшеті)? Він є **платним** чи безкоштовним?

2) (У групах по 5). Поділіться інформацією у малій групі та ранжуйте веб-застосунки від найкорисніших до найменш корисних для вивчення іноземної мови. Які вміння та навички вони допоможуть розвинути учням з інвалідністю?

3) (У групах по 5). Порівняйте висновки з іншими групами.

4. ІНДИВІДУАЛЬНО / У ЗМІННИХ ПАРАХ. **Опрацювання домашнього завдання.** 10 хв.

1) (Індивідуально). Впишіть застосунки, знайдені вами як д/з, у відповідні колонки наступної таблиці.

Класифікація застосунків за цільовою групою	Назви застосунків		
	1.	2.	3.
Для осіб з глухотою і порушеннями слуху .			
Для осіб зі сліпотою і порушеннями зору .			
Для осіб з порушеннями мовлення .			
Для осіб з порушеннями опорно-рухового апарату (зокрема, з порушеннями функцій рук).			
Для осіб з ЗПР та порушеннями розвитку інтелекту .			
Для осіб з іншими навчальними неспроможностями .			

2) (У змінних парах). Використовуючи прийом "Onion Technique" чи "Moving Lines", поділіться даними та доповніть таблиці.

3) (Фронтально). Підсумуйте одержану інформацію.

5. ІНДИВІДУАЛЬНО. **Випробування застосунків, доступних і доречних для навчання учнів з інвалідністю.** 50 хв.

1) Використовуючи наявні технічні прилади та таблицю (див. Додаток НЗ), заповніть запропонований список випробуваних застосунків. Для цього з останньої колонки таблиці виберіть і випробуйте 10 застосунків, а потім впишіть дані у наступний список. Якщо застосунок з якоїсь причини не може бути завантажений, випробуйте інший.

Список випробуваних застосунків

Назва застосунку	Для кого призначений?	На якому приладі працює?	Платний / безкоштовний?
1. _____			
2. _____			
3. _____			
4. _____			
5. _____			
6. _____			
7. _____			
8. _____			
9. _____			
10. _____			

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Використані джерела українською мовою

1. Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей / І. Андрейців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588> (Дата звернення 11.02.2019). – Назва з екрану.
2. Анісікіна Н. Педагогічна підтримка обдарованості / Н. Анісікіна – Київ : Вид. дім "Шкіл. світ": Вид. Л. Галіцина. – 2005. – 128 с.
3. Астигматизм – що це? // Ексимер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.excimer.ua/what-we-cure/astigmatism/> (Дата звернення 3.05.2019). – Назва з екрану.
4. Байда Л. Інвалідність та суспільство: навчальний посібник / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, С. Буолв, В. Азін, Я. Грибальський, Ю. Найда. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". – 2011. – 187 с.
5. Біблія онлайн. Український переклад І. Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dom-molitvi.ru/book/ukranskii-pereklad-ognka/levit/19/14> (Дата звернення 16.03.2019). – Назва з екрану.
6. Бродігалія [Електронний ресурс] // Medical Wiki. – Режим доступу: <http://medical-wiki.in.ua/porushennya-movi/afaziya.html> (Дата звернення 5.04.2019). – Назва з екрану.
7. Види дисграфії і дислексії // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yrok.pp.ua/serednya-osvta/4122-vidi-disgrafi-i-disleksii.html#sel=> (Дата звернення 15.03.2019). – Назва з екрану.
8. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: Навчальний посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома. – 2009. – 308 с.
9. Гагарін М. Проблеми особистості з обмеженими можливостями у сучасному світі / М. Гагарін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2394>

/1/Gagarin_M_Problemu_osobu_y_sypilstvi.pdf (Дата звернення 3.02.2019). – Назва з екрану.

10. Гаяш О. В. Сутність процесів адаптації та модифікації для ефективності навчання учнів з особливими освітніми потребами / О. В. Гаяш // Сайт Закарпатського інституту післядипломної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoi-ta-inkluzivnoi-osviti/inkluzivna-osvita/2039-> (Дата звернення 13.03.2019). – Назва з екрану.

11. Гіперкінези, види [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://noilluk.netlify.com/zaxvoryuvannya0/giperkinezi-mimoviln2828> (Дата звернення 25.03.2019). – Назва з екрану.

12. Гончарова Н. В. Ігри на уроці іноземної мови. Формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору / Н. В Гончарова // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-igri-na-uroci-inozemno-movi-dlya-ditey-z-vadami-zoru-41657.html> (Дата звернення 4.03.2019). – Назва з екрану.

13. Гострота зору // Медична енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medical-enc.com.ua/ostrota_zrenia.htm (Дата звернення 5.03.2019). – Назва з екрану.

14. 9 шкільних проблем, з якими стикаються діти з вадами слуху, і шляхи їх подолання // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/9-shkilnih-problem-z-yakimi-stikayutsya-diti-z-vadami-sluhu> (Дата звернення 22.02.2019). – Назва з екрану.

15. Декларація прав дитини // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (Дата звернення 21.02.2019). – Назва з екрану.

16. Декларація про права інвалідів // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117 (Дата звернення 24.02.2019). – Назва з екрану.

17. Декларація про права розумово відсталих осіб // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119 (Дата звернення 26.02.2019). – Назва з екрану.

18. Діти з порушенням опорно-рухового апарату // Інклюзивна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vshimos.blogspot.com/2018/11/5-7.html> (Дата звернення 11.03.2019). – Назва з екрану.

19. Дизартрія // Логопедія.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logopedia.com.ua/dov-dnik/dizartr-ia> (Дата звернення 2.03.2019). – Назва з екрану.

20. Дисграфія у дитини: чому плутаються і зникають літери // ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/lady/dom_i_deti/deti/disgrafiya-u-ditini-chomu-plutayutsya-i-propadayut-literi-1260750.html (Дата звернення 23.03.2019). – Назва з екрану.

21. Додаток до листа МОНмолодьспорту №1/9-529 від 26.07.12 "Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання" // МОНмолодьспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metodist.ucoz.com/news/list_monmolodsport_1_9_529_vid_26_07_12_roku/2012-07-30-931 (Дата звернення 29.03.2019). – Назва з екрану.

22. Загальна психологія: Хрестоматія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела. – 2007. – 640 с.

23. Заїкання у дітей: причини і методи лікування // ЕуроMD. Портал для пацієнтів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euromd.com.ua/9-khvorobi-i-stani/134-khvorobi-i-likuvannya/137-pediatric/post-6796-zaikannya-u-ditey-prichini-i-metodi-likuvannya/> (Дата звернення 20.04.2019). – Назва з екрану.

24. Законодавство стосовно людей з інвалідністю // Національна асамблея людей з інвалідністю України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://naiu.org.ua/zakonodavstvo/> (Дата звернення 1.03.2019). – Назва з екрану.

25. Закон України "Про загальну середню освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (Дата звернення 1.03.2019). – Назва з екрану.

26. Закон України "Про освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (Дата звернення 2.03.2019). – Назва з екрану.

27. Зотова А. М. Интеграция ребенка-инвалида в среду здоровых сверстников как метод социальной адаптации / А. М. Зотова // Дефектология. – 1997. – № 6. – С. 21-25.

28. Івашова А. Дислексія: причини, діагностика та корекція // Освіта нова / А. Івашова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvitanova.com.ua/posts/1463-dysleksiia-prychyny-diahnostyka-ta-korektsiia> (Дата звернення 20.03.2019). – Назва з екрану.

29. Ігри та вправи на подолання дисграфії // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/igrita-vpravi-dlya-podolannya-disgrafi> (Дата звернення 6.03.2019). – Назва з екрану.

30. Інклюзивна освіта. Основні положення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://man-osvita.org.ua/sites/default/files/pmpk/http%3A//man-osvita.org.ua/node/527/edit/document/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20.%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.docx> (Дата звернення 15.03.2019). – Назва з екрану.

31. Інклюзивна освіта у навчальних закладах міста // Сайт управління освіти Ужгородської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita-uzhgorod.gov.ua/mpmpk/normatyvna-baza/64-inkliuzyvna-osvita-u-navchalnykh-zakladakh-mista.html> (Дата звернення 13.03.2019). – Назва з екрану.

32. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навч.-метод. посібник / А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін. / за заг. ред. Л. І. Даниленко. – Київ : 2007 – 127 с.

33. Інклюзивний підхід // Інклюзивна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inklyuzivna-osvita.webnode.com.ua/diti-z-porushennyam-zoru/inklyuzivnij-pidkhid/> (Дата звернення 9.03.2019). – Назва з екрану.

34. Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

35. Клінічні й інші форми девіантної поведінки // Девіантна поведінка підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://sites.google.com/a/kubg.edu.ua/devia_pov_1507krvb/ home](https://sites.google.com/a/kubg.edu.ua/devia_pov_1507krvb/home) (Дата звернення 18.04.2019). – Назва з екрану.

36. Козубовський Р. В. Соціальні детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх / Р. В. Козубовський // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 27-31.

37. Конвенція про права людини // Всеосвіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/deklaracia-prav-ditini-68653.html> (Дата звернення 15.03.2019). – Назва з екрану.

38. Конвенція про права осіб з інвалідністю // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (Дата звернення 2.03.2019). – Назва з екрану.

39. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія і методика: [монографія] / І. Б. Кузава. – Луцьк : ПП Іванюк В.П. – 2013. – 292 с.

40. Кузава І. Б. Порівняльна характеристика термінів "інклюзія" та "інтеграція" / І. Б. Кузава // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2012. – Вип. 21. – С. 149-153.

41. Луговський А. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: методичний посібник / А. Луговський, М. Сварник і О. Падалка [укл.]. – Львів : Колесо. – 2008. – С. 19-45.

42. Мартинов А. Ю. Загальна Декларація Прав Людини 1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zagalna_deklaraciya_prav_ljudyny_1948 (Дата звернення 2.03.2019). – Назва з екрану.

43. Методичні рекомендації педагогічним працівникам щодо роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання // Всеосвіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-rekomendacii-pedagogicnim-pracivnikam-sodo-roboti-z-batkami-ditej-8756.html> (Дата звернення 8.03.2019). – Назва з екрану.

44. Методичні рекомендації щодо корекційної роботи з дітьми, які мають незрощення верхньої губи та піднебіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ippo.if.ua/uprav1/media/files/%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F.doc> (Дата звернення 2.03.2019). – Назва з екрану.

45. Міністр і представники фундації Джоан Роулінг у Житомирі розповіли про пілотний проект з реформування інтернатів // Житомир.Info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.zhitomir.info/news_169935.html?fbclid=IwAR3oMiXHUylhctpJ-GppBrcppdZ_CjNi7otfaOx7KXU6LmG4HBtGnjRCLW0 (Дата звернення 12.03.2019). – Назва з екрану.

46. Молофіїк І. В. Дидактика новітньої школи: підручник / І. В. Молофіїк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/pedagogika/1473451773> (Дата звернення 22.04.2019). – Назва з екрану.

47. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації / За загальною редакцією Виртосу І. Г. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П. М., Флетчер А. – Київ : Ленвіт. – 2015. – 92 с.

48. Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154> (Дата звернення 2.05.2019). – Назва з екрану.

49. Обдарованість // Психологічна служба Кременецького ліцею імені У. Самчука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremenetslyceum.com.ua/wp-content/uploads/Pro-obdarovaniist.pdf> (Дата звернення 2.05.2019). – Назва з екрану.

50. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – Київ : Академвидав, 2010. – 432 с.

51. Пінчук Ю. В. Основи методики виховання правильної вимови звука при дислалії / Ю. В. Пінчук // Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринолалія: Навчальний посібник / за заг. ред. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. – Київ : КНТ, 2008. – С. 140-148.

52. Примірний зразок ІПР // Педрада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2534-zrazok-individualno-programi-rozvitku-ditini-dlya-zdo> (Дата звернення 10.04.2019). – Назва з екрану.

53. Порушення фонації // Empendium [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.3.4.2>. (Дата звернення 12.04.2019). – Назва з екрану.

54. Психологічні особливості та аспекти поведінки обдарованих дітей // Офіційний веб-сайт Політехнічного ліцею Національного технічного університету України "КПІ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl.kpi.ua/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8> / (Дата звернення 4.05.2019). – Назва з екрану.

55. Редько В. Г. Особливості реалізації змісту рівневого навчання іноземних мов у старшій профільній школі в Україні / В. Г. Редько, О. С. Пасічник // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – Київ : Пед. думка, 2012. – Вип. 12. – С. 649–662.

56. Резолюція 48/96 Генеральної Ассамблеї ООН Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306 (Дата звернення 15.04.2019). – Назва з екрану.

57. Самсонова Л. Як дати всім дітям повноцінну освіту // Insider [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/lifestyle/5578081873c36/> (Дата звернення 22.03.2019). – Назва з екрану.

58. Сенсорно-моторна алалія. Тема: Співвідношення цифри до кількості предметів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=7_aEgUH7Otk (Дата звернення 7.04.2019). – Назва з екрану.

59. Середня освіта в Україні стане інституційною. Реформа освіти // Освіта.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/62230/> (Дата звернення 17.04.2019). – Назва з екрану.

60. Синьов В. М. Основи дефектології: навч. посібник / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – Київ : Вища школа, 1994. – 143 с.

61. Смальноха Л. Діти з вадами зору // Інклюзивна освіта / Л. Смальноха, А. Козел [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://annalida.simplesite.com/427571483> (Дата звернення 9.04.2019). – Назва з екрану.

62. Тахіалалія – це форма порушення усного мовлення. Причини виникнення, симптоми, діагностика і лікування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabletki.pp.ua/zdorovya/9314-tahilaliya-ce-forma-porushennya-usnogo-movlennya-prichini-viniknennya-simptomi-dagnostika-lkuvannya.html> (Дата звернення 12.04.2019). – Назва з екрану.

63. Типи обдарованості // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/obdarovana-ditina-yaka-vona-13001.html> (Дата звернення 3.05.2019). – Назва з екрану.

64. Тюшнякова Р. Психологічні аспекти дискримінації дітей та молоді з інвалідністю на різних рівнях суспільних відносин // Луганская

областная общественная организация Грань / Р. Тюшнякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://grain.ucoz.net/publ/psikhologichni_aspekti_diskriminacii_ditej_ta_molodi_z_invalidnistju_na_riznikh_rivnjakh_suspilnikh_vidnosin/1-1-0-16 (Дата звернення 22.02.2019). – Назва з екрану.

65. Україна: на шляху до соціального залучення. Національна доповідь про людський розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr (Дата звернення 14.04.2019). – Назва з екрану.

66. Шеремет М. К. Сучасні підходи до подолання порушення звуковимови / М. К. Шеремет // Педагогіка та методики: спеціальні. Збірник наукових статей НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 1. – Київ : 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ikpp_kl_Hrestomatiya_z_logopedii/370.html (Дата звернення 25.04.2019). – Назва з екрану.

Використані джерела російською мовою

1. Алалия: причины заболевания, основные симптомы, лечение и профилактика // Medoboz [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.obozrevatel.com/health/bolezni/alaliya-prichinyi-simptomyi-diagnostika-lechenie-profilaktika.htm> (Дата обращения 17.04.2019). – Название с экрана.

2. Афазия: причины заболевания, основные симптомы, лечение и профилактика // Medoboz [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.obozrevatel.com/health/bolezni/afaziya.htm> (Дата обращения 20.04.2019). – Название с экрана.

3. Внимание: дислексия. Часть 1 // Bookbridge. Магазин иностранной литературы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bookbridge.spb.ru/articles/dyslexia/> (Дата обращения 12.03.2019). – Название с экрана.

4. Гогилашвили Э. Украинский стартап дня: социальный проект для слабослышащих BeWarned // Bit. ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bit.ua/2017/11/ukrainskij-startap-dnya-bewarned/> (Дата обращения 12.05.2019). – Название с экрана.

5. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2007. – 576 с.
6. Зеeman М. Косноязычные дети // Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринолалія: навч. посібник / за заг. ред. Шеремет М. К., Мартиненко І. В. – Київ : КНТ, 2008. – С. 118-123.
7. Итоговый документ заседания высокого уровня Генеральной Ассамблеи, посвященного вопросам достижения целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, и других согласованных на международном уровне целей в области развития в интересах инвалидов: путь вперед — повестка дня в области развития с участием инвалидов на период до 2015 года и после него // Декларації [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disability2015.shtml (Дата обращения 22.04.2019). – Название с экрана.
8. Коркина В. М. Психиатрия / В. М. Коркина, Н. Д. Лакосина, А. Е. Личко. – Москва : Медицина, 1995. – 608 с.
9. Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf (Дата обращения 22.04.2019). – Название с экрана.
10. Санбергская декларация // Декларации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/sundberg.shtml (Дата обращения 21.03.2019). – Название с экрана.
11. Сокур Н. Современные проблемы социальной политики в сфере защиты лиц с инвалидностью в Украине / Н. Сокур, Т. Шульгина // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – Вип. 1(65). – С. 88-91.

Використані джерела англійською мовою

1. Atwood M. *Lusus Naturae* // *The Weekend Australian* / M. Atwood. – August, 30. – 2014 [Electronic resource]. – Mode of access:

<https://www.theaustralian.com.au/arts/review/lusus-naturae-a-short-story-by-margaret-atwood/news-story/98d64e54ad8e8a960e0eed64d8e969f4> (Accessed on 3.02.2019). – Title from the screen.

2. Before and after. Writing Samples // Website Reading from Scratch [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.dyslexia.org/before_after.shtml (Accessed on 5.04.2019). – Title from the screen.

3. BeWarned Connect PRO // Interactive group FZC. Google Play [Electronic resource]. – Mode of access: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.getbewarned.connectpro&hl=uk> (Accessed on 13.05.2019). – Title from the screen.

4. Bietz K. Gifted Learners: A Different Kind of Special Need, But How is the Need Met? // Bright Hub Education [Electronic resource]/ – Mode of access: <https://www.brighthubeducation.com/teaching-gifted-students/123945-are-we-truly-meeting-the-special-needs-of-gifted-children/> (Accessed on 13.05.2019). – Title from the screen.

5. Byrne R. Story Wheel – Storytelling Prompts on an iPad // Free Technology for Teachers [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.freetech4teachers.com/2011/11/story-wheel-images-to-prompt.html> (Accessed on 26.05.2019). – Title from the screen.

6. Certified special education app. For parents. For kids // Otsimo [Electronic resource]. – Mode of access: <https://otsimo.com/en/> (Accessed on 8.05.2019). – Title from the screen.

7. Cole D. A. Social integration and severe disabilities: A longitudinal analysis of child outcomes / D. A. Cole, L. H. Meyer // Journal of Special Education. – 1991. – 25(3). – P. 340-351.

8. Hocutt A. M. Effectiveness of Special Education: Is Placement the Critical Factor? / A. M. Hocutt // The Future of Children. – Spring. – 1996. – P. 79-81.

9. Kalambouka A. The impact of placing pupils with special educational needs in mainstream schools on the achievement of their peers / A. Kalambouka, P. Farrell, A. Dyson, I. Kaplan // Educational research. – 2007. – 49(4). – P. 365-383.

10. Kessler E. Examples of Accommodations & Modifications // Smart Kids. Learning Disabilities [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.smartkidswithld.org/getting-help/the-abcs-of-ieps/examples-of-accommodations-modifications/> (Accessed on 4.03.2019). – Title from the screen.

11. KNFB Reader [Electronic resource]. – Mode of access: <https://knfbreader.com/the-app> (Accessed on 26.05.2019). – Title from the screen.

12. Learning difficulty or learning disability // Salvesen Mindroom Centre [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.mindroom.org/index.php/learning_difficulties/what_are_learning_difficulties/learning_difficulty_or_learning_disability/ (Accessed on 8.03.2019). – Title from the screen.

13. Learning Disabilities Association of America. (n.d.). Symptoms of learning disabilities [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/symptoms-of-learning-disabilities/> (Accessed on 8.03.2019). – Title from the screen.

14. Loreman T. Inclusive Education: Supporting diversity in the classroom / T. Loreman, J. Deppeler, D. H. P. Harvey. – Sydney : Allen & Unwin, 2010. – 301 p.

15. LUMOS [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.wearelumos.org/> (Accessed on 8.04.2019). – Title from the screen.

16. Lyons R. 50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students // WeAreTeachers [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weareteachers.com/teaching-gifted-students/> (Accessed on 8.05.2019). – Title from the screen.

17. Marriage, Work, Family and War – the Daily Life of People with Disabilities in the 16th and 17th Centuries // Historic England [Electronic resource]. – Mode of access: <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/disability-history/1485-1660/daily-life-of-people-with-disabilities/> (Accessed on 3.02.2019). – Title from the screen.

18. Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history

[Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf> (Accessed on 2.02.2019). – Title from the screen.

19. Morpus N. 5 Effective Lesson Ideas for Teaching Students With ADHD / N. Morpus // Capterra [Electronic resource]. – Mode of access: <https://blog.capterra.com/5-effective-lesson-ideas-for-teaching-students-with-adhd/> (Accessed on 7.03.2019). – Title from the screen.

20. Munson J. S. Hitting, Biting and Kicking: How to Stop Aggressive Behavior in Young Children / J. S. Munson // Bright Start Academy [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brightstartsl.com/how-to-stop-aggressive-behavior-in-young-children/> (Accessed on 8.03.2019). – Title from the screen.

21. Papas Ch. List Of Free iPad Apps For Children With Special Needs: Part 1 / Ch. Papas // eLearning Industry [Electronic resource]. – Mode of access: <https://elearningindustry.com/free-special-needs-ipad-apps-part-1> (Accessed on 26.05.2019). – Title from the screen.

22. Prologue2Go // 7 Apps for Working with Special Needs Students [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gettingsmart.com/2017/01/7-apps-for-working-with-special-needs-students/> (Accessed on 20.05.2019). – Title from the screen.

23. Shah S. Special or mainstream? The views of disabled students / S. Shah // Research Papers in Education. – 2007. – 22(4). – P. 425–442.

24. Speak up with symbol-based AAC // Assistive Ware [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.assistiveware.com/products/proloquo2go> (Accessed on 21.05.2019). – Title from the screen.

25. Specific Learning Disabilities // Learning Disabilities Organization of America [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/types-of-learning-disabilities/> (Accessed on 13.04.2019). – Title from the screen.

26. Strom E. The Difference Between Accommodations and Modifications // Understood. For learning and attention issues [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.understood.org/en/learning->

attention-issues/treatments-approaches/educational-strategies/ the-difference-between-accommodations-and-modifications (Accessed on 1.04.2019). – Title from the screen.

27. Symptoms of Learning Disabilities // Learning Disabilities Organization of America [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/symptoms-of-learning-disabilities/> (Accessed on 10.03.2019). – Title from the screen.

28. Teaching English to ADHD Learners // English Club [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.englishclub.com/learning-difficulties/adhd.htm> (Accessed on 10.03.2019). – Title from the screen.

29. Teaching Jazz Chants – Carolyn Graham [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.youtube.com/watch?v=R_nPUuPryCs (Accessed on 1.05.2019). – Title from the screen.

30. The inclusive classroom – working with blind and partially sighted students // British Council [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/kirsty/inclusive-classroom-%E2%80%93-working-blind-partially-sighted-students> (Accessed on 18.04.2019). – Title from the screen.

31. Trainer Development Course. Workbook. – British Council. – 2018. – 39 p.

32. What is paralysis? // Cleveland Clinic [Electronic resource]. – Mode of access: <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/15345-paralysis> (Accessed on 28.03.2019). – Title from the screen.

33. Warnock M. Special educational needs. Key debates in educational policy. 2nd ed / M. Warnock, B. Norwich. – London – New York : Bloomsbury. – 2010. – 184 p.

Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення тем дисципліни "Іншомовна освіта дітей з особливими потребами" доступні в електронній бібліотеці за адресою:

Teaching SEN pupils // Medialibrary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://kiser3.wix.com/medialibrary>

ДОДАТКИ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ ЗА ТЕМАМИ

ДОДАТОК А. Коректні звертання до осіб з інвалідністю

ДОДАТОК А1. Анкета 1.1

1. У кожному пункті підкресліть 1, 2 чи жодного варіанта звертання до осіб з інвалідністю, що є, на вашу думку, коректним:

- а) інвалід – особа з інвалідністю;
- б) аутист – особа з аутизмом;
- в) слабкочуючий – глухий;
- г) сліпий – незрячий;
- д) імбіцил – розумово відсталий;
- е) Даун – дитина з синдромом Дауна;
- є) глухий – слабкочуючий

2. Які з наступних груп дітей мають особливі освітні потреби?

- а) діти з інтелектуальними порушеннями;
- б) діти з ДЦП;
- в) діти-переселенці з Африки;
- г) діти з хворобою серця;
- д) діти з неблагополучної сім'ї.
- е) обдаровані діти;
- є) діти з розладами поведінки;
- ж) діти, що навчаються у спортивній школі-інтернаті.

ДОДАТОК А2. "Словничок освіченого українця"

(уривок зі статті І. Андрейців)

16 січня в Україні офіційно заборонили термін "інвалід". Тепер буде "особа з інвалідністю". "Запроваджуючи у вжиток термін "особа з інвалідністю", ми, перш за все, робимо акцент на людині, а не на її інвалідності", – написав президент Петро Порошенко.

А чи правильно ми вживаємо інші терміни стосовно людей? Можливо, деякі з них образливі, а ми й не знали? "Українська правда. Життя" розпитала експертів про те, як і чому не варто говорити про

інвалідність, національність, соціальний статус і сексуальну орієнтацію.

– Ми-то назву змінили, але чи змінили ми те, про що говоримо? Змінити назву – мало, треба зрозуміти сутність, – пояснює Лариса Байда з Національної асамблеї людей з інвалідністю.

У преамбулі до Конвенції про права осіб з інвалідністю сказано, що: інвалідність – це термін, що еволюціонує. Його можна розширювати. Наприклад, включити в нього людину з поганим зором, але недостатньо поганим для отримання відповідної групи.

– Інвалідність – не медичний термін! – наголошує Байда. – Ми звикли, що таку людину розглядають як хворого. Але "конвенція" на перше місце ставить людину, а потім її порушення. "Аутистичний спектр", "ДЦП" – діагнози, тому називати людину "аутистом", "ДЦП-шником" – некоректно. Кажіть *"людина"* і додавайте *"з аутизмом"*, *"з контузією"* і не помилитеся, – радить експертка. Також варто відмовитися від слів на кшталт *"обмежені можливості"*, *"неповносправний"*, *"з особливими потребами"*.

– Коли говорять *"з особливими потребами"*, завжди питаю: *"Ви про кого? Це хто?"*. Особливі потреби є у всіх. Ви любите приймати гарячий душ, наприклад, я холодний, – каже Байда. Прийнятним є термін *"з особливими освітніми потребами"*. Але його теж треба вживати правильно. Тут мова *не лише про дітей з інвалідністю*, а про усіх, хто потребує підтримки в певний проміжок часу.

– Це може бути дитина з Латинської Америки, яка говорить тільки іспанською мовою, але змушена піти в український перший клас, і їй потрібна підтримка вчителя, який додатково вчитиме з нею українську мову. Це може бути дитина з аутистичним спектром, якій потрібен вчитель-асистент. Чи вчитель жестової мови для нечуючої дитини.

– Від терміна *"особливі діти"* щодо дітей з інвалідністю варто відмовитися. Це може бути дуже велика група дітей. Ми так можемо говорити про талановитих дітей, дітей-ромів, про дітей-

переселенців і так далі. Ми уже налякані й починаємо боятися вживати "дитина з інвалідністю", але це правильний термін.

– Людей з інвалідністю люблять показувати або героїчними, або немічними. Кажуть: "Прикутий до інвалідного візка". Та не прикутий! Візок – це ноги людини, можливість пересування, – каже експертка, підкреслюючи що так люди "пересуваються", а не "ходять" чи "їздять".

Товариство нечуючих людей вирішило, що їх треба називати глухі або слабкочуючі. Є Товариство сліпих, але доречніше казати "незрячі".

Інколи кажуть "люди з помірною та глибокою розумовою відсталістю". У світі є два різні терміни *"люди з інтелектуальними порушеннями"* та *"люди з психічними порушеннями"*. Інтелектуальні – це синдром Дауна, спектр аутизму. А психічні – це розлади на кшталт роздвоєння особистості або шизофренії.

На вулиці, особливо між підлітками, можна почути образливе: "Ти що, даун?", "Дебіл!", "Ідіот". Від цих слів варто відмовлятися.

За Радянського Союзу довгий час люди з інвалідністю здебільшого були в закритих закладах, навіть діти. Інвалідність була негативною кличкою, образою для людини. З цим треба працювати в школах, – пояснює Байда. Вона розповідає, що у багатьох країнах є програми, які вчать сприймати людей з інвалідністю, починаючи з дитячих садочків. Ще одне неприйнятне слово – "каліка". Воно образливе. Можна казати *"люди, які отримали каліцтва"* або *"люди з ампутацією"*. "Каліка" кажуть з різних причин. Це пов'язане і з нашою ментальністю. Про себе так можуть казати люди з інвалідністю у стані шоку або з сарказмом, але нам так говорити про них не варто. Те саме стосується слова "контужений". Якщо людина пережила такий стан, варто казати *чоловік чи жінка "з контузєю"* ¹⁸.

¹⁸ Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей / І. Андрейців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588>

ДОДАТОК Б. Еволюція уявлень про інвалідність

ДОДАТОК Б1. Анкета 2.1

Прочитайте запитання та позначте відповіді (1-3), що підходять, або впишіть свою.

1. Чому вас цікавить вивчення дисципліни "Іншомовна освіта дітей з особливими потребами"?

- а) в мене є учні / друзі / родичі з інвалідністю;
- б) в майбутньому в мене можуть виявитись такі учні;
- в) це цікаво для загального розвитку;
- г) щоб не мати академічної заборгованості;
- д) інше _____.

2. Як ви пояснюєте причину народження дітей з вадами?

- а) недостатньо високим рівнем розвитку пренатальної діагностики та медицини у світі, помилками лікарів під час пологів;
- б) незадовільним станом екології, що згубно впливає на ненароджених дітей, а також нездоровим способом життя батьків;
- в) інвалідність – це покарання дітей за гріхи батьків;
- г) необхідністю виховання людства у піклуванні про слабших співгромадян (зокрема, осіб з інвалідністю); це дає шанс змінитись на краще, стати добрішими;
- д) інше _____.

3. Яке місце в суспільстві, по-вашому, мають займати люди з інвалідністю?

- а) суспільство має створювати умови для їх гідного життя, лікування, освіти та професійної самореалізації на рівні з іншими;
- б) суспільство не повинно заважати їм жити тим життям, що є для них доступним;
- в) суспільство має організувати для них роботу спецшкіл-інтернатів, закритих профтехучилищ і спеціалізованих виробництв;
- г) люди з інвалідністю – це проблема і ганьба їх сімей, головне, щоб вони не заважали здоровим співгромадянам;
- д) інше _____.

ДОДАТОК Б2. Lusus Naturae

(by Margaret Atwood)

Частина 1. What could be done with me, what should be done with me? These were the same question. The possibilities were limited. The family discussed them all, lugubriously, endlessly, as they sat around the kitchen table at night, with the shutters closed, eating their dry, whiskery sausages and their potato soup. If I was in one of my lucid phases I would sit with them, entering into the conversation as best I could while searching out the chunks of potato in my bowl. If not, I'd be off in the darkest corner, mewing to myself and listening to the twittering voices nobody else could hear.

"She was such a lovely baby," my mother would say. "There was nothing wrong with her." It saddened her to have given birth to an item such as myself: it was like a reproach, a judgment. What had she done wrong?

"Maybe it's a curse," said my grandmother. She was as dry and whiskery as the sausages, but in her it was natural because of her age.

"She was fine for years," said my father. "It was after that case of measles, when she was seven. After that."

"Who would curse us?" said my mother.

My grandmother scowled. She had a long list of candidates. Even so, there was no one she could single out. Our family had always been respected, and even liked, more or less. It still was. It still would be, if something could be done about me. Before I leaked out, so to say.

"The doctor says it's a disease," said my father. He liked to claim he was a rational man. He took the newspapers. It was he who insisted that I learn to read, and he'd persisted in his encouragement, despite everything. I no longer nestled into the crook of his arm, however. He sat me on the other side of the table. Though this enforced distance pained me, I could see his point.

"Then why didn't he give us some medicine?" said my mother. My grandmother snorted. She had her own ideas, which involved puffballs and stump water. Once she'd held my head under the water in which the dirty clothes were soaking, praying while she did it. That was to eject the demon

she was convinced had flown in through my mouth and was lodged near my breastbone. My mother said she had the best of intentions, at heart.

Feed her bread, the doctor had said. She'll want a lot of bread. That, and potatoes. She'll want to drink blood. Chicken blood will do, or the blood of a cow. Don't let her have too much. He told us the name of the disease, which had some Ps and Rs in it and meant nothing to us.

Частина 2. He'd only seen a case like me once before, he'd said, looking at my yellow eyes, my pink teeth, my red fingernails, the long, dark hair that was sprouting on my chest and arms. He wanted to take me away to the city, so other doctors could look at me, but my family refused. "She's a *lusus naturae*," he'd said.

"What does that mean?" said my grandmother. "Freak of nature," the doctor said. He was from far away: we'd summoned him. Our own doctor would have spread rumours. "It's Latin. Like a monster." He thought I couldn't hear, because I was mewling. "It's nobody's fault."

"She's a human being," said my father. He paid the doctor a lot of money to go away to his foreign parts and never come back.

"Why did God do this to us?" said my mother.

"Curse or disease, it doesn't matter," said my older sister. "Either way, no one will marry me if they find out." I nodded my head: true enough. She was a pretty girl, and we weren't poor, we were almost gentry. Without me, her coast would be clear.

In the daytimes I stayed shut up in my darkened room: I was getting beyond a joke. That was fine with me, because I couldn't stand sunlight. At night, sleepless, I would roam the house, listening to the snores of the others, their yelps of nightmare. The cat kept me company. He was the only living creature who wanted to be close to me. I smelled of blood, old dried up blood: perhaps that was why he shadowed me, why he would climb up onto me and start licking.

They'd told the neighbours I had a wasting illness, a fever, a delirium. The neighbours sent eggs and cabbages; from time to time they visited, to scrounge for news, but they weren't eager to see me: whatever it was might be catching.

It was decided that I should die. That way I would not stand in the way of my sister, I would not loom over her like a fate. "Better one happy than both miserable," said my grandmother, who had taken to sticking garlic cloves around my door frame. I agreed to this plan, I wanted to be helpful.

The priest was bribed; in addition to that, we appealed to his sense of compassion. Everyone likes to think they are doing good while at the same time pocketing a bag of cash, and our priest was no exception. He told me God had chosen me as a special girl, a sort of bride, you might say. He said I was called on to make sacrifices. He said my sufferings would purify my soul. He said I was lucky, because I would stay innocent all my life, no man would want to pollute me, and then I would go straight to Heaven.

Частина 3. He told the neighbours I had died in a saintly manner. I was put on display in a very deep coffin in a very dark room, in a white dress with a lot of white veiling over me, fitting for a virgin and useful in concealing my whiskers. I lay there for two days, though of course I could walk around at night. I held my breath when anyone entered. They tiptoed, they spoke in whispers, they didn't come close, they were still afraid of my disease. To my mother they said I looked just like an angel.

My mother sat in the kitchen and cried as if I really had died; even my sister managed to look glum. My father wore his black suit. My grandmother baked. Everyone stuffed themselves. On the third day they filled the coffin with damp straw and carted it off to the cemetery and buried it, with prayers and a modest headstone, and three months later my sister got married. She was driven to the church in a coach, a first in our family. My coffin was a rung on her ladder.

Now that I was dead, I was freer. No one but my mother was allowed into my room, my former room as they called it. They told the neighbours they were keeping it as a shrine to my memory. They hung a picture of me on the door, a picture made when I still looked human. I didn't know what I looked like now. I avoided mirrors.

In the dimness I read Pushkin, and Lord Byron, and the poetry of John Keats. I learned about blighted love, and defiance, and the sweetness

of death. I found these thoughts comforting. My mother would bring me my potatoes and bread, and my cup of blood, and take away the chamber pot. Once she used to brush my hair, before it came out in handfuls; she'd been in the habit of hugging me and weeping; but she was past that now. She came and went as quickly as she could. However she tried to hide it, she resented me, of course. There's only so long you can feel sorry for a person before you come to feel that their affliction is an act of malice committed by them against you.

At night I had the run of the house, and then the run of the yard, and after that the run of the forest. I no longer had to worry about getting in the way of other people and their futures. As for me, I had no future. I had only a present, a present that changed — it seemed to me — along with the moon. If it weren't for the fits, and the hours of pain, and the twittering of the voices I couldn't understand, I might have said I was happy.

My grandmother died, then my father. The cat became elderly. My mother sank further into despair. "My poor girl," she would say, though I was no longer exactly a girl. "Who will take care of you when I'm gone?"

Частина 4. There was only one answer to that: it would have to be me. I began to explore the limits of my power. I found I had a great deal more of it when unseen than when seen, and most of all when partly seen. I frightened two children in the woods, on purpose: I showed them my pink teeth, my hairy face, my red fingernails, I mewed at them, and they ran away screaming. Soon people avoided our end of the forest. I peered into a window at night and caused hysterics in a young woman. "A thing! I saw a thing!" she sobbed. I was a thing, then. I considered this. In what way is a thing not a person?

A stranger made an offer to buy our farm. My mother wanted to sell and move in with my sister and her gentry husband and her healthy, growing family, whose portraits had just been painted; she could no longer manage; but how could she leave me?

"Do it," I told her. By now my voice was a sort of growl. "I'll vacate my room. There's a place I can stay." She was grateful, poor soul. She had an attachment to me, as if to a hangnail, a wart: I was hers. But she was glad to be rid of me. She'd done enough duty for a lifetime.

During the packing up and the sale of our furniture I spent the days inside a hayrick. It was sufficient, but it would not do for winter. Once the new people had moved in, it was no trouble to get rid of them. I knew the house better than they did, its entrances, its exits. I could make my way around it in the dark. I became an apparition, then another one; I was a red-nailed hand touching a face in the moonlight; I was the sound of a rusted hinge that I made despite myself. They took to their heels, and branded our place as haunted. Then I had it to myself.

I lived on stolen potatoes dug by moonlight, on eggs filched from henhouses. Once in a while I'd purloin a hen — I'd drink the blood first. There were guard dogs, but though they howled at me, they never attacked: they didn't know what I was. Inside our house, I tried a mirror. They say dead people can't see their own reflections, and it was true; I could not see myself. I saw something, but that something was not myself: it looked nothing like the innocent, pretty girl I knew myself to be, at heart.

But now things are coming to an end. I've become too visible.

This is how it happened.

I was picking blackberries in the dusk, at the verge where the meadow met the trees, and I saw two people approaching, from opposite sides. One was a young man, the other a girl. His clothing was better than hers. He had shoes.

Частина 5. The two of them looked furtive. I knew that look — the glances over the shoulder, the stops and starts — as I was unusually furtive myself. I crouched in the brambles to watch. They met, they twined together, they fell to the ground. Mewing noises came from them, growls, little screams. Perhaps they were having fits, both of them at once. Perhaps they were — oh, at last! — beings like myself. I crept closer to see better.

They did not look like me — they were not hairy, for instance, except on their heads, and I could tell this because they had shed most of their clothing — but then, it had taken me some time to grow into what I was. They must be in the preliminary stages, I thought. They know they are changing, they have sought out each other for the company, and to share their fits.

They appeared to derive pleasure from their flailings about, even if they occasionally bit each other. I knew how that could happen. What a consolation it would be to me if I, too, could join in! Through the years I had hardened myself to loneliness; now I found that hardness dissolving. Still, I was too timorous to approach them.

One evening the young man fell asleep. The girl covered him with his castoff shirt and kissed him on the forehead. Then she walked carefully away.

I detached myself from the brambles and came softly toward him. There he was, asleep in an oval of crushed grass, as if laid out on a platter. I'm sorry to say I lost control. I laid my red-nailed hands on him. I bit him on the neck. Was it lust or hunger? How could I tell the difference? He woke up, he saw my pink teeth, my yellow eyes; he saw my black dress fluttering; he saw me running away. He saw where.

He told the others in the village, and they began to speculate. They dug up my coffin and found it empty, and feared the worst. Now they're marching towards this house, in the dusk, with long stakes, with torches. My sister is among them, and her husband, and the young man I kissed. I meant it to be a kiss.

What can I say to them, how can I explain myself? When demons are required someone will always be found to supply the part, and whether you step forward or are pushed is all the same in the end. "I am a human being," I could say. But what proof do I have of that? "I am a *lusus naturae*! Take me to the city! I should be studied!" No hope there. I'm afraid it's bad news for the cat. Whatever they do to me, they'll do to him as well.

I am of a forgiving temperament, I know they have the best of intentions at heart. I've put on my white burial dress, my white veil, as befits a virgin. One must have a sense of occasion. The twittering voices are very loud: it's time for me to take flight. I'll fall from the burning rooftop like a comet, I'll blaze like a bonfire. They'll have to say many charms over my ashes, to make sure I'm really dead this time. After a while I'll become an upside-down saint; my finger bones will be sold as dark relics. I'll be a legend, by then.

Perhaps in Heaven I'll look like an angel. Or perhaps the angels will look like me. What a surprise that will be, for everyone else! It's something to look forward to.

Частина 6. Margaret Atwood: *Lusus Naturae* (A literary review)

Lusus Naturae is narrated by a girl who turns grotesque at the age of seven. Little girl's family – members of almost high society who are terrified and chagrined of what her appearance would mean to their status – brings in a doctor from a faraway land to restore her looks, only to have her decreed a freak of nature.

Fed with bread, potatoes, and a cup of blood everyday, poor 'monster' keeps herself confined to her room in day light and roams around only at night with the company of her cat. But that's not enough to keep the prying neighbours away, so the family is left with a difficult decision to make. "It was decided that I should die. That way I would not stand in the way of my sister, I would not loom over her like a fate. "Better one happy than both miserable," said my grandmother, who had taken to sticking garlic cloves around my door frame. I agreed to this plan, I wanted to be helpful. The family fakes her death, and not long after that her sister marries off well climbing up the social ladder, while she spends her days withdrawn in her 'former room' reading Pushkin, Lord Byron and John Keats.

Time passes by, and now with both her father and grandmother dead, her mother is left to take care of her. That is when a stranger makes an offer to buy the farm.

"Do it," I told her. By now my voice was sort of growl. "I'll vacate my room. There's a place I can stay." She was grateful, poor soul. She had an attachment to me, as if to a hangnail, a wart: I was hers. But she was glad to be rid of me. She'd done enough duty for a lifetime".

I wonder if it is the frenzy over vampires that drove Margaret Atwood to write this story. Even so, her story has depth. She talks of human imperfection through the characters of the family members and explores the circumstances under which they made resolutions that affect the family's 'misfit'. Finally, she questions the perceptions of beauty, quite eloquently so with these lines. Perhaps in Heaven I'll look like an angel. Or

the angels will look like me. What a surprise that will be, for everyone else! It's something to look forward to ¹⁹.

ДОДАТОК БЗ

Частина 1: до н. е. Як вказують антропологічні знахідки, люди з інвалідністю існували та виживали в первинному суспільстві за умови, що це не перешкоджало їм здобувати їжу та рятуватись від хижаків. У стародавньому Вавилоні 2000 років до н.е. провісники передбачали майбутнє за переліком вроджених вад дитини. При цьому кожна вада мала своє особливе значення. Тому народження таких дітей вважалось знаковою подією ²⁰.

У Старому Заповіті є правила, що не дозволяють священикам, що мають вади, приносити жертву Богові (див. Левит 21:16-24 ²¹).

16 Господь промовляв до Мойсея, говорячи:

17 Промовляй до Аарона, говорячи: Чоловік із насіння твого на їх покоління, що буде в нім вада, не приступить, щоб приносити хліб свого Бога.

18 Бо жоден чоловік, що в нім вада, не приступить: чоловік сліпий, або кульгавий, або кирпатий, або довготелесий,

19 або чоловік, що матиме зламану ногу або зламану руку,

20 або горбатий, або висохлий, або більмо на оці його, або коростявий, або паршивий, або з розчавленими ядрами,

¹⁹ Atwood M. Lusus Naturae / M. Atwood // The Weekend Australian. – August, 30. – 2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.theaustralian.com.au/arts/review/lusus-naturae-a-short-story-by-margaret-atwood/news-story/98d64e54ad8e8a960e0eed64d8e969f4>

²⁰ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

²¹ Біблія онлайн. Український переклад І. Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dom-molitvi.ru/book/ukrainskii-pereklad-ognka/levit/19/14>

21 кожен чоловік із насіння священика Аарона, що на нім ця вада, не приступить, щоб приносити Господні огняні жертви, вада в нім, не приступить він, щоб приносити хліб свого Бога.

22 Він буде їсти хліб свого Бога з Найсвятішого та зо святощів.

23 Та до завіси не підійде він, і до жертівника не приступить, бо вада в нім, і не збезчестить святині Мосї, бо Я Господь, що освячує їх.

24 І Мойсей промовляв до Аарона й до синів його, та до всіх синів Ізраїлевих ²².

Водночас у книзі Левит 19:14 сказано: Не будеш проклинати глухого, а перед сліпим не роби перешкоди, і будеш боятися Бога свого. Я Господь! ²³.

Це було першим прикладом закону, спрямованого проти дискримінації інвалідів.

У Второзаконні 28:15, 28-29 ²⁴ знаходимо такі рядки:

15 Коли ж не слухатимешся голосу Господа, Бога твого, і не виконуватимеш пильно всіх заповідей його й установ, які заповідаю тобі нині, то спадуть на тебе всі ті прокляття й спостигнуть тебе:

28 Господь поб'є тебе шалом, сліпотою й божевіллям,

29 так що ходитимеш навромацки опівдні, як ходить сліпий у темряві, і ніяка справа тобі не пощастить; ти зазнаєш тільки знету й заздрости, та й нікого не буде, щоб тебе рятувати ²⁵.

У Новому Заповіті люди з інвалідністю були предметом чудес і притч Ісуса Христа, що зробило їх об'єктом співчуття та милосердя.

²² Біблія онлайн. Український переклад І. Орієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dom-molitvi.ru/book/ukranskii-pereklad-ognka/levit/19/14>

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

В Талмуді сказано, що інвалідність – це священний стан і засіб потрапити на небеса, те саме стосується тих, хто їм допомагає ²⁶.

Були виявлені стародавні єгипетські зображення і статуї людей з аномально низьким зростом ²⁷. Боги Птах (творець всесвіту) і Бес (бог кохання, сексуальності та розмноження) малювались як карлики.

У стародавній Греції та Римі звичною практикою було вбивство новонароджених з інвалідністю (вони скидались у прірву в Спарті та топились у р. Тібр у Римі). Людям з розумовими порушеннями заборонялось вступати у шлюб. Боги зображувались із досконалими тілами. Серед винятків був Гефест, бог вогню і ковальства (що народився кволим і жалюгідним, був скинутий матір'ю Герою в море, але врятувався, став майстерним ковалем, отримав визнання та був повернутий на Олімп). Є теорія, що образи дволикого бога Януса та кентавра створені народною уявою за подобою сіамських близнюків, в яких було 2 голови чи 4 ноги.

Частина 2: 0-1500 рр. н.е. В часи нашої ери Рим змінив погляди на інвалідність. Юлій Цезар мав епілепсію, імператор Клавдій також мав фізичні вади, проте за рахунок постійного читання став визначним ученим і завойовником Британії.

У 4 столітті н. е. єпископ Ніколас відкриває на півдні Туреччини перший притулок для осіб з інтелектуальними порушеннями. У 8 столітті подібні відкриваються в Багдаді, Фезі (Марокко) та Каїрі. Розумові порушення сприймалися на той час як дані Богом на протиположну демонічній природі людини.

В Європі епохи Середньовіччя з 12 століття при релігійних орденах створюються лепрозорії, в яких хворі утримуються і вмирають без лікування. В 1106 році у Лондоні, у Саутворці, створено

²⁶ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

²⁷ Там само.

монастир при церкві Св. Мері Овері, який у 1215 став лікарнею Св. Томаса. В 1123 році в місті засновано лікарню Св. Бартоломея.

У 13 столітті у бельгійському селі Гіл (Gheel) створено общину, що приймає людей з розумовими вадами, про яких турбуються мешканці, надаючи їм можливість працювати і забезпечувати себе. У 1215 в Англії прийнято "Велику хартію вольностей" (Magna Charta). В 1270 році король Франції Луї VII був канонізований після смерті за піклування про 300 лицарів, осліплених у Хрестових походах. Він заснував перший у світі заклад для сліпих під назвою притулок Кенз Ва (Quinze-Vingts hospice). У 1290 році Едуардом II було прийнято закон De Praerogativa Regis, за яким король наслідував усю власність осіб з розумовими відхиленнями. Зразок передання прав власності за цим законом у 15 сторіччі має такий вигляд: "Grant to Henry Curteys of Grantham and his assigns of the custody of Alice Fyssh, who is an idiot, and of all her lands and tenements in Harreardby co Lincoln, and of all other lands and tenements held in chief which came into the King's hands by reason of her idiocy as appears by an inquisition taken before John Burgh, escheator in the county of Lincoln, to hold the same during her life – By K." (від 19.08.1464 року).

Близько 1300 року в Італії було винайдено перші в Європі окуляри. В 1325 у Венеціанській республіці було започатковано першу національну службу охорони здоров'я, а ліцензовані лікарі мали відвідувати щорічні зібрання з обміну професійним досвідом. З 1368 року ці зустрічі стали щомісячними. У 1326 році в Елбінзі (Німеччина) було збудовано "божевільний будинок". В 1377 році було започатковано Гільдію Сліпих Жебраків у Падуї (Італія), одну з перших організацій осіб з інвалідністю. В 1388 році в Англії вийшов "Закон про бідних", що дозволяв розподіляти жебраків на "здорових жебраків, здатних працювати" та "жебраків, безсилих через вік чи вади". Кожна "сотня" мала розміщувати в себе та утримувати певну кількість жебраків, проте нічого не було сказано про їх лікування. Їх виживання залежало від милостині та милосердя.

В 1409 році Іспанія стала колискою гуманної психіатрії. У таких лікувальних закладах, як Валенсія, Саргосса, Севілья, Вальядолід,

Пальма-де-Майорка, Толедо та Гренада, з пацієнтів зняли ланцюги та почали застосовувати ігри, практичні завдання, розваги, звернули увагу на дієту та гігієну. В 1432 році Шотландський парламент обмежив вільне пересування прокажених у містах. У 1440-х роках у сільській Великобританії зазначено безліч випадків, коли жебраки та каліки атакують селян (особливо під час збору врожаю), використовуючи серпи, оскільки богадільні вже не можуть задовольнити їхні потреби. В 1489 році було опубліковано відомий "Malleus Maleficarum" ("Молот відьом"), відповідно до якого різні симптоми розумових захворювань пояснювались як ознака відьомства. Лікувальним заходом вважалось прокручування дірки в черепі ("pharmakos"), щоб випустити диявола. В 1493 році французький хірург Оброз Пар (Ambroise Pare) написав про випадок народження жінкою дитини від собаки, виказуючи цим свою наукову неосвіченість. Це призвело до масової істерії та винищення людей з інвалідністю по всій Європі ²⁸.

Частина 3: 1500-1800 рр. У 1500-1600 роках майже 20 мільйонів людей (переважно жінок) було винищено за звинуваченням у відьомстві. Значна кількість з них мали видимі фізичні вади чи були матерями дітей з вадами здоров'я. В 1501 році народився Жироламо Кардано (Girolamo Cardano), перший лікар, що визнав здатність глухих людей розуміти. 1530-1540 роки відомі розпуском Римо-католицьких монастирів і лікарень королем Генріхом VIII, внаслідок чого значна кількість осіб з інвалідністю стали безпритульними жебраками. Закон про бідних (що роками доповнювався та вдосконалювався) передбачав покарання здорових волоцюг і жебраків (їх могли повісити, побити батогами чи ув'язнити на 3 дні і ночі на хліб і воду, після чого відсилали додому з вимогою знайти роботу). Щоб жебракувати, потрібно було мати ліцензію (1531 рік), яку виписували

²⁸ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People/ P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

мирові судді лише старим бідним чи особам з вадами здоров'я. В 1538 році жителі Лондона безуспішно просили Генріха VIII віддати 5 лікарень на потреби хворих, що лежали прямо на вулицях, ображаючи своїм виглядом і смородом перехожих. У 1547 році король віддав на потреби людей з розумовими порушеннями монастир Св. Марії у Бетлемі, який став сумнозвісною лікарнею Бедлам. Умови там були нелюдські: будівля була дуже брудною і пацієнти жили у власних екскрементах. Їх катували, приковували до стін, занурювали в холодну воду, майже топлячи, чи розкручували на обертових стільцях. Адміністрація допускала в лікарню глядачів за плату, щоб подивитись на пацієнтів, які часто лежали голі та нерухомі. У розквіт своєї діяльності Бедлам суперничав із Лондонським Тауером і Вестмінстерським Аббатством за туристичною привабливістю. Хворих лікарні випускали на вулицю жебракувати. В 1575 році Лассо, іспанський юрист, прийшов до висновку, що глухі люди, які навчились говорити, є повносправними і мають право на потомство. В 1597 році Закон про бідних з усіма доповненнями перетворився на перший закон про допомогу малозабезпеченим. Він передбачав сплату населенням податків на потреби нужденних, до яких належали й особи з інвалідністю. В 1598 році за цим законом кожна церковна парафія мала побудувати будинок для осіб, неспроможних забезпечити себе самостійно ²⁹.

В 17 сторіччі лікар Ісаак Хоз (Isaac Haws) у книзі про лікування психічних захворювань написав, що найкращим засобом є тортури, а не ліки. В 1616 році Дж. Боніфаціо написав трактат про мову жестів "Про мистецтво знаків". У 1681 році створено королівський коледж лікарів (The Royal College of Physicians). В 1682 році в Москві за царювання Федора Олексійовича створено 2 благодійні організації, що допомагали людям з інвалідністю їжею, мінімальним лікуванням і

²⁹ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

місцем проживання. До кінця століття таких організацій налічувалось понад 10. В цей період осіб з навчальними обмеженнями (learning disabilities) називали "natural fools", "innocents" та "idiots" ³⁰. В 1689 році в Англії з'явився "Біль про права людей".

У першій половині 18 сторіччя при Петрі I в Російській Імперії було 90 благодійних організацій, що дбали про 400 інвалідів. У 1720-1745 роках засновано більшість відомих лондонських лікарень. У 1760 році Томас Брейдвуд заснував першу школу для глухих дітей в Англії. У 1770 році народився Людвіг ван Бетховен, який писав свою 9-у симфонію, будучи глухим. Він спілкувався з людьми, пишучи і читаючи в зошитах відвідувачів. У 1775 році Катерина II прийняла декрет у Росії, що сприяв створенню благодійних організацій, а в 1779 – у США прийнята "Декларація незалежності". В 1789 році у Франції з'явилась "Декларація прав людини і громадянина Франції". В 1796 році протестантські християнські організації Англії утворили Йоркський притулок для осіб з психічними захворюваннями, в якому не було камер, ланцюгів, холодних ванн та побиття пацієнтів ³¹.

Частина 4: 1800-1900 рр. У 1800 роках у Росії цар Олександр I започаткував Імперське благодійне товариство. Граф Шереметьєв побудував лікарню для хворих, нездатних платити за лікування, що тепер є Інститутом невідкладної медицини Скліфосовського. Французький лікар Го започаткував у Санкт Петербурзі перший російський інститут для сліпих. В 1812-1917 роках у Росії публікувалась газета "Російський інвалід", присвячена проблемам ветеранів з інвалідністю. В 1817 році глухий французький учитель Лоран Клер та американський ідеаліст Томас Хопкінс Голоде,

³⁰ Marriage, Work, Family and War - the Daily Life of People with Disabilities in the 16th and 17th Centuries // Historic England [Electronic resource]. – Mode of access. <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/disability-history/1485-1660/daily-life-of-people-with-disabilities/>

³¹ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

заснували першу в Хартфорді американську школу для глухих. У 1824 році 15-річний Луї Брайль створив алфавіт для сліпих на основі різних комбінацій крапочок у клітинці з 6 секціями. З 1830 року Американський перепис населення вперше окремо рахує сліпих і глухих людей ³². У цей самий період у США виникають спеціальні школи для глухих і сліпих. Учні в них перебувають майже весь час, вони ізольовані і навчаються за спеціальними програмами. Зокрема у школах для глухих використовують, мову знаків, мову жестів, альтернативні системи спілкування ³³. В 1849 році Семьюель Грідлі Хоу організує в Массачусеттсі першу майстерню для сліпих. У 1840 році американський перепис населення вперше рахує людей з психічними відхиленнями. В деяких штатах до таких відносять усіх чорношкірих мешканців за расистськими мотивами. З цього ж року в США починаються пересувні шоу потвор ("фрік-шоу"). В 1841 році Дороті Дікс починає в Нью Джерсі агітаційну кампанію за створення гуманних психікарень. До того часу люди з психічними захворюваннями утримувались у країні у в'язницях або в ланцюгах у брудних підземних кімнатах будинків для бідних.

Перший заклад для проживання осіб з розумовою відсталістю у США був започаткований С. Г. Хоу в 1850 році в Бостоні. В цей же період у США почалась мода на колекціонування фото осіб з відхиленнями. В 1859 році Чарльз Дарвін своєю теорією доводить, що еволюція основана на виживанні найсильніших, внаслідок чого люди з інвалідністю сприймаються як неповноцінні. Починається їх ізоляція від суспільства. В 1860 році лікар Ленгдон Даун описує синдром,

³² Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

³³ Гагарін М. Проблеми особистості з обмеженими можливостями у сучасному суспільстві / М. Гагарін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/2394/1/Gagarin_M_Problemu_osobu_y_sypilstvi.pdf

названий пізніше його іменем. У 1868 році в США отримано патент на перший інвалідний візок.

У 1871 році директор цирку П. Т. Барнум робить його всесвітньовідомим через яскраві афіші "фрік-шоу". В 1872 році Олександр Грем Белл, винахідник телефону, відкриває в Бостоні спеціальну школу, що готує вчителів глухих людей. У 1880 році відбувається міжнародний конгрес вчителів глухих людей в Мілані (Італія), що наполягає на знищенні мови жестів та звільненні глухих учителів зі шкіл для глухих. У відповідь у США створено Національну асоціацію глухих, що відстоювала право користуватись мовою глухих.

З 1886 року слова "ідіот" та "імбецил" використовуються в освітньо-нормативних документах і стають ярликами у звертанні. У 1889 році у Великобританії вперше складено статистичний звіт щодо сліпих, глухих і психічно хворих. У 1890 році створено британську асоціацію глухих. У 1890-х роках Мері Денді проводить кампанії за відділення дітей з розумовими відхиленнями від соціуму та рекламує теорію еugenіки (планування здоров'я наступних поколінь, що реалізувалась у різні часи різними способами: від винищення осіб з інвалідністю до планування сім'ї). В 1893 році в Англії та Уельсі сліпі і глухі діти йдуть у масові школи. В 1897 році 4739 дітей з інвалідністю переходять у спеціальні школи, оскільки їх попереднє навчання виявилось незадовільним ³⁴.

Частина 5: 1900-1960 рр. На початку 1900-х років освітяни та психологи обговорюють поняття "навчальна нездатність" (learning disability), спираючись на випадки, коли учні не мали порушень зору, проте не могли читати. В 1896 році Морган описав випадок, коли 14-річний хлопчик був розумним, проте не міг ні читати, ані писати. Він назвав цей розлад вродженою словесною сліпотою (congenital word blindness). У 1904 році Альфред Біне розробив систему тестування

³⁴ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

розумових здібностей, щоб поділити учнів на групи за критерієм їх розумового віку. Менш розумних пропонували вважати розумово відсталими. У 1907-1943 роках 30 американських штатів приймають закон про обов'язкову стерилізацію розумово відсталих осіб і злочинців. У 1912 році в багатьох американських штатах заборонені шлюби між особами з розумовою відсталістю та епілепсією, якщо їм менше 45 років. У 1913 році Закон про розумову недостатність (Mental Deficiency Act) постановив відділяти осіб з розумовими вадами від суспільства, щоб запобігти їх розмноженню. У 1920 році у США відбувся перший національний марш протесту сліпих робітників проти низьких зарплат і поганих умов праці. У 1921 році Закон про освіту Великобританії передбачає, що всі діти з інвалідністю мають навчатись у спецшколах. У 1921 році в Росії організовано Всеросійський кооператив інвалідів, що створював для них спеціальні виробничі лінії, дитсадки, курорти, санаторії та профучилища. У 1925 та в 1926 роках у СРСР було створено Всесоюзне товариство сліпих і Всесоюзне товариство глухих. У 1929 році в Північній Кароліні виходить закон про стерилізацію, підставою для якої є, зокрема: епілепсія та слабоумство. Програми працюють ще в 30 штатах, проте в Північній Кароліні вона функціонує й після 1945 року, особливо стосовно чорношкірих громадян. У 1931 році Папа Римський Піюс XI протестує проти стерилізаційних програм, наголошуючи на тому, що сім'я важливіша за державу. В 1935 році в Нью-Йорці створено лігу інвалідів з фізичними вадами (Physically Handicapped League). Причиною цього було те, що 300 особам регулярно відмовляли в наданні роботи, але після 9-денного сидячого страйку вони її отримали. В цьому ж році нобелівський лауреат Алексіс Каррел пропонує знищувати людей з психічними захворюваннями та злочинців (запроваджуючи евтаназію шляхом труєння газом). У 1935 році нацисти почали пропаганду за очищення генофонду, пропонуючи для цього стерилізувати та винищувати людей з психічними вадами. В кінці 1930-х – на початку 1940-х Третій Рейх винищив близько 140 тис осіб з інвалідністю в межах проекту T4 ("Остаточного рішення" Адольфа Гітлера), спрямованого на очищення нації і створення на її

основі раси хазяїв. Спочатку жертв труїли газом, але після протесту німецького духовенства Гітлер наказав труїти їх отрутою чи заморювати голодом. У цьому ж році у Британії вже 59768 дітей з інвалідністю відвідують спеціальні школи. За 1940-1944 роки 908 пацієнтів психлікарень у Німеччині відправлені на евтаназію. В 1944 році створена Британська рада реабілітації інвалідів. У 1945 році слово "ідіот" вибуло з законодавчого жаргону. Між 1945 та 1965 роками майже 50 тис. пацієнтів переживають лоботомію (надріз частини мозку, що з'єднує його лобову частину з іншими, через очні отвори), наслідком чого часто є втрата здатності ходити, говорити тощо. В 1948 році прийнято Загальну декларацію прав людини. З 1954 року в лікуванні психічних розладів використовуються фенотіазини, що дозволяють хворому повернути зв'язок із реальністю. В 1957 році в Британії вийшов звіт щодо неефективності навчання дітей з розумовими вадами у спецшколах. У кінці 1950-х років у СРСР кооперативи інвалідів об'єднують 4200 фабрик по всій РРФСР та надають роботу близько 219 тис. осіб. Однак у 1956-1960 роках Комуністична партія націоналізує всі підприємства, що призводить до безробіття більшості інвалідів ³⁵.

Частина 6: 1960 – до н. ч. У 1960 році в Італії відбулися перші параолімпійські ігри, що проводяться й нині у кожен олімпійський рік. В 1963 році д-р А. Пето організовує в Угорщині школу-інтернат для учнів з вадами опорно-рухового апарату. В цьому ж році в англомовному освітньому лексиконі почав використовуватись термін "навчальна нездатність" (learning disability) поряд з термінами: congenital word blindness, minimal brain dysfunction, and perceptual handicaps. У 1964 році у Франції створено Групу за незалежність осіб з фізичними обмеженнями. В 1966 році Пол Хант і Пітер Уейд

³⁵ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

публікують книгу "Тавро", що описує випадки приниження людей з інвалідністю в суспільстві. В 1970 році у Великій Британії прийнято Закони "Про хронічно хворих та інвалідів" і "Про освіту дітей-інвалідів". З обігу вилучено термін "недорозвинута дитина", проте слово "інвалід" використовується. В університеті Берклі (США) створено програму для навчання та проживання студентів з інвалідністю. Прийнято Декларацію ООН "Про права розумово відсталих осіб". У 1972 році Пол Хант пише листа в "Гардіан", закликаючи до рівності для осіб з інвалідністю та осіб з типовим розвитком, що поклало початок боротьби проти дискримінації. В 1973 році в США прийнято перший антидискримінаційний Закон "Про реабілітацію". В 1974 році сформована Рада проти сегрегації (відділення від суспільства) осіб з фізичними вадами. У Великій Британії створено посаду Міністра з питань осіб з інвалідністю. У Північній Кароліні (США) нарешті припиняє дію стерилізаційна програма в межах теорії євгеніки, що застосовувалась до дітей і підлітків, з яких 60 % – чорношкірі, а 99 % – дівчата. Після повернення з В'єтнаму травмованих військових, ставлення американців до інвалідів змінюється на краще. В 1975 році прийнято Декларацію ООН "Про права осіб з інвалідністю". У Бельгії проводиться перший чемпіонат з баскетболу для спортсменів на візках серії Золотий Кубок. Вік Фінкельштайн (людина з інвалідністю) розробляє у Відкритому університеті (Велика Британія) перший в історії курс з вивчення осіб з інвалідністю. В 1977 році створено королівське товариство з інвалідності та реабілітації. В 1979 році у США починається виробництво легких інвалідних візків Quickie, що складаються. В 1980 році в США починають вироблятися декодери для наближення телевізійного зображення для глухих людей. У 1981 році Світова організація охорони здоров'я публікує Міжнародну класифікацію вад, інвалідностей і порушень. Прийнято Санберзьку декларацію ООН. У Великій Британії прийнято Закон "Про інвалідів", в якому запропоновано шляхи адаптації будівель і доріг до потреб осіб з обмеженнями пересування. В 1983 році в Денвері (США) створено організацію (ADAPT), що бореться за адаптацію громадського транспорту до потреб осіб з інвалідністю. Також прийнято поправки до

Закону "Про освіту осіб з інвалідністю" щодо навчання дошкільників та полегшення переходу учнів з середньої до вищої ланки освіти. В 1984 році в параолімпійські ігри включено перегони на візках. У 1988 році астрофізик Стівен Хокінс, прикутий до візка, публікує працю "Коротка історія часу". В 1989 році прийнято Закон "Про дітей-інвалідів", що розширює їхні права. ООН приймає Конвенцію про права дитини. В 1990 році прийнято Всесвітню Декларацію "Про освіту для всіх". У 1991 році прийнято Закони України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" та "Про освіту". В 1994 році прийнято Саламанкську декларацію ЮНЕСКО, що скеровує освіту учнів з інвалідністю. В 1993 році у британському Законі "Про освіту" з'являється стаття 3 "Про дітей зі спеціальними освітніми потребами". В 1995 році в Росії прийнято Закон "Про соціальний захист інвалідів". У 1998-1999 рр. 13% учнів в США навчаються за спеціальними програмами, оскільки в них виявлені навчальні обмеження. В 1999 році англійський футбольний тренер Глен Ходдл звільнений за коментар, що інвалідність дається за гріхи. В Україні прийнято Закон "Про загальну середню освіту", а в 2000 році – "Про психіатричну допомогу" та "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю". У 2003 році прийнято Закон України "Про ратифікацію Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість осіб з інвалідністю"³⁶. В 2005 році приймається Касабланкська декларація ООН та Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні"³⁷. У 2006 році приймається План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві: покращення якості життя людей з обмеженими можливостями в Європі в 2006-2015. В 2011 році

³⁶ Законодавство стосовно людей з інвалідністю // Національна асамблея людей з інвалідністю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naiu.org.ua/zakonodavstvo/>

³⁷ Millington P. The Long and Winding Road. A History of Disability and Disabled People / P. Millington // Timeline of disability history [Electronic resource]. – Mode of access: <http://inclusionnorth.org/uploads/attachment/307/leadership-in-transitions-disability-history-timeline.pdf>

в Україні приймається Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. У 2012 році приймається Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів"³⁸. В 2013 році проходить Національна асамблея людей з інвалідністю. У 2015 році прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією до творів, виданих у спеціальному форматі". У 2017 році уточнюється Закон України "Про освіту", а в 2018 році – Закон України "Про загальну середню освіту".

³⁸ Законодавство стосовно людей з інвалідністю // Національна асамблея людей з інвалідністю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naiu.org.ua/zakonodavstvo/>

ДОДАТОК В. Право осіб з інвалідністю на освіту

ДОДАТОК В1. Анкета 3.1

1. Який із наведених міжнародних нормативних документів безпосередньо стосується освіти осіб з інвалідністю?

- а) Загальна декларація прав людини;
- б) Декларація прав дитини;
- в) Саламанкська декларація;
- г) Декларація про права інвалідів;
- д) Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів.

2. Яка з освітніх ініціатив протирічить положенням міжнародних і вітчизняних освітньо-нормативних документів?

- а) Необхідно усувати бар'єри, що можуть завадити дітям з інвалідністю пересуватись і навчатись у закладах середньої освіти, на вулиці, у транспорті, в користуванні інформаційно-комунікаційними пристроями.
- б) Метою іншомовної освіти є розвиток у учнів з інвалідністю максимальної самостійності та їх подальша соціальна інтеграція.
- в) До масових і спеціальних шкіл повинні висуватись однакові стандарти якості освіти.
- г) Всі масові школи мають бути поступово трансформовані в інклюзивні і всі учні з інвалідністю мають бути туди зараховані.
- д) Вчителі з інвалідністю мають активно задіюватись до навчання учнів з інвалідністю.

ДОДАТОК В2. Міжнародні документи з прав осіб з інвалідністю

1. ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ (10 грудня 1948 року) – перший міжнародно-правовий документ, що проголосив основні права і свободи людини, прийнятий Генеральною асамблеєю ООН. Декларацію ратифікувала більшість держав світу, в т. ч. Україна.

Документ складається з **преамбули та 30 статей** і проголошує невід'ємне й обов'язкове дотримання широкого кола громадянських,

політичних, економічних, соціальних і культурних **прав людини**. Серед них найважливішими є такі:

- рівність усіх перед законом;
- презумпція невинності;
- недоторканність особи;
- недопустимість неправомірного втручання в особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність житла, честь і репутацію людини;
- право на політичну діяльність;
- працю та захист від безробіття, на власність, відпочинок, *освіту*, соціальне забезпечення;
- право виїзду зі своєї країни та безперешкодного повернення до неї;
- право на свободу переконань і вільне їх виявлення ³⁹.

2. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ (20 листопада 1959 року) – прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної асамблеї ООН. Документ складається з **преамбули та 10 принципів**.

Освіти дітей з особливими потребами стосуються наступні:

Принцип 2. Дитині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй *розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та у соціальному відношенні* здоровим і нормальним шляхом і в умовах свободи та гідності. ...

Принцип 5. Дитині, яка є *неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні*, повинні *забезпечуватися спеціальний режим, освіта і піклування*, необхідні з огляду на її особливий стан.

Принцип 7. Дитина має право на здобуття *освіти*, яка має бути *безкоштовною і обов'язковою*, в усякому разі на початкових

³⁹ Мартинов А. Ю. Загальна Декларація Прав Людини 1948 / А. Ю. Мартинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zagalna_deklaraciya_prav_ljudyny_1948.

стадіях. Їй має даватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей *розвинути свої здібності й особисте мислення*, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності і стати корисним членом суспільства.

Принцип 9. ... Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або *заняття*, які були б шкідливі для її здоров'я чи освіти або перешкождали її фізичному, розумовому чи моральному розвитку.

Принцип 10. Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна *виховуватися в дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства*, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей ⁴⁰.

3. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ПРАВА РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ОСІБ (20 грудня 1971 року) – це міжнародний документ, у якому проголошено принципи поваги і захисту прав осіб з вадами розумового розвитку. Прийнята 26-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН. Складається з **преамбули і 7 параграфів** (пунктів).

Наступні пункти стосуються освіти:

У **п. 1** вказано, що розумово відстала особа має максимально реалізувати *ті ж права, що й решта суспільства*.

У **п. 2** за особами з вадами розумового розвитку закріплене право на належне медичне обслуговування та лікування, право на *освіту, навчання*, відновлення працездатності і заступництво, право розвивати свої здібності та можливості.

⁴⁰ Декларація прав дитини // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384

У п. 3 зазначено, що розумово відсталі особи мають право на матеріальне забезпечення і належний життєвий рівень, на продуктивну працю, *відвідування занять* та інші корисні справи відповідно до своїх можливостей.

П. 6 передбачає право на *захист від експлуатації, зловживань і принизливого ставлення*, дотримання стосовно них законності, враховуючи ступінь розумового розвитку ⁴¹.

4. ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ПРАВА ІНВАЛІДІВ (9 грудня 1975 року) була прийнята резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН. Документ складається з **преамбули та 13 параграфів** (пунктів).

Освіти стосуються наступні параграфи:

2. Інваліди мають *користуватись усіма правами* цієї Декларації незалежно від їх відмінностей ...

3. Вони мають невід'ємне право на повагу до їх людської гідності та *задовільне життя*, що було б *максимально нормальним і повноцінним*.

5. Вони мають право на заходи, які б дозволили їм набути *максимальної самостійності*.

8. Вони мають право на *врахування їхніх особливих потреб* на всіх етапах соціального та економічного планування.

10. Вони мають бути захищеними від будь-якої експлуатації, дискримінаційного, *образливого чи принизливого ставлення* ⁴².

5. САНБЕРЗЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ (7 листопада 1981 року), що містить **преамбулу і 16 статей**. Декларація передбачає забезпечення прав осіб з інвалідністю, серед яких наступні стосуються освіти:

Стаття 1. Повний доступ до освіти, професійної підготовки, культури та інформації.

⁴¹ Декларація про права розумово відсталих осіб // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_119

⁴² Декларація про права інвалідів // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117

Стаття 2. Повна участь у житті суспільства, *освіти* та медичній допомозі; функціонування асоціацій інвалідів, що брали б участь у плануванні та прийнятті важливих рішень.

Стаття 3. Реалізація *інтелектуальних і творчих здібностей*.

Стаття 4. Забезпечення *неперервності освіти* (тобто переходу від дошкільної до шкільної ланки, а далі до середньої професійної чи вищої освіти).

Стаття 5. Запровадження таких *освітніх*, культурних та інформаційних програм, що *враховують особливі потреби* інвалідів.

Стаття 6. *Рання інтеграція* в нормальне робоче та життєве середовище за рахунок *вчасної освіти* та професійної підготовки протягом усього необхідного періоду.

Стаття 8. Розширення *участі сім'ї в освіті*, професійній підготовці та відновленні працездатності осіб з інвалідністю за участю відповідних організацій.

Стаття 9. Наявність у *фахівців у галузі освіти, культури* тощо необхідної *кваліфікації* для вирішення специфічних проблем і задоволення потреб осіб з інвалідністю та організація їх перепідготовки.

Стаття 11. Забезпечення заходів з організації *освіти* та професійної підготовки *приміщеннями та обладнанням*.

Стаття 12. Таке *проектування* навколишнього середовища та населених пунктів, що дозволило залучати осіб з інвалідністю до всіх громадських заходів: особливо *освітніх і культурних*.

Стаття 13. Пристосування *сучасних технологій* до потреб осіб з інвалідністю, скорочення витрат на їх виробництво та забезпечення їх поширення з метою освіти, культурного розвитку та зайнятості осіб з інвалідністю ⁴³.

6. КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ (20 листопада 1989 року) була ратифікована в Україні Постановою ВР №789-12 від

⁴³ Санбергская декларация // Декларации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/sundberg.shtml

27.02.91 року і складається з **преамбули та 54 статей**. З них освіти, і зокрема дітей з особливими освітніми потребами, стосуються:

Стаття 23. Неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести *повноцінне і достойне життя* в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю *впевненості* в собі і *полегшують її активну участь у житті суспільства*. Вона має право на допомогу... відповідно до свого стану та з метою надання їй ефективного *доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки ...* таким чином, який призводить до найбільш повного її втягнення в соціальне життя і досягнення *розвитку*, включаючи культурний і духовний.

Стаття 28. Діти мають право *на освіту*, тому *початкова освіта* повинна бути *безоплатною та обов'язковою*; *середня* – мати *різні форми*, що забезпечують її *доступність* для всіх дітей; *вища* – повинна бути доступною для всіх *на підставі здібностей* кожного. Доступними мають бути матеріали та інформація у галузі освіти і професійної підготовки для всіх дітей. Має забезпечуватись регулярне *відвідування шкіл* і зниження кількості учнів, які залишили школу. *Шкільна дисципліна* має підтримуватись з допомогою методів, які відображають повагу людської гідності дитини. Мають вживатися заходи для ліквідації *невігластва та неписьменності* в усьому світі та полегшення доступу до *науково-технічних знань і сучасних методів навчання*.

Стаття 29. 1. *Освіта* дитини має бути спрямована на: *розвиток її особи, талантів, розумових і фізичних здібностей* у найповнішому обсязі; *виховання поваги до прав людини та основних свобод*; *виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни*, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної; *підготовку до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами*, етнічними, національними і релігійними групами, а

також особами з корінного населення; виховання *поваги до навколишньої природи*.

Стаття 30. *Дитині, яка належить до етнічних, релігійних чи мовних меншостей чи корінного населення, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою* ⁴⁴.

7. СТАНДАРТНІ ПРАВИЛА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ ІНВАЛІДІВ (20 грудня 1993 року) – це Резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї ООН, що складається з **преамбули та 22 правил**. Питанням освіти осіб з інвалідністю присвячене **Правило 6** і такі з його *положень*:

1. Проблеми освіти осіб з інвалідністю мають враховуватись на етапах *національного планування, розробки навчальних програм і організації навчального процесу*.

2. Навчання у звичайних школах має передбачати *послуги перекладачів та інші допоміжні послуги*, відповідно до потреб учнів.

3. До освітнього процесу слід залучати *батьківські комітети та організації осіб з інвалідністю*.

4. Освіта має надаватись дітям *обох статей незалежно від форми і тяжкості інвалідності*.

6. Середня освіта дітей з інвалідністю можлива за наявності: зрозумілої державної *політики*, що *приймається у школах і в громаді*; гнучких програм, що можуть *доповнюватись і змінюватись*; високоякісних навчальних *матеріалів* і якісної *професійної підготовки вчителів*.

8. Якщо система загальної середньої освіти у країні не задовільняє потреби всіх інвалідів, *доцільно використовувати спеціальну*. Її метою є підготовка учнів до навчання в системі

⁴⁴ Конвенція про права людини // Всеосвіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/deklaracia-prav-ditini-68653.html>

загальної шкільної освіти, а її якість має відповідати *тим самим стандартам і цілям*, що висувуються до масової школи. Ресурси, що виділяється на спеціальну освіту, мають бути не меншими, ніж на загальну. Спеціальні заклади мають поступово *інтегруватись у систему загальної освіти*, проте в окремих випадках вони є очевидно *найбільш прийнятною формою* освіти учнів-інвалідів.

9. Зважаючи на *особливі комунікативні потреби глухих і сліпоглухонімих учнів*, їх освіту доцільніше організовувати в *спеціальних школах чи в спеціальних класах* у межах звичайних шкіл. Метою їх освіти є ефективне формування навиків спілкування та досягнення максимальної самостійності ⁴⁵.

8. САЛАМАНКСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ І ПРОГРАМА ДІЙ З ОСВІТИ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ (10 червня 1994 року) – прийнята на Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами: доступ і якість. Складається з **пreamбули та Програми Дій** з освіти осіб з особливими потребами, що містять **3 розділи**:

1. Нові *підходи* до освіти осіб з особливими потребами.
2. Керівні принципи діяльності на *національному рівні*.
3. Керівні принципи діяльності на *регіональному та міжнародному рівнях*.

В документі рекомендується:

- розробляти і застосовувати освітні системи та програми таким чином, щоб *ураховувати все розмаїття особливостей, здібностей, інтересів і навчальних потреб* учнів;
- забезпечити дітям з особливими потребами *можливість вступати до звичайних шкіл з інклюзивною орієнтацією* (якщо немає інших показань), створеною засобами педагогічних методів, здатних забезпечити *ефективну освіту* для більшості дітей;

⁴⁵ Резолюція 48/96 Генеральної Ассамблеї ООН Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_306

- забезпечити *децентралізовані механізми* планування, моніторингу і оцінювання освіти осіб з особливими потребами;
- *заохочувати й полегшувати участь* осіб з особливими потребами, їх батьків, общин і організацій осіб з особливими потребами в *плануванні і задоволенні особливих освітніх потреб* перших;
- докладати зусилля до *вчасного виявлення особливих освітніх потреб* і вживати відповідні заходи;
- забезпечити *систематичну підготовку майбутніх учителів* інклюзивних шкіл та подальше *підвищення їх кваліфікації*;
- забезпечити *перехід від спеціальних шкіл до загальноосвітніх інклюзивних шляхом* реорганізації загальної адміністративної структури; стежити за прогресом у галузі інклюзивної освіти шляхом проведення статистичного обліку осіб з особливими потребами, зарахованих у звичайні школи ⁴⁶.

9. КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ (13 грудня 2006 року) – ратифікована в Україні 16 грудня 2009. Документ складається з **преамбули та 50 статей**.

Питанням освіти присвячена **стаття 24**.

1. Реалізація права осіб з інвалідністю на освіту передбачає їх доступ до *інклюзивної освіти* на всіх рівнях, а також їх *навчання протягом життя* з метою *розвитку почуття достоїнства та самоповаги, особистості, талантів і творчості, розумових і фізичних здібностей*, надання їм можливості брати ефективну участь у житті суспільства.

2. Необхідно *запобігати виключенню* дітей з інвалідністю з системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; забезпечувати їм: *рівний доступ* до якісної та безплатної початкової й середньої інклюзивної освіти в *місцях свого проживання*; *розумне*

⁴⁶ Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

пристосування освітнього середовища до їх індивідуальних потреб; необхідну індивідуалізовану підтримку для підвищення ефективності їх навчання.

3. Особам з інвалідністю має надаватись можливість засвоювати *життєві та соціалізаційні навички* таким чином, щоб полегшити їхню участь у процесі освіти і життя у спільноті, зокрема:

- абетку Брайля, альтернативні шрифти, підсилювальні та альтернативні методи, способи і формати спілкування, а також навички орієнтації та мобільності;
- жестову мову та мовну самотність глухих;
- методи і способи спілкування сліпих, глухих і сліпоглухих за допомогою найбільш підхожих мов в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку.

4. Для забезпечення реалізації цього права необхідно залучати вчителів, зокрема й *учителів з інвалідністю, які володіють жестовою мовою та (чи) абеткою Брайля*, та для навчання спеціалістів і персоналу, що працюють на всіх рівнях системи освіти ⁴⁷.

10. ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ (ПЛАН ДІЙ У ГАЛУЗІ РОЗВИТКУ ЗА УЧАСТЮ ІНВАЛІДІВ НА ПЕРІОД ДО 2015 РОКУ ТА ПІСЛЯ НЬОГО) (9 жовтня 2013 року) – прийнятий резолюцією 68/6 Генеральної Асамблеї ООН. Документ складається з **3 розділів**. Питань освіти стосуються в них наступні положення:

1. *Цінності та принципи*. Особи з інвалідністю визнаються рушійною силою і бенефіціаторами розвитку суспільства, чий вплив у спільне благополуччя, прогрес і різноманіття визнається як значний, оскільки вони складають загалом 15 % світового населення (1 млрд, із яких 80 % проживають у країнах, що розвиваються).

2. *Для досягнення цілей розвитку в інтересах інвалідів у період до 2015 року і після нього необхідно:*

⁴⁷ Конвенція про права осіб з інвалідністю // Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71

- забезпечити їм *безкоштовну обов'язкову початкову освіту* та можливості доступу до *системи якісної вищої освіти* на рівні з іншими;
- забезпечити їм рівний з іншими доступ до працевлаштування, продуктивної праці та гідної заробітної платні без дискримінації, а також до *професійно-технічної освіти і бізнес-підготовки*, що дозволило б їм набути максимального рівня самостійності та зберегти її;
- створити *безбар'єрне середовище*, тобто *ліквідувати бар'єри*, що існують у навколишньому середовищі, у транспорті, на робочих місцях, у *навчальних і медичних закладах*, в інформаційних і допоміжних пристроях, таких як інформаційно-комунікаційна техніка, в т. ч. у віддалених і сільських районах, щоб дати інвалідам можливість повністю розкрити свій потенціал⁴⁸.

ДОДАТОК В3. Співвідношення принципів Саламанкської декларації та положень вітчизняних освітньо-нормативних документів

Частина 1

Саламанкська декларація	Вітчизняні освітньо-нормативні документи
<i>Спільне навчання</i> всіх дітей у всіх випадках, коли це вважається можливим,	За п. 1 Статті 14 <u>Закону України "Про освіту"</u> дітям з особливими потребами має бути забезпечено доступ до державних і комунальних навчальних

⁴⁸ Итоговый документ заседания высокого уровня Генеральной Ассамблеи, посвященного вопросам достижения целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, и других согласованных на международном уровне целей в области развития в интересах инвалидов: путь вперед — повестка дня в области развития с участием инвалидов на период до 2015 года и после него // Декларації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disability2015.shtml

<p>незважаючи на труднощі чи відмінності між ними.</p> <p>Виняток становлять ситуації, коли навчання у звичайних класах не може задовольнити їх освітніх чи соціальних потреб (наприклад, у випадку освіти глухих чи сліпих дітей) або якщо відокремлене навчання є передумовою благополуччя дитини. Тоді освіта має проводитись у спеціальних школах, класах, секціях ⁴⁹.</p>	<p>закладів шляхом створення безперешкодного середовища⁵⁰.</p> <p>Згідно з п. 2 Статті 9 <u>Закону України "Про загальну середню освіту"</u> діти з особливими освітніми потребами також мають право навчатись у таких спеціальних закладах, як:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спеціальна школа – навчальний заклад для дітей, що потребують корекції фізичного та / або розумового розвитку; • санаторна школа – освітній заклад із відповідним профілем для дітей, що потребують тривалого лікування; • навчально-реабілітаційний центр – освітній заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку ⁵¹.
--	--

Частина 2

Саламанкська декларація	Вітчизняні освітньо-нормативні документи
Врахування різних потреб учнів шляхом:	<ul style="list-style-type: none"> • За Статтею 7 <u>Закону України "Про освіту"</u> дітям з особливими потребами забезпечується право на навчання за допомогою найбільш

⁴⁹ Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

⁵⁰ Закон України "Про освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

⁵¹ Закон України "Про загальну середню освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

а) приведення до відповідності різних видів і темпів навчання;	<p>доступних для них мови, методів і способів спілкування, зокрема навчання жестовою мовою, з використанням шрифту Брайля і т. д. ⁵².</p> <p>• Згідно з <u>Додатком до листа МОНмолодьспорту №1/9-529</u>, навчання дітей з особливими потребами передбачає адаптацію змісту, методів і форм навчальної діяльності (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання, зміну темпу занять, чергування видів діяльності)⁵³.</p>
б) розробки відповідних навчальних планів ⁵⁴ .	<p>За Статтею 23 <u>Закону України "Про освіту"</u> діти з особливими потребами мають одержати індивідуальну програму розвитку (що забезпечує індивідуалізацію навчання, визначає перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг і засобів для розвитку) ⁵⁵.</p>

⁵² Закон України "Про освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

⁵³ Додаток до листа МОНмолодьспорту №1/9-529 від 26.07.12 "Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання" // МОНмолодьспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metodist.ucoz.com/news/list_monmolodsport_1_9_529_vid_26_07_12_roku/2012-07-30-931.

⁵⁴ Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

⁵⁵ Закон України "Про освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

Частина 3

Саламанкська декларація	Вітчизняні освітньо-нормативні документи
<p>Врахування різних потреб учнів шляхом:</p> <p>в) вживання організаційних заходів;</p>	<p>За Статтею 14 <u>Закону України "Про освіту"</u> вони мають право на підвезення до місця навчання і додому, у тому числі шкільними автобусами, пристосованими для перевезення дітей, які пересуваються на кріслах колісних".</p> <p>Згідно з <u>Додатком до листа МОНмолодьспорту №1/9-529</u> передумовою запровадження інклюзивного навчання є забезпечення таких видів адаптації освітнього процесу до потреб дитини з особливими потребами, як:</p> <ul style="list-style-type: none"> • адаптація середовища (збільшення інтенсивності освітлення в кімнатах; зменшення рівня шуму в класі, забезпечення слуховим апаратом; створення відокремленого блоку в приміщенні школи для учнів початкових класів; забезпечення архітектурної доступності для дітей з порушенням опорно-рухового апарату); • адаптація методичних матеріалів (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів тощо)⁵⁶.

⁵⁶ Додаток до листа МОНмолодьспорту №1/9-529 від 26.07.12 "Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання" // МОНмолодьспорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metodist.ucoz.com/news/list_monmolodsport_1_9_529_vid_26_07_12_roku/2012-07-30-931.

г) розробки стратегії навчання ⁵⁷ .	Статтею 33 <u>Закону України "Про освіту"</u> передбачено введення до штату закладів середньої освіти посади асистента вчителя ⁵⁸ .
--	--

Частина 4

Саламанкська декларація	Вітчизняні освітньо-нормативні документи
1. Надання постійної підтримки школам з інклюзивною формою освіти на державному і місцевому рівнях.	Згідно зі Статтею 21 <u>Закону України "Про загальну середню освіту"</u> , органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади забезпечують безкоштовним харчуванням ... дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються у спеціальних і інклюзивних класах ⁵⁹ .
2. Організація інклюзивних шкіл на базі середніх спецшкіл, що краще устатковані ⁶⁰ .	За Статтею 8 Закону України <u>"Про загальну середню освіту"</u> заклади загальної середньої освіти можуть створювати у своєму складі... спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами ⁶¹ .

⁵⁷ Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

⁵⁸ Закон України "Про освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

⁵⁹ Закон України "Про загальну середню освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

⁶⁰ Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями // ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/salamanka.pdf

⁶¹ Закон України "Про загальну середню освіту" // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

ДОДАТОК Г. Моделі інвалідності

ДОДАТОК Г1. Анкета 4.1

1. Яка з моделей захищає права людини з інвалідністю?

- а) Соціальна модель;
- б) Медична модель;
- в) Реабілітаційна модель;
- д) Моральна / релігійна модель;
- е) Жодна з них.

2. Яке твердження належить до Соціальної моделі:

- а) Дитина на візку не може подолати шкільні сходи, бо вона не може ходити;
 - б) Дитина на візку не може подолати шкільні сходи, бо архітектори не врахували наявність пандуса;
 - в) Дитина на візку не може подолати шкільні сходи, бо це неприйнятно, щоб вона навчалася з іншими дітьми;
 - г) Дитина на візку не може подолати шкільні сходи, бо їй ніхто не допоміг;
 - д) Жоден варіант не підходить.
-

ДОДАТОК Г2. Моделі інвалідності

I. **Інвалідність** є покаранням за гріх / злочин, скоєний особою в цьому чи попередньому житті або членами її родини / предками. Людина з вадами негативно впливає на оточення, є ганьбою для родини, значно знижуючи її статус. Тому таких родичів необхідно приховати чи вигнати, бо суспільство все одно їх не прийме. Позбавитись від інвалідності можна, виганяючи з людини бісів чи приносячи жертви богам. У межах християнської доктрини до осіб з інвалідністю слід проявляти милосердя, бо це є чесною.

Назва моделі: _____

II. **Люди з інвалідністю** – це жертви обставин, трагедій, що заслуговують на співчуття та отримують допомогу. Вони не здатні самі піклуватися про себе, тому є меншовартісними громадянами.

Маніпулювання їх неповноцінністю дозволяє збирати більше коштів на їх утримання, за що вони мають бути вдячними своїм доброчинцям. Їх недоцільно приймати на роботу, бо суспільство і так про них піклується у вигляді періодичної спонсорської допомоги.

Назва моделі: _____

III. Інвалідність – це дефект, хвороба, що потребує медичного втручання. Люди з інвалідністю є неповноцінними, вони не можуть самостійно вирішувати власні проблеми, нормально вчитись, продуктивно працювати, виконувати сімейні обов'язки. Якщо приведення стану людини до "загальноприйнятої норми" через лікування є неможливим, то їх слід ізолювати в спеціально пристосованих інтернатах, корекційних школах, училищах. Якщо вони можуть працювати, то на закритих підприємствах.

Назва моделі: _____

IV. Інвалідність – це фізична чи психічна ненормальність, що перешкоджає людині самостійно жити, навчатись, працювати. Ваді потрібно виправляти в ході медичної, фізичної, психологічної та професійної реабілітації. Особу з інвалідністю необхідно пристосувати до існуючого середовища шляхом виправлення її недоліків, інакше вона є неповноцінною. Доки цього не станеться, її потрібно "реабілітувати" в спеціальних центрах і закладах. Якщо ваду виправити неможливо, то найкращим виходом є ізоляція.

Назва моделі: _____

V. Інвалідність – це насамперед недієздатність, що робить осіб економічно невігідними та обмежує їх право на професійне самовизначення. Вони користуються субсидіями, тому є тягарем для державних коштів і меншовартісними громадянами. Якщо ж людина здатна працювати, інвалідність може бути знята.

Назва моделі: _____

VI. Інвалідність – це нормальний аспект життя суспільства. Вона стає проблемою тільки в умовах соціальної дискримінації особи за цією ознакою. Якщо дитина на візку хоче навчатись у школі, але їй заважають сходи, то це недолік роботи архітекторів, що не встановили пандусу. Його необхідно виправити. Особи з інвалідністю

потребують лікування та реабілітації, але не тому, що це єдиний спосіб їх існування чи повернення в суспільство, а для того, щоб стати більш незалежними. Суспільство має знаходити та усувати бар'єри, що існують у навколишньому середовищі, в навчальних і громадських закладах. Тоді це буде "суспільство для всіх".

Назва моделі: _____

VII. Інвалідність – це нормальне суспільне явище. Люди з інвалідністю повинні жити в колі своїх родин, а не навчатись у віддалених ізольованих спецшколах-інтернатах чи працювати на закритих виробництвах. Потрібно вжити всіх заходів для розвитку в людей з інвалідністю незалежності від інших, реалізуючи теорію нормалізації. Для підтримки та забезпечення наявних у них особливих потреб суспільство повинне створити розгалужену систему індивідуального обслуговування на місцях.

Назва моделі: _____

VIII. Інвалідність – це особливе культурне явище, що має право на існування в суспільстві як внесок у його різноманіття. Люди з інвалідністю не лише ведуть особливий спосіб життя, але займаються творчістю, наукою, мистецтвом, що зробило свій внесок в історію людства, розширило уявлення про людські можливості. Ці люди живуть під гаслами "Прославляйте свою відмінність!" та "Я – інвалід і я цим пишаюсь" ^{62; 63; 64}.

Назва моделі: _____

⁶² Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для засобів масової інформації / За загальною редакцією Виртосу І. Г. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П. М., Флетчер А. – Київ : Ленвіт: 2015. – 92 с.

⁶³ Сокур Н. Современные проблемы социальной политики в сфере защиты лиц с инвалидностью в Украине / Н. Сокур, Т. Шульгина // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – Вип. 1(65). – С. 88-91.

⁶⁴ Тюшнякова Р. Психологічні аспекти дискримінації дітей та молоді з інвалідністю на різних рівнях суспільних відносин / Р. Тюшнякова // Луганская областная общественная организация Грань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://grain.ucoz.net/publ/psikhologichni_aspekti_diskriminacii_ditej_ta_molodi_z_invalidnistju_na_riznikh_rivnjakh_susplnix_vidnosin/1-1-0-16

ДОДАТОК Д. *Форми середньої освіти та типи навчальних закладів, доступні для осіб з інвалідністю*

ДОДАТОК Д1. Анкета 5.1

1. Яка форма середньої освіти не передбачена чинним вітчизняним законодавством?

- а) вечірня;
- б) дистанційна;
- в) заочна;
- г) дуальна;
- д) мережева.

2. До індивідуальної форми навчання не належить:

- а) педагогічний патронаж;
- б) екстернат;
- в) дистанційне навчання;
- г) мережеве навчання;
- д) заочне навчання.

3. Розподіл дітей з інвалідністю за освітніми закладами здійснюють:

- а) батьки;
- б) адміністрація школи;
- в) психолого-медико-педагогічна консультація (інклюзивно-ресурсний центр);
- г) психолого-медико-педагогічна комісія школи;
- д) Міністерство освіти і науки України.

ДОДАТОК Д2. Ситуаційний аналіз

Ситуація 1. Хлопчик 14 років із ДЦП (бачить і чує, але має порушення мовлення та ходьби) навчався в загальноосвітній школі, проте через булінг у класі був переведений батьками на платну дистанційну форму навчання, що проходить у режимі онлайн.

Ситуація 2. Дівчинка 10 років із хворобою Дауна була переведена батьками зі школи для дітей з порушеннями інтелекту до

інклюзивного класу загальноосвітньої школи. З нею працює асистент учителя за спрощеною програмою. Діти спілкуються з нею мало, але їй подобається асистент і навчання загалом.

Ситуація 3. Хлопчик 11 років з гіперактивністю навчається в масовій школі. Він регулярно порушує дисципліну, ображає вчителя та учнів, тому 2 батьків перевели своїх дітей в інший клас. Решта батьків вимагає переведення учня на індивідуальну форму навчання.

Ситуація 4. Дівчинка 9 років з важкими порушеннями мовлення навчалась у масовій школі, де мала низьку успішність та часто ігнорувалась учителями й однокласниками. Була переведена батьками у школу для дітей з порушеннями розумового розвитку, де успішно засвоює спрощену програму і спілкується на доступному рівні.

Ситуація 5. Хлопчик 15 років з важкими комплексними порушеннями стану здоров'я (не ходить, не сидить, не говорить, порушення інтелекту) перебував протягом усього шкільного віку вдома з мамою, але їй, щоб забезпечити його і свою життєдіяльність, потрібно працювати. Тому вона шукає можливості організувати для сина денний догляд у спеціальному закладі.

ДОДАТОК ДЗ

Варіант 1. Прочитайте уривок зі статті та вставте за смыслом: **заочна, дистанційна, очна, мережева.**

Міністерством освіти розроблене положення про інституційну форму здобуття загальної середньої освіти. Новацією документа є створення умов для впровадження нової форми здобуття загальної середньої освіти – мережевої.

*Отже, до інституційної форми здобуття середньої освіти в Україні належатимуть: **очна, заочна, дистанційна та мережева.** Основною формою здобуття повної загальної середньої освіти відповідного рівня є і залишиться **денна форма**. При цьому, школи матимуть можливість створювати класи або групи з **вечірньою, заочною, дистанційною формами** здобуття освіти, а також*

укладати договори про організацію **мережевої форми** здобуття освіти з іншими суб'єктами освітньої діяльності.

Відповідно, батьки дітей зможуть обирати очну, заочну, дистанційну або мережеву форму здобуття загальної середньої освіти. Результати навчання дітей, які здобувають освіту за інституційною формою, мають відповідати вимогам відповідних державних стандартів загальної середньої освіти.

(денна, вечірня) форма здобуття загальної середньої освіти. Здобуття загальної середньої освіти за ... (цією) формою може бути організовано для осіб від 6 років, які навчаються у 1-11 (12) класах. За наявності достатнього та високого рівня навчальних досягнень здобувачі освіти за вечірньою формою зможуть прискорено завершити здобуття повної загальної середньої освіти. Підсумкове оцінювання навчальних досягнень здобувача освіти та його атестація здійснюються на загальних підставах.

форма здобуття освіти. Особи, які завершили здобуття початкової освіти, можуть продовжити здобуття базової та повної середньої освіти за ... (цією) формою. Заклади освіти можуть організовувати здобуття освіти за ... (цією) формою незалежно від місця проживання та верхньої межі віку здобувачів освіти. Навчання ... відбувається сесійно. Для організації здобуття освіти за ... (цією) формою школа може мати у своєму складі навчально-консультаційні пункти, на базі яких організовуються групові консультації та заліки, що складаються всіма здобувачами освіти.

форма здобуття освіти. ... навчання може бути реалізовано шляхом застосування ... (цією) форми як окремої форми здобуття освіти або використання технологій ... (такого) навчання для забезпечення навчання за різними формами здобуття освіти, зокрема вечірньою, заочною, мережевою або індивідуальною. Рішення про організацію здобуття освіти за ... (цією) формою у закладі освіти має ухвалюватись з урахуванням необхідних матеріально-технічних, кадрових та інших ресурсів. Для організації

... (такого) навчання, як окремої форми здобуття освіти, у закладах освіти можуть створюватись класи або групи з ... (цією) формою навчання.

форма здобуття освіти. Для організації здобуття освіти за ... (цією) формою заклад освіти має залучати інших суб'єктів освітньої діяльності, що діють на підставі відповідних ліцензій. Із метою використання додаткової матеріально-технічної бази у разі потреби до ... (цієї) взаємодії можуть залучатися заклади ... освітнього округу, міжшкільні ресурсні центри, наукові установи тощо. Метою організації ... (цієї) взаємодії між суб'єктами освітньої діяльності є залучення та використання додаткових ресурсів (кадрових, матеріально-технічних, навчально-методичних, інформаційних та інших), необхідних для забезпечення якості освіти. Здобуття освіти за ... (цією) формою може організовуватись як для класів і груп, так і окремих учнів з метою забезпечення їх індивідуальної освітньої траєкторії⁶⁵.

Варіант 2. Прочитайте уривок із Статті 9 Закону України "Про освіту" та вставте за смыслом: **дистанційна, сімейна, педагогічний патронаж, екстернатна.**

1. Особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх. Основними формами здобуття освіти є:

- **інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева);**
- **індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві);**
- **дуальна.**

З них до середньої освіти мають стосунок наступні:

⁶⁵ Середня освіта в Україні стане інституційною. Реформа освіти // Освіта. ua від 25.10.2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/62230/>

1. **Очна** (денна, вечірня) форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, що передбачає їх безпосередню участь в освітньому процесі.

2. **Заочна** форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти шляхом поєднання очної форми освіти під час короточасних сесій і самостійного оволодіння освітньою програмою у проміжку між ними.

3. _____ форма здобуття освіти – це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається, в основному, за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

4. **Мережева** форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах.

5. _____ форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання здобувачів освіти, за яким освітня програма повністю засвоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюються відповідно до законодавства.

6. _____ (домашня) форма здобуття освіти – це спосіб організації освітнього процесу дітей самостійно їхніми батьками для здобуття формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти. Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Оцінювання результатів навчання та присудження освітніх кваліфікацій здійснюються відповідно до законодавства.

7. _____ – це спосіб організації освітнього процесу педагогічними працівниками, що передбачає забезпечення ними засвоєння освітньої програми здобувачем освіти, який за психофізичним станом або з інших причин, визначених

законодавством, зокрема з метою забезпечення доступності здобуття освіти, потребує такої форми ⁶⁶.

ДОДАТОК Д4. Типи шкіл, що функціонують в Україні

1. Відповідно до Статей 8 і 9 Закону України "Про загальну середню освіту" учні з інвалідністю можуть отримувати повну середню освіту в:

- **загальноосвітніх школах** за денною формою (зокрема, в **спеціальних / інклюзивних класах**) або за дистанційною, мережевою, заочною, вечірньою формою навчання;

- **спеціальних загальноосвітніх школах чи школах-інтернатах** (для дітей, що потребують корекції фізичного та / або розумового розвитку). До них належать і **навчально-реабілітаційні центри** (для дітей, яким потрібна систематична реабілітація внаслідок складних порушень розвитку);

- **санаторних школах** з відповідним профілем (для дітей, що потребують тривалого лікування).

2. Діти, які за характером патологій **не можуть навчатися** безпосередньо у школах, можуть отримати освіту за **індивідуальною формою** (тобто дистанційно, мережево, за педагогічним патронажем чи екстерном).

3. **Питання про вибір** освітнього закладу для дитини вирішується сьогодні **психолого-медико-педагогічними консультаціями** (ПМПК), які в найближчій перспективі будуть замінені **інклюзивно-ресурсними центрами**, створеними на базі опорних шкіл та інтернатів.

⁶⁶ Закон України "Про освіту". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

ДОДАТОК Д5. Картки з описами стану здоров'я дітей
(роздаються з розрахунку: 1 картка на 1 студента)

A1. Дитина незряча від народження.	B1. Дитина розрізняє світло і темряву: осліпла у віці 2 років.	B1. Дитина поступово сліпне внаслідок атрофії зорових нервів.
A2. Дитина не чує.	B2. Дитина практично не чує зі слуховим апаратом.	B2. Дитина чує лише дуже гучні звуки зі слуховим апаратом.
A3. Дитина має значні порушення вимови приголосних та інтонації (дизартрію).	B3. Дитина має "скандоване мовлення" (важкі порушення інтонації).	B3. В дитини значно порушена синхронність дихання та артикуляції.
A4. У дитини сколіоз III ступеня, ходить з підтримкою.	B4. У дитини не функціонує більшість пальців рук (ДЦП).	B4. Дитина не може утримувати сидяче положення, руки не функціонують (ДЦП).
A5. У дитини ЗПР внаслідок обмеження спілкування через ДЦП.	B5. У дитини ЗПР внаслідок несприятливого середовища в сім'ї.	B5. У дитини ЗПР внаслідок втрати батьків і перебування в інтернатах.
A6. У дитини значно знижений зір у правому оці.	B6. У дитини ністагми, внаслідок чого вона періодично не може зосередити погляд.	B6. У дитини косоокість, що поступово блокує роботу лівого ока.
A7. У дитини туговухість I ступеня (не розрізняє шепіт).	B7. У дитини туговухість II ступеня (не розрізняє середні по гучності звуки).	B7. У дитини туговухість III ступеня (ледве чує мовлення).
A8. У дитини значна розумова відсталість (імбецильність).	B8. У дитини легка розумова відсталість (олігофренія).	B8. Дитина не говорить, не виконує команд, порушення інтелекту тяжкі.

ДОДАТОК Д6. Приклади спецшкіл, розподілені за групами захворювань

Група 1. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ

- **Київська школа-інтернат для сліпих дітей № 5 імені Я. П. Батюка.** Наповнюваність класів невелика; музична школа; медична реабілітація: лікувальна фізкультура; ароматерапія, медикаментозне лікування; логопедичні заняття; психологічна допомога; розвиток дрібної моторики, тематичні ігри, соціально-побутове орієнтування, орієнтування в просторі.

- **Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат "Орієнтир" (для сліпих дітей). Запорізької обласної ради.** Школа-інтернат "Орієнтир" починала свою історію з 1966 року як школа-інтернат для слабозорих дітей. Сьогодні це єдиний у Запорізькій області навчально-виховний заклад, що здійснює комплексну медичну, соціально-психологічну і педагогічну реабілітацію учнів з вадами зору. З 2011 року в закладі створені окремі класи навчання повністю сліпих дітей.

Група 2. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ГЛУХИХ ДІТЕЙ

- **Комунальний заклад Львівської обласної ради "Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Марії Покрови" (для глухих дітей) Львівська область.** У школі є кваліфіковані сурдопедагоги, відповідна навчально-матеріальна база. При школі є дошкільне відділення. У школу приймають згідно зі скеруванням обласної психолого-медико-педагогічної консультації та головного управління освіти і науки облдержадміністрації.

- **КНЗ "Житомирська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. № 2" Житомирської обласної ради (для глухих дітей).** Спецшкола-інтернат працює за навчальними програмами, підручниками і посібниками, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. У випадках, коли учні мають ускладнені вади психофізичного розвитку і не можуть засвоїти

програму з окремих предметів, педагогічна рада школи за поданням шкільної психолого-медико-педагогічної комісії та за погодженням з батьками (особами, які їх замінюють) приймає рішення про переведення таких учнів на навчання за індивідуальними навчальними програмами. Навчально-виховний процес у спецшколі-інтернаті має корекційну спрямованість, яка полягає у подоланні порушень психофізичного розвитку, засвоєнні учнями (вихованцями) програмового матеріалу, розвитку їх здібностей, професійно-трудової підготовки, подальшої соціалізації.

Група 3. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

- **Комунальний заклад "Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс № 7" Харківської обласної ради (для дітей з тяжкими порушеннями мовлення). Харківська область.** У навчальному закладі працює 11 бюджетних гуртків: 9 гуртків художньо-естетичного напрямку ("Ткацтво", "Петриківський розпис", "Гончарство", "Писанкарство", "Моделювання іграшок-сувенірів", "Художня студія", "Чарівний світ ЛЕГО-конструктора", "Моделюно-хореографічна студія", "Дитяча хореографія"), "Традиційна кулінарія українців" та "Хореографія". До послуг учнів та вихованців навчального закладу: бібліотека, 2 спортивних зали, ігрова "ЛЕГО-кімната", 5 клубів за інтересами, тренажерна зала, на території навчального закладу розташований ігровий майданчик.

- **КЗ "Хотинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 2" (для дітей з тяжкими порушенням мовлення). Чернівецька область.** Коментарів не виявлено.

Група 4. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

- **Потіївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат І-ІІІ ст. Житомирської обласної ради.** Навчання здійснюється за двома програмами: загальноосвітньою і програмою для дітей з порушеннями розумового розвитку. Школа має досить вагомий кадровий потенціал: лікарі, логопед, практичний психолог, методисти лікувальної фізкультури; 30 педагогів здобули вищу дефектологічну освіту за спеціальностями “Ортопедагогіка” та “Психокорекційна педагогіка” в Національному педагогічному університеті ім. Миколи Драгоманова. Команда фахівців раціонально добирає форми та методи навчання і реабілітації, ефективно проводить корекцію порушень фізичного та розумового розвитку, всі зусилля спрямовує на формування в дітей вміння орієнтуватися в соціумі, застосовувати знання на практиці.

- **Кремінська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату у поєднанні із розумовою відсталістю) Луганська область.** Вихованцями школи-інтернату є діти з такими медичними показаннями: дитячі церебральні паралічі (ДЦП); залишкові явища поліомієліту; вроджені і набуті порушення опорно-рухового апарату; аритрогрипоз, хондродистрофія; олігофренія; синдром Дауна; шизофренічна деменція; аутизм та розлади аутичного спектру. У школі-інтернаті п'ятиразове харчування.

Група 5. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

- **КНЗ "Житомирська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат" Житомирської обласної ради.** Діти отримують поглиблені трудові навички за профілями: швейна, столярна, штукатурно-малярна та будівельна справа. Переважна більшість випускників школи продовжує навчання в професійно-технічних навчальних закладах, де оволодівають професіями: швачка, штукатур, маляр, лицювальник, муляр, столяр та іншими. Цікавим, змістовним життям живуть діти в позаурочний час. Під час занять

у гуртках за інтересами, спортивних секціях діти розвивають свої здібності, розширюють кругозір, у них формується впевненість у своїх силах, навички самостійності.

- **Коростишівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Житомирської обласної ради.** Спеціальна школа-інтернат з 1954 року функціонує для дітей з вадами розумового розвитку. Вона є навчально-виховним і корекційно-розвивальним закладом освіти, що забезпечує вихованцям загальноосвітню підготовку за спеціальними навчальними планами, програмами і підручниками в поєднанні з тривалим оздоровленням та корекцією психофізичних вад розвитку.

Група 6. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ

- **Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат "Орієнтир" Запорізької обласної ради.** Школа-інтернат "Орієнтир" починала свою історію з 1966 року як школа-інтернат для слабозорих дітей. Сьогодні це єдиний у Запорізькій області навчально-виховний заклад, що здійснює комплексну медичну, соціально-психологічну і педагогічну реабілітацію учнів з вадами зору. З 2011 року в закладі створені окремі класи навчання повністю сліпих дітей.

- **КНЗ "Житомирська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 1".** У навчальному закладі функціонують лінгафонний та тифлокабінет, офтальмологічний кабінет, комп'ютерний клас та ЛФК. Протягом навчального року діти знаходяться під постійним наглядом лікаря-офтальмолога та дитячого педіатра, проходять у школі профілактичне офтальмологічне лікування.

Група 7. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

- **Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів № 6 Миколаївської обласної ради (з порушеннями слуху), Миколаївська область.** *Рішенням Миколаївської обласної ради про злиття двох шкіл-інтернатів: Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 1 та Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 6 з 1 серпня 2011 року була створена Миколаївська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ст. № 6 (для глухих дітей та дітей зі зниженим слухом).*

- **Комунальний заклад Львівської обласної ради "Підкаміньська спеціальна загальноосвітня школа – інтернат I-III ступенів з поглибленою професійною підготовкою" (для слабчучих дітей), Львівська область.** *Підкаміньський навчально-реабілітаційний центр I-III ступенів з поглибленою професійною підготовкою працює в статусі експериментального закладу за програмою науково-педагогічного експерименту "Забезпечення професійної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами". З урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей у навчально-реабілітаційному центрі здійснюється особистісно-орієнтована професійна реабілітація (професійна орієнтація, допрофесійна підготовка, професійна підготовка).*

Група 8. СПЕЦШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

- **Комунальний заклад "Балаклійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів Харківської обласної ради".** *У закладі функціонують 4 гуртки: загальної фізичної підготовки; "Кераміка"; народного танцю; вокально-хоровий гурток. Гуртковою роботою охоплено 77 % учнів навчального закладу. У приміщенні школи-інтернату працюють*

бібліотека, спортивна зала, мала актова та актова зала, групи ЛФК (4 групи в 1-4-х класах). Школа співпрацює з Балаклійським районним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Балаклійською службою у справах дітей; Балаклійським районним центром зайнятості; Балаклійським відділом кримінальної поліції у справах дітей.

- **Коростишівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат Житомирської обласної ради.** Спеціальна школа-інтернат з 1954 року функціонує для дітей з вадами розумового розвитку. Вона є навчально-виховним і корекційно-розвивальним закладом освіти, що забезпечує вихованцям загальноосвітню підготовку за спеціальними навчальними планами, програмами і підручниками в поєднанні з тривалим оздоровленням та корекцією психофізичних вад розвитку.

**ДОДАТОК Е. Фактори, що сприяють і перешкоджають
запровадженню інклюзії**

ДОДАТОК Е1. Анкета 6.1

Анкета 6.1

1. Правильним є наступне твердження:

- а) Інтеграція та інклюзія – це синоніми;
- б) Інтеграція – це сходинка на шляху до інклюзії;
- в) Інклюзія – це підготовка до освітньої інтеграції;
- г) Інтеграція передбачає адаптацію освітнього середовища до потреб учня;
- д) Інклюзія – це залучення учня до освітнього середовища, що не змінюється заради нього.

2. Запровадженню освітньої інклюзії перешкоджає:

- а) адаптація шкільного середовища до індивідуальних потреб дитини;
- б) неприйняття батьками ідеї спільного навчання здорових і хворих дітей;
- в) введення посади асистента вчителя;
- г) усунення бар'єрів у навчальних закладах;
- д) адаптація методів, форм і засобів навчання.

3. Яке твердження є правильним, на вашу думку?

- а) спеціальні заклади потрібно знищити якнайшвидше і запровадити інклюзію для всіх дітей;
- б) запровадження інклюзії має стати основною формою освіти дітей з особливими потребами, але батьки і діти повинні мати право вибору;
- в) середня освіта повинна передбачати можливість комбінації інклюзії та її інших форм для найкращого задоволення особливих освітніх потреб кожної дитини;
- г) інклюзія не є ефективною у всіх випадках, наприклад, для навчання незрячих і глухих дітей, тому відповідні спецшколи повинні функціонувати;

д) інклюзивна освіта передбачає готовність педагогів інвестувати час в учня з особливими освітніми потребами, що не завжди відповідає дійсності і ставить якість освіти загалом під сумнів.

ДОДАТОК Е2. Додаткова інформація з питань інклюзивної освіти.

A1. На користь інклюзивної освіти наводяться такі аргументи:

- за дослідженням британських учених А. Каламбоуки, П. Фаррела, А. Дайсона, та І. Каплана, у 81 % із 26 наукових публікацій, більшість із яких були написані авторами з США, спільне навчання дітей з особливими освітніми потребами та учнів із типовим розвитком має нейтральний або позитивний вплив на академічні досягнення учнів з типовим розвитком ⁶⁷. За дослідженням А. М. Хоукатт, спільне навчання має позитивний вплив на обидві категорії учнів;

- рівень викладання та академічні вимоги перебувають на вищому рівні, ніж у спеціальних навчальних закладах ⁶⁸.

A2. Критики спеціальної освіти (освітяни та учні з особливими потребами) наводять такі аргументи:

- на думку Л. Самсонової, навчання у школах-інтернатах призводить до соціальної деградації дітей внаслідок їх відокремлення від суспільства ⁶⁹. Ця позиція підтримується і в лонгітюдному дослідженні Д. Е. Коула та Л. Х. Мейєр, спрямованому на порівняння результатів навчання учнів із важкими формами інвалідності (і, зокрема, ДЦП) в загальноосвітніх і спеціальних школах м. Міннеаполіса (штат Міннесота, США). Як було з'ясовано, академічні

⁶⁷ Kalambouka A. The impact of placing pupils with special educational needs in mainstream schools on the achievement of their peers / A. Kalambouka, P. Farrell, A. Dyson, I. Kaplan // Educational research. – 2007. – 49(4). – P. 365-383.

⁶⁸ Hocutt A.M. Effectiveness of Special Education: Is Placement the Critical Factor? / A. M. Hocutt // The Future of Children. – Spring. – 1996. – P. 79-81.

⁶⁹ Самсонова Л. Як дати всім дітям повноцінну освіту / Л. Самсонова // Insider [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/lifestyle/5578081873c36/>.

досягнення учнів не залежать від типу школи, проте соціальна компетенція (здатність жити в суспільстві) дітей у сегрегованому навчальному середовищі перебуває у стані регресу внаслідок обмеженого спілкування з однолітками та педагогами ⁷⁰;

- ярлики, що навішуються на учнів спецшкіл ("глухі, сліпі, розумово відсталі"), закладають у них сценарій фізичної неспроможності і виробляють схильність до соціального утриманства ^{71; 72};

- спеціальна освіта часто вимагає окремого проживання учня з особливими потребами і його сім'ї, що негативно впливає на перспективи соціалізації та адаптації до самостійного життя ⁷³;

- розподіл учнів з особливими потребами у спецшколу за нозологією не означає, що там будуть враховуватись їх індивідуальні освітні особливості ⁷⁴;

- перебування учнів з особливими освітніми потребами серед однолітків, які знаходяться у важкому психофізичному стані, впливає на них гнітюче ⁷⁵.

A3. До основних переваг інклюзивної освіти належить положення про те, що вона є корисною для всіх учнів, оскільки і вони зможуть скористатись новими можливостями (наприклад, відвідувати бібліотеки та засвоювати інформацію в різних форматах (текстовому,

⁷⁰ Cole D. A. Social integration and severe disabilities: a longitudinal analysis of child outcomes / D. A. Cole, L. H. Meyer // *Journal of Special Education*. – 1991. – 25(3). – P. 340-351.

⁷¹ Зотова А. М. Интеграция ребенка-инвалида в среду здоровых сверстников как метод социальной адаптации / А. М. Зотова // *Дефектология*. – 1997. – Вып. 6. – С. 21-25.

⁷² Самсонова Л. Як дати всім дітям повноцінну освіту / Л. Самсонова // *Insider [Електронний ресурс]*. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/lifestyle/5578081873c36/>.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Shah S. Special or mainstream? The views of disabled students / S. Shah // *Research Papers in Education*. – 2007. – 22(4). – P. 425-442.

аудіо, відео), користуватись універсальним дизайном у шкільних приміщеннях). У цьому розумінні інклюзія передбачає можливості виконувати домашні завдання у зручному режимі, користуючись традиційними чи віртуальними джерелами інформації.

Інклюзія має і значний виховний потенціал для дітей з типовим розвитком, оскільки вони виростають добрішими і толерантнішими, допомагаючи учням з інвалідністю. В цьому провідна роль відводиться вчителю початкової школи.

A4. Діти з тяжкою розумовою відсталістю з самого народження опиняються під загрозою соціального сирітства, адже головною соціальною послугою, гарантованою для них державою, є перебування у спеціальному дитячому будинку системи охорони здоров'я, згодом – соціального захисту. Направлення дітей у заклади інтернатного типу вступає у протиріччя зі статтю 9 п. 1 Конвенції про права дитини ООН і призводить до фактичного вилучення цих дітей із суспільного життя. Переконаючи багатьох батьків, у яких народилась дитина з тяжкою інтелектуальною патологією, віддати її під опіку системи інтернатних закладів, педагоги та працівники системи соціального захисту фактично відривають дитину від родини і вмовляють зробити її сиротою при живих батьках. Досі на Україні не проводиться серйозного дослідження впливу на дитину факту її перебування в зазначеній установі, але при цьому завжди можна припустити, що в домашніх умовах такій дитині живеться значно затишніше.

Недостатність розвитку мережі діагностичних центрів, які б визначали розумову відсталість на ранніх етапах розвитку суб'єкта, відсутність у їхньому штаті спеціалістів з дефектології не дозволяє оптимізувати ранню корекційну та реабілітаційну роботу з такими дітьми. Частіше за все діагностується актуальний рівень розвитку дітей перед початком шкільного навчання. Така організація не надає можливості проводити ранню корекційну роботу з виправлення

наявних і недопущення виникнення вторинних відхилень у розвитку дітей ⁷⁶.

A5. Наприклад, відомо, що в Англії 100 років тому почав діяти закон, який скорочено назвали “одинадцять плюс”. Суть його в тому, що кожна дитина, яка закінчувала початкову школу і якій виповнювалось 11 років, обов'язково проходила тестування щодо виявлення інтелектуальних здібностей. Якщо виявлялося, що коефіцієнт її інтелектуальних здібностей високий, її приймали в гуманітарну школу, після закінчення якої випусник мав право продовжити навчання в університеті. Якщо ж вона одержувала нижчий IQ, їй у гуманітарну школу двері були зачинені, а можна було продовжити навчання в сучасній школі, після закінчення якої в університет вступати не дозволялося, хоч випусники мали право вступати до менш престижних вищих навчальних закладів. Зазначимо, що на цьому ґрунті в англійській школі завжди була і є боротьба різних педагогічних течій і політичних партій. Однак нас цікавить не це. В 1955 році спеціаліст у галузі педагогічної психології Ф. Верннон, досліджуючи коефіцієнт розумових здібностей 14-річних хлопчаків, помітив, що IQ хлопчиків, які навчалися в граматичних і технічних класах, за 3 роки зріс у середньому на 4- 9 одиниць, у той же час у хлопчиків сучасної школи він знизився на 1-9 одиниць. Ці дані дають підставу зробити висновок, що, по-перше, тести визначають розумові здібності, які не є вродженими, і, по-друге, що ці здібності обумовлюються наявністю того чи іншого оточення. Іншими словами, інтелектуальність оточення учня є позитивним чинником його розвитку.

Спілкування “слабшого” учня з “сильним”, і не лише на базі навчальних інтересів, створює позитивний вплив на першого. З іншого боку, якщо “сильний” учень щось пояснює “слабшому”, він і сам починає краще розуміти те, що тільки що пояснював. Отже, при

⁷⁶ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

належній підготовці до уроку і продуманій організації його проведення звичайний клас має багато педагогічних можливостей для того, щоб у ньому затишно почувалися всі учні шкільного колективу, а тому комплектування класів на основі успішності не є педагогічно виправданим. Це ж саме можна сказати і про початкові класи. Затримка в розвитку дитини – явище, як правило, тимчасове, і поглиблювати цю тимчасовість школа не повинна ⁷⁷.

Б1. Критики інклюзії, що акцентують свою увагу на недоречностях, які виявились у ході її запровадження у школах різних країн світу, аргументують свою позицію таким чином:

- постійна присутність асистента вчителя біля учня з інвалідністю перешкоджає соціальній інтеграції останнього в класі, що призводить до його ігнорування однолітками. При цьому часто саме асистент учителя навчає учня. Відсутність у першого достатнього рівня предметної підготовки негативно впливає на результати освіти;

- відсутність у найближчій загальноосвітній школі необхідних умов для навчання учня з конкретною нозологією означає, що він або буде залежати від постійної допомоги асистента вчителя або його зарахують до іншої школи. В останньому випадку може виникнути проблема з транспортом;

- запровадження інклюзії передбачає, в першу чергу, посилення фінансування для забезпечення навчального процесу необхідними матеріальними ресурсами. Крім того, академічна успішність учнів з особливими освітніми потребами прямо залежить від підготовки педагогів і їхньої готовності інвестувати в учня час і зусилля. Недостатність необхідних ресурсів і підтримки призводить до неефективності інклюзії ^{78; 79}.

⁷⁷ Молофіїк І. В. Дидактика новітньої школи: підручник / І. В. Молофіїк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/pedagogika/1473451773>

⁷⁸ Warnock M. Special educational needs. Key debates in educational policy. 2nd ed / M. Warnock, B. Norwich. – London-New York: Bloomsbury. – 2010. – 184 p.

⁷⁹ Shah S. Special or mainstream? The views of disabled students / S. Shah // Research Papers in Education. – 2007. – 22(4). – pp. 425–442.

Б2. Питання про доцільність навчання учнів з особливими освітніми потребами в спеціальних навчальних закладах дискутується вітчизняними та зарубіжними освітянами, а також самими учнями з особливими освітніми потребами. Як показало дослідження С. Ша, британські підлітки та юнаки з важкими формами інвалідності, що мали досвід навчання в спеціальних і масових школах, здебільшого виступають на захист спеціальної освіти, наводячи такі аргументи:

- навчальні приміщення у спеціальних навчальних закладах, сплановані з урахуванням потреб учнів із конкретною нозологією, тому вони можуть пересуватись самостійно (відчиняти двері, долати сходи тощо);
- учні отримують комплексну реабілітацію від досвідчених фахівців (фізіотерапію, гідротерапію, заняття з розвитку мовлення тощо), а також можливості для тренувань і відпочинку (наприклад, для плавання);
- педагогічна та психологічна підтримка учнів є достатньою та адекватною для того, щоб навчити їх необхідних умінь (наприклад, читання чи письма) та надихнути їх на професійні амбіції (наприклад, стати перекладачем);
- організація транспортного забезпечення відповідає їх потребам;
- учні відпочивають від уроків одночасно з однокласниками, їм не потрібно затримуватись у класі для додаткових занять з асистентом учителя;
- соціальна інтеграція в середовищі собі подібних є ефективнішою, рідші випадки емоційного тиску чи ігнорування з боку однолітків ⁸⁰.

⁸⁰ Там само.

Б3. За дослідженням А. М. Хоукат, найвищих результатів у навчанні учнів з особливими освітніми потребами вдається досягти за умови інтенсивного та розумно індивідуалізованого навчання, поєднаного з частим і докладним моніторингом прогресу. Зважаючи на різноманітність порушень та їх поєднань в учнів, можливість різного ступеня ураження та низки різноманітних супутніх факторів, можна зробити висновок, що, очевидно, найбільш доцільним є збереження різних освітніх форм, з яких можна було б підібрати найкращий варіант чи комбінацію форм відповідно до особливих освітніх потреб конкретного учня⁸¹.

В1. Запорукою успішної реалізації моделі інклюзивної освіти є ефективна співпраця вчителів, відповідних фахівців, батьків та учнів. Усі спеціалісти з проблем розвитку дітей є важливими помічниками та партнерами вчителів.

У школі має бути створена своєрідна мережа підтримки. Всі працівники та адміністрація школи, всі, хто працює з дитиною з особливими освітніми потребами, мають допомагати один одному, обмінюватися знаннями, намагатися максимально використовувати місцеві ресурси для досягнення головної мети – реалізації дитиною її потенційних можливостей та підготовки її до незалежного життя.

Команда – це група людей, у яких є спільна мета, які співпрацюють, щоб досягти більшого, ніж кожен із них здатен досягти самотужки. Характерні риси командної роботи з дитиною, яка має особливі потреби:

- Рішення стосовно методів роботи з дитиною приймаються колективно; члени команди несуть колективну відповідальність за результати.
- Батьки є рівноправними членами команди.

⁸¹ Hocutt A.M. Effectiveness of Special Education: Is Placement the Critical Factor? / A. M. Hocutt // The Future of Children. – Spring. – 1996. – pp. 79-81.

- Всі члени команди мають рівний статус і вважаються однаково важливими.

- Знання та вміння представників різних дисциплін інтегруються під час розробки та реалізації навчального плану роботи з дитиною ⁸².

B2. Запровадженню інтегрованого / інклюзивного навчання сприяє:

- індивідуалізація процесу навчання та виховання і, зокрема, розробки індивідуальної навчальної програми для учня з інвалідністю;
- використання диференційованого підходу;
- надання учням спеціального супроводу з боку педагогічного складу школи.

Індивідуалізація в даному випадку передбачає:

1. Розробку індивідуальних навчальних планів та реалізацію завдань визначених у них.

2. Проведення необхідних адаптацій та модифікацій.

Індивідуальна навчальна програма – формальний документ, який містить детальну інформацію про дитину і послуги, які вона має отримувати. Він розробляється командою педагогів і фахівців та об'єднує їхні зусилля з метою розробки комплексної програми роботи з дитиною і водночас визначає, які саме послуги надаватиме кожний фахівець.

Батьки є активними учасниками розробки індивідуальної навчальної програми, оскільки вони знають своїх дітей краще за інших. У свою чергу, Індивідуальний навчальний план визначає необхідні адаптації/модифікації та слугує підґрунтям для подальшого

⁸² Інклюзивна освіта. Основні положення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://man-osvita.org.ua/sites/default/files/pmpk/http%3A/man-osvita.org.ua/node/527/edit/document/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20.%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D0%B7%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.docx>

планування навчальних занять. Він розробляється та реалізується для кожного учня з особливими освітніми потребами.

В Україні, згідно з Постановою Кабінету Міністрів "Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах" (від 15.08.2011 № 872), середня освіта учнів з обмеженими можливостями організується на підставі складання Індивідуальної програми розвитку відповідно до висновку психолого-медико-педагогічної консультації (і зокрема, заступника директора з навчально-виховної роботи, вчителів, асистента вчителя, психолога, вчителя-дефектолога та інших), а також батьків / опікунів і самого учня ⁸³.

В3. Передумовою запровадження інклюзивної освіти є адаптації / модифікації та співпраця з батьками.

Щоб досягти успіху та задовольнити різноманітні потреби учнів, зумовлені їхніми здібностями, рівнем розвитку, інтересами та іншими відмінностями, педагогам необхідно змінювати методи навчання, навчальне середовища, матеріали тощо. Ці зміни, або пристосування до потреб учнів, відбуваються через адаптації або модифікації

Адаптація – змінює характер навчання, не змінюючи зміст або понятійну сутність навчального завдання.

Модифікації навчання – модифікації змінюють характер навчання, змінюючи зміст або понятійну складність навчального завдання ⁸⁴.

Що стосується співпраці з батьками, то сучасна освітня філософія, зорієнтована на особистість дитини, ґрунтується на

⁸³ Інклюзивна освіта у навчальних закладах міста // Сайт управління освіти Ужгородської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita-uzhgorod.gov.ua/mpmpk/nomatyvna-baza/64-inkliuzivna-osvita-u-navchalnykh-zakladakh-mista.html>

⁸⁴ Гаяш О. В. Сутність процесів адаптації та модифікації для ефективності навчання учнів з особливими освітніми потребами / О. В. Гаяш // Сайт Закарпатського інституту післядипломної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/kabineți/kabinet-doshkilnoi-pochatkovoï-ta-inkluzivnoi-osviti/inkluzivna-osvita/2039->

положенні, що батьки є її першими і головними вчителями. Дедалі більше педагогів з повагою ставляться до навчального процесу, який відбувається вдома, і будують свою роботу з урахуванням інтересів дітей та їхніх родин. Оскільки до загальноосвітніх закладів почали залучати дітей з особливими освітніми потребами, постійна співпраця з їхніми сім'ями набуває ще більшого значення.

У процесі навчання таких учнів дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети й турботи сімей. Батьки дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають працювати в тісному контакті з учителями та іншими фахівцями під час розробки та реалізації Індивідуальних навчальних планів, їх адаптації, організації навчального середовища тощо.

B4. Запровадженню інклюзивної освіти сприяє врахування інтересів сім'ї дитини з особливими освітніми потребами:

- Визнання того, що сім'я є елементом стабільності в житті дитини, в той час як педагоги можуть весь час змінюватися.
- Ефективне співробітництво педагогів з батьками та іншими фахівцями.
- Регулярний обмін з батьками повною та неупередженою інформацією стосовно їхніх дітей.
- Запровадження в навчальному закладі політики та системи послуг, які забезпечують сім'ям необхідну емоційну та фінансову підтримку.
- Розуміння й урахування потреб дітей під час розробки навчальних та інших програм.
- Заохочення і створення умов для взаємної підтримки батьків.
- Розуміння унікальності кожної сім'ї, повага до різних методів навчання та виховання дітей, що застосовуються батьками.
- Турбота про те, щоб послуги, які надаються родинам, були комплексними, скоординованими, гнучкими, доступними і відповідали потребам кожної родини.

Іншим важливим фактором є створення позитивної атмосфери в дитячому середовищі. У класах (школах), де навчаються учні з різними рівнями розвитку та здібностей, педагоги мають підтримувати один одного у застосуванні найефективніших стратегій навчання. Якщо у школі створено доброзичливу, невимушену атмосферу, якщо тут визнають унікальність кожного (і педагога, і учнів) та підтримують їх, це суттєво підвищує ефективність навчання.

Школа, клас мають стати рідними для учнів та їхніх родин. Батьки почуватимуться спокійніше, якщо будуть також залучені до навчально-виховного процесу. Постійна соціальна взаємодія в різноманітних умовах, за різних обставин, у різних ситуаціях зближує учнів, виробляє емпатію, прихильність один до одного, усвідомлення індивідуальності кожного, відчуття захищеності⁸⁵.

Г1. Як застерігають науковці, освітня інтеграція / інклюзія учнів із помірними чи важкими порушеннями розвитку в загальноосвітні заклади може викликати низку труднощів, які можна класифікувати наступним чином:

1. Неготовність учнів з інвалідністю до інтегрованого навчання:
 - відсутність у них навичок спілкування та потреби в ньому внаслідок зниження перцептивного аспекту усної комунікації, що порушує сприймання та розуміння співрозмовника;
 - неадекватна самооцінка та оцінка оточуючих.
2. Критика педагогами масової школи інтегрованого / інклюзивного навчання через власну неготовність:
 - перебільшення ролі спеціального навчання і водночас недооцінювання ролі загальноосвітнього середовища;

⁸⁵ Методичні рекомендації педагогічним працівникам щодо роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання // Всеосвіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-rekomendacii-pedagogicnim-pracivnikam-sodo-roboti-z-batkami-ditej-8756.html>

- труднощі структурування інтегрованих / інклюзивних занять і визначення в них ролі вчителя;

- проблеми з поведінкою дітей з особливими потребами, що може мати руйнівний вплив на хід занять у звичайних класах.

3. Неготовність учнів із типовим розвитком та їхніх батьків до інтегрованого навчання:

- проблема прийняття у школі учнів з інвалідністю, що вимагає організації спеціальної роботи. Його відсутність може призвести до розвитку в останніх вторинних особистісних порушень (невпевненості в собі, нерішучості, залежності від оточуючих, агресивності, імпульсивності тощо).

Г2. Що стосується філософії навчання учнів з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх закладах України, то, як вважає Т. Ілляшенко, це не інклюзія, а інтеграція. Для інтегрованих учнів, як правило, не створюється необхідних умов у загальноосвітніх навчальних закладах. Тобто всім категоріям дітей з інвалідністю може бути запропонована спонтанна інтеграція, що є найпростішою, але найменш ефективною. Ця ситуація характерна і для інших країн Європи. Так, згідно з прес-релізом Європейської Комісії (Брюссель, 2012 рік), необхідні умови для дітей з особливими потребами створюються не завжди. Це пояснюється труднощами переходу від Медичної до Соціальної моделі інвалідності і зумовлено такими факторами, як: недостатнє фінансування навчальних закладів, невідповідність методико-організаційного забезпечення навчального процесу, недостатня підготовка та вмотивованість педагогічних кадрів. Останній фактор пояснюється тим, що доцільність інтегрованого / інклюзивного навчання сприймається освітянами неоднозначно. Як показує аналіз наукової літератури, більшість авторів погоджується з необхідністю інтеграції дітей з нескладними порушеннями у звичайні класи. Переваги в даному випадку очевидні. Крім того, на думку Н. Н. Малофеева, Н. Д. Шматко та О. В. Сокольнікової, залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітньої школи, де до них висуваються вищі вимоги,

дозволяє їм досягти більшого, ніж за інших умов. Автори наголошують, що інтегроване навчання є корисним і для учнів із типовим розвитком – вони стають більш відповідальними та толерантними.

Водночас, 30 % батьків вважають неприйнятним, щоб їхні діти навчалися разом з дітьми з інвалідністю ⁸⁶.

Г3. На шляху запровадження інклюзії стоять проблеми організаційних змін, і зокрема:

- забезпечення учнів з особливими освітніми потребами необхідними умовами навчання (наприклад: безперешкодний доступ до території та приміщень загальноосвітнього навчального закладу);
- відповідна навчально-матеріальна база (спеціальні навчальні програми, підручники, наочно-дидактичні посібники, форми, методи навчання та виховання, засоби корекції індивідуального і колективного користування);
- відповідне кадрове забезпечення (і зокрема, збільшення кількості спеціальних педагогів у звичайних школах);

Г4. Закриття допоміжних (спеціальних) шкіл та інтеграція дітей з помірною та глибокою розумовою відсталістю в загальноосвітні школи, при цьому не забезпечивши потреб цих шкіл у спеціалістах того чи іншого профілю (олігофренопедагогах, тифлопедагогах, сурдопедагогах, логопедах, спеціальних психологах, практичних психологах), а також у формуванні спеціальних програм для навчання таких дітей, додаткових приміщень для їхнього відпочинку, для індивідуальних корекційних занять, призводить до неефективності цієї форми освіти в цілому. Це тягне за собою відставання дітей з порушеннями психофізичного розвитку, і в першу чергу розумово відсталих, від загального темпу роботи в класі, при вивченні матеріалу утворюються пробіли в знаннях, які призводять до стійкої неуспішності

⁸⁶ Україна: на шляху до соціального залучення. Національна доповідь про людський розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/undpukraine/docs/ua_2011_ukr

таких школярів, що спричиняє утворення комплексу неповноцінності, формування негативної реакції на процес навчання, який викликає у них несприятливі емоційні переживання, прагнення знайти собі справу, яка відповідає їхнім психофізичним можливостям. У більшості випадків такі діти зразу потрапляють під руйнівний вплив асоціальних елементів як у школі, так і поза її стінами, утворюють контингент осіб, які або самотійно, або під впливом сторонніх здійснюють антисоціальні дії, які трактуються як кримінальні. Крім того, в Україні не готують спеціалістів, які б працювали з такою категорією дітей, адже корекційна, реабілітаційна, навчальна, виховна робота з ними має свою специфіку. Підготовка олігофренопедагогів на існуючих факультетах і в інститутах не забезпечує необхідних знань з проблеми організації роботи з цієї групою дітей різного віку ⁸⁷.

Г5. За результатами нещодавнього національного дослідження кожна друга людина вважає, що українське суспільство толерантно ставиться до дітей з інвалідністю. Толерантність до дітей, що живуть із ВІЛ, або безпритульних дітей оцінюється в 30 %.

Насправді рівень готовності нашого суспільства прийняти в своє близьке оточення дітей із уразливих груп вкрай низький: лише 13 % схильні до близького спілкування з дітьми з інвалідністю, 10 % – з дітьми, позбавленими батьківського піклування, 8 % – з безпритульними дітьми, 3 % – з дітьми, що живуть із ВІЛ. За даними дослідження, одна третя респондентів вважає, що у сім'ї дитина з інвалідністю не може отримати достатній догляд, тому їй буде краще в спеціалізованому дитячому будинку ⁸⁸.

⁸⁷ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.

⁸⁸ Соціальна інклюзія в Україні: низький рівень прийняття найбільш вразливих дітей // Сайт UNICEF Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_28458.html

ДОДАТОК Є. Індивідуалізація, диференціація, адаптація та модифікація

ДОДАТОК Є1. Анкета 7.1

1. Правильним є наступне твердження:

- а) диференціація та індивідуалізація – це синоніми;
- б) адаптація та модифікація – це синоніми;
- в) адаптація та диференціація – це синоніми;
- г) модифікація та диференціація – це синоніми;
- д) всі терміни мають свої відмінності.

ДОДАТОК Є2

*Індивідуальні відмінності тих, хто навчається, враховуються у ході запровадження принципу індивідуалізації навчання. **Індивідуалізація** передбачає адаптацію навчального процесу до рівня знань, умінь та навичок чи інших індивідуальних відмінностей кожного учня (наприклад, урахування його навчального чи когнітивного стилю, домінуючих здібностей тощо). Вона може реалізовуватись багатьма способами (наприклад, через використання індивідуальних самотійних робіт).*

***Диференціація навчання**, як один зі способів індивідуалізації, передбачає розподіл учнів на гомогенні (подібні) групи чи класи, в яких усі учні мають спільні характеристики, важливі для вивчення предмета. Вона має 2 основні форми: **профільну та рівневу**.*

І. ПРОФІЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ реалізується в розподілі старшокласників за їх здібністю та інтересом до вивчення певного предмета. У вивченні іноземної мови диференціюються 3 рівні:

а) **рівень стандарту** – визначає обов'язковий мінімум змісту навчального предмета, який не передбачає його подальшого вивчення у вищій школі. Якість мовної підготовки випускників має відповідати загальноосвітньому рівню **B1**;

б) **академічний** рівень – обсяг змісту достатній для подальшого вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах.

Навчання за цим рівнем реалізується в класах нефілологічного профілю і має відповідати рівню **B1+**;

в) **профільний рівень** – це поглиблене і професійно зорієнтоване навчання іноземних мов у класах філологічного напрямку з орієнтацією на майбутню професію. Рівень володіння іноземною мовою має відповідати показнику **B2**⁸⁹.

У першому і другому випадку старшокласники займаються за Навчальною програмою: рівень стандарту, а в третьому – профільний рівень.

За умови збереженого інтелекту вивчення усіх цих рівнів може бути доступними і для учня з особливими освітніми потребами. Проте забезпечення його доступу до класу, джерел інформації тощо може вимагати їх **адаптації** (пристосування без зміни кількості чи рівня складності матеріалів). Якщо рівень чи кількість завдань є недоступно високими, то доцільно використовувати **модифікацію** (зниження їх складності чи кількості).

II. РІВНЕВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ передбачає розподіл класу чи навчальної групи на менші підгрупи. Всі підгрупи працюють за однією програмою та підручником, але засвоюють матеріал на різних рівнях складності. Таких підгруп доцільно робити 2-3, оскільки практики вважають, що одному вчителю складно ефективно керувати більшою кількістю.

Критеріями диференціації учнів на підгрупи можуть бути:

- загальна здібність до навчання;
- рівень оволодіння предметом (навченість);
- автономія учня (вміння самотійно працювати);
- вміння читати з розумінням і з потрібною швидкістю;
- спеціальні здібності до конкретного предмета;

⁸⁹ Редько В. Г. Особливості реалізації змісту рівневого навчання іноземних мов у старшій профільній школі в Україні / В. Г. Редько, О. С. Пасічник // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – К. : Пед. думка, 2012. – Вип. 12. – С. 649–662.

- пізнавальний інтерес;
- ставлення до праці.

Диференціація може проводитись **на підставі:**

- результатів тестування, ґрунованого на матеріалі, завданньх і вимогах базового рівня володіння предметом на кожному ступені навчання;

- бажання учнів;
- рекомендації психолога.

Щоб учні могли **засвоїти матеріал у приблизно однаковий строк**, І.В. Молофіїк пропонує поділяти клас на 3 групи:

- До групи **“сильних”** відносять таких, які легко і швидко засвоюють матеріал у максимальному обсязі, “схоплюють” формальні мисленнєві (наприклад, граматичні) структури, відрізняються здібностями до широкого узагальнення матеріалу, гнучкістю мисленнєвих процесів, умінням знаходити декілька способів виконання завдань і вільним переключенням з однієї розумової операції на іншу.

- У групу **“середніх”** учнів входять ті, які оволодівають основним об'ємом знань, визначених програмою. Для успішного засвоєння матеріалу цим учням необхідна тренувальна робота. Вони виділяють головне, істотне лише після виконання певних вправ, які виконуються під керівництвом учителя. Учні цієї групи вміють аналізувати, робити нескладні висновки, до узагальнення матеріалу можуть підійти після проміжних видів роботи. Перехід від одного плану мислення до другого може бути забезпечений тільки за допомогою спеціально організованих вправ.

- Групу **“слабких”** учнів складають ті, які з великими труднощами і не завжди в повному обсязі засвоюють навчальний матеріал після тривалого тренування. Вони не можуть виділити всі необхідні елементи матеріалу, який вивчається, відтворюють лише окремі з них і не в змозі з'ясувати суть відношень між ними, встановити зв'язки, з неабиякими труднощами узагальнюють

матеріал, відзначаються інертністю мислення, не можуть застосувати знання або ж важко це роблять у типовій ситуації.

Такий розподіл дозволяє забезпечити більш-менш однаковий темп засвоєння матеріалу. Як і у випадку з профільною диференціацією, навчальне середовище, методи та засоби навчання мають бути доступними для учня або потрібно провести їх **адаптацію** ⁹⁰.

Диференціація за нездатністю застосовується для учнів з особливими освітніми потребами у тих випадках, якщо вони не можуть виконувати певні операції чи завдання. Тоді вони об'єднуються в спецгрупи / спецкласи для проведення корекційної роботи ⁹¹.

Якщо кількість матеріалу чи рівень його складності є непосильним для конкретного учня, то за згодою адміністрації школи з батьками та самою дитиною може проводитись **модифікація** (зниження складності чи кількості матеріалу). Вона може використовуватись і для обдарованих учнів і означати підвищення рівня складності матеріалу чи збільшення його кількості для учня.

⁹⁰ Молофіїк І. В. Дидактика новітньої школи: підручник / І. В. Молофіїк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://textbook.com.ua/pedagogika/1473451773>

⁹¹ Там само.

**ДОДАТОК Ж. Засоби систематизації інформації про дитину
з інвалідністю**

ДОДАТОК Ж1. Анкета 8

Позначте твердження, що відповідають дійсності:

1. Я вмію збирати інформацію про індивідуальні обмеження та можливості учня з інвалідністю.
2. Я вмію опрацьовувати інформацію про індивідуальні обмеження та можливості учня з інвалідністю.
3. Я вмію складати експрес-досьє на учня з інвалідністю.
4. Я вмію заповнювати Індивідуальну програму розвитку учня.
5. Я вмію відрізнити навчальні труднощі від навчальної неспроможності.

ДОДАТОК Ж2. Анкета для батьків / опікунів

Прізвище та ім'я дитини _____

Діагноз дитини _____

Скільки років вивчає іноземну мову? _____

1. ОЦІНІТЬ ФІЗИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДИТИНИ::

а) дитина ходить:

- самостійно;
- з підтримкою;
- з милицями / ходунцями;
- не може ходити;

б) дитина сидить:

- самостійно;
- з опорою на спинку стільця;
- не може сидіти;

в) дитина пише:

- за допомогою ручки / олівця;
- друкує (на ПК);
- не може писати;

г) дитина читає:

- з підручника;
- потребує спеціальних підручників;
- не може читати;

д) дитина говорить:

- розмовляє складними реченнями;
- розмовляє короткими реченнями;
- говорить окремі слова;
- не може говорити реченнями;

е) дитина чує:

- у звичних умовах;
- чує зі слуховим апаратом;
- не чує;

є) дитина бачить:

- написане на дошці та в книзі;
- бачить в окулярах;
- не бачить;

2. ОЦІНІТЬ МОЖЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:

а) дитина уважна за потреби:

так зазнає труднощів ні

б) може запам'ятати матеріал:

так зазнає труднощів ні

в) може зрозуміти

пояснення: так зазнає
труднощів ні

3. ОЦІНІТЬ МОЖЛИВОСТІ САМООБСЛУГОВУВАННЯ:

а) може пересуватись по школі:

так з підтримкою ні

б) може одягнути верхній одяг:

так з допомогою ні

в) може піти в шкільний туалет:

так з допомогою ні

4. ЯКІ СХИЛЬНОСТІ / ЗДІБНОСТІ / ПРАГНЕННЯ МАЄ?

а) дитина любить займатись:

б) дитина вміє робити:

в) дитина хоче навчитись / стати в майбутньому:

ДЯКУЄМО ЗА ДОПОМОГУ!

Анкету заповнив (-ла) _____
(_____ дитини)

Номер телефона _____

ДОДАТОК ЖЗ. Розповідь про дитину

Дівчинку звати Тетяна Федорова. Навчається у 7 класі, мову вивчає з першого. Основний діагноз – ДЦП, правобічний геміпарез. Ходить самостійно, але може перечепитись і впасти, тому краще її супроводжувати. У класі працює, сидячи за партою, але швидко втомлюється сидіти і лягає на парту. Пише повільно лівою рукою. Читає в окулярах, має короткозорість, чує нормально, розмовляє дещо уповільнено. Розумово збережена. За потреби уважна, але

досить швидко втрачає концентрацію уваги. Дівчинку приводять і забирають батьки. В майбутньому вона хоче стати психологом, любить читати і малювати на комп'ютері. Гарно вишиває.

ДОДАТОК Ж4. Анкета учня

Прізвище та ім'я _____

Клас _____ Школа _____ Років _____

Замалюй кружечки біля правильних відповідей.

1. Вивчаючи англійську мову, мені б хотілося:

- ☐ а) *писати* чи *розповідати* про себе,
- ☐ б) *вчити вірші, скоромовки, пісні*;
- ☐ в) *дивитись відео про культуру інших країн*;
- ☐ г) *слухати аудіо- чи дивитись відео про життя інших людей*;
- ☐ д) *малювати, придумувати дизайн для нових речей*;
- ☐ е) *складати пазли, робити колажі*;
- ☐ є) *брати участь у театральних постановках, співати пісні*;
- ☐ ж) *робити речі своїми руками та описувати це англійською мовою*;
- ☐ з) *обговорювати життєві проблеми, робити відеорепортажі про них*;
- ☐ и) *брати участь у дебатах про правильні та неправильні рішення*;
- ☐ і) *брати участь у мовних іграх з іншими учнями*;
- ☐ к) *брати участь у діалогах, проектах з іншими учнями*;
- ☐ л) *займатись перекладом (наприклад, інструкції до побутової техніки)*;
- ☐ м) *вести свій власний блог англійською мовою*.

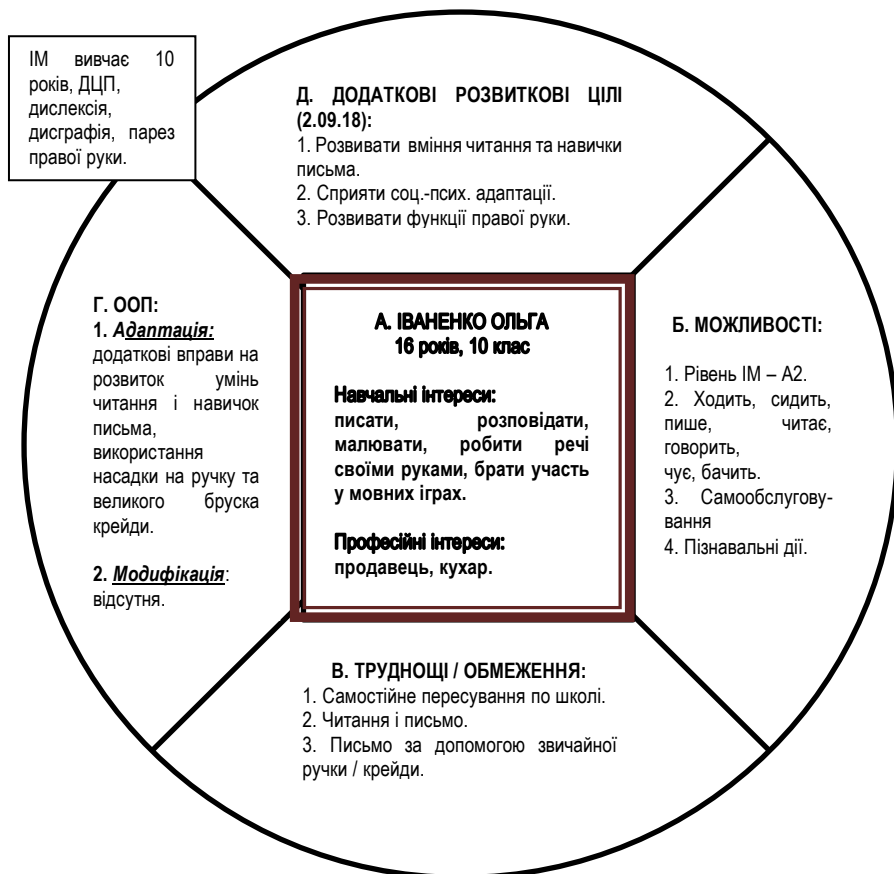
2. Чого б тобі не хотілося робити на уроці? Напиши:

ДОДАТОК Ж5. Розповідь дитини

*Я не люблю вчити вірші, люблю дивитись відео і розмовляти.
Також люблю обговорювати життєві проблеми.*

Я б хотіла грати у спектаклях, але в мене, мабуть, нічого не вийде. Я люблю грати в мовні ігри на комп'ютері.

ДОДАТОК Ж6. Приклад експрес-досьє

ДОДАТОК Ж7. Експрес-досьє Тетяни Федорової

ІМ вивчає ____ років, Діагноз: _____ _____	Д. ДОДАТКОВІ РОЗВИТКОВІ ЦІЛІ (Дата) _____:		
Г. ООП: 1. <u>Адаптація:</u> 2. <u>Модифікація:</u>	А. ПІП _____ ____ років, ____ клас Навчальні інтереси: Професійні інтереси:	Б. МОЖЛИВОСТІ: 1. Рівень ІМ ____.	
В. ТРУДНОЩІ / ОБМЕЖЕННЯ:			

ДОДАТОК Ж8. Індивідуальна програма розвитку дитини (частина 1)

1. Період виконання _____

2. Загальні відомості про учня:

• прізвище, ім'я, по батькові _____

• дата народження _____

• повне найменування загальноосвітнього навчального закладу, в якому навчається учень _____

• рік навчання _____

3. Відомості про особливості розвитку учня (особливі освітні потреби, стан здоров'я, фізичний і мовленнєвий розвиток, когнітивну, емоційно-вольову сферу, навчальну діяльність)

№ з/п	Дата	Короткий зміст	Джерело інформації

4. Наявний рівень знань і вмінь учня

Потенційні можливості	Потреби

5. Додаткові освітні та соціальні потреби учня (додаткова підтримка асистента вчителя, супровід соціальним працівником, робота з учителем-дефектологом, учителем-логопедом тощо)
(Так (зазначити потреби)

(Ні)

6. Психолого-педагогічна допомога, що надається під час проведення у позаурочний час корекційно-розвиткових занять.

Найменування заняття	Фахівець, який проводить заняття	Місце проведення заняття	Дата проведення заняття	Періодичність

7. Характеристика учня

Сфера розвитку	Стисла характеристика	Заплановані дії	Очікувані результати / уміння
Емоційно-вольова			
Фізична			
Когнітивна			
Мовленнєва			
Соціальна			

8. Навчальні предмети (у разі, коли потенційні можливості учня не дають змоги засвоїти навчальну програму, що призводить до необхідності розроблення адаптованої або модифікованої програми)

№ з/п	Навчальний предмет	Програма	
		адаптована	модифікована

Звільнення від вивчення окремих навчальних предметів
(Так (зазначити предмет (предмети))

(Ні)

ДОДАТОК Ж9

Варіант 1. Різниця між навчальними труднощами та нездатністю (The Salvesen Mindroom Centre's version).

Learning difficulty is any learning or emotional problem that affects, or substantially affects, a person's ability to learn, get along with others and follow convention. **Difficulty** = obstacle.

Learning disability is a significant, lifelong condition that starts before adulthood, affects development and leads to help being required to: understand information, learn skills, cope independently.

Disability = something that incapacitates.⁹²

Варіант 2. Ознаки навчальної неспроможності.

A child with a learning disability also may have one or more of the following:

- Acting without really thinking about possible outcomes (impulsiveness).
- “Acting out” in school or social situations.
- Difficulty staying focused; being easily distracted.
- Difficulty saying a word correctly out loud or expressing thoughts.
- Problems with school performance from week to week or day to day.
- Speaking like a younger child; using short, simple phrases; or leaving out words in sentences.
- Having a hard time listening.
- Problems dealing with changes in schedule or situations.
- Problems understanding words or concepts⁹³.

Варіант 3. Ознаки навчальної неспроможності.

⁹² Learning difficulty or learning disability // Salvesen Mindroom Centre [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.mindroom.org/index.php/learning_difficulties/what_are_learning_difficulties/learning_difficulty_or_learning_disability/

⁹³ Learning Disabilities Association of America. (n.d.). Symptoms of learning disabilities [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/symptoms-of-learning-disabilities/>

Most frequently displayed symptoms:

- Short attention span.
- Poor memory
- Difficulty following directions.
- Inability to discriminate between/among letters, numerals, or sounds.
- Poor reading and / or writing ability.
- Eye-hand coordination problems; poorly coordinated.
- Difficulties with sequencing, and / or disorganization and other sensory difficulties.

Other characteristics that may be present:

- Performs differently from day to day.
- Responds inappropriately in many instances.
- Distractible, restless, impulsive.
- Says one thing, means another.
- Difficult to discipline.
- Doesn't adjust well to change.
- Difficulty listening and remembering.
- Difficulty telling time and knowing right from left.
- Difficulty sounding out words.
- Reverses letters.
- Places letters in incorrect sequence.
- Difficulty understanding words or concepts, and / or delayed speech development; immature speech ⁹⁴.

Варіант 4. Приклади порушень, що призводять до навчальної неспроможності.

- Auditory processing disorder.
- Dyscalculia.

⁹⁴ Symptoms of Learning Disabilities // Learning Disabilities Organization of America [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/symptoms-of-learning-disabilities/>

- Disgraphia.
- Dislexia (Language based learning disability).
- Language processing disorder.
- Non-verbal learning disability.
- Visual perceptual / Visual motor deficit.
- ADHD.
- Dispraxia.
- Executive functioning ⁹⁵.

ДОДАТОК Ж10. Британська благодійна організація LUMOS

Варіант 1. Благодійна фундація всесвітньо відомої письменниці Джоан Роулінг Lumos долучиться до реформування інтернатних закладів Житомирської області, у яких живуть діти з неблагополучних сімей. Суть реформи полягає у тому, що держава має фінансувати не інтернати, а виділяти гроші на підтримку родин, які опинилися у скрутному становищі, а також створювати альтернативні заклади для якісної соціальної адаптації дітей. Пілотний проект буде впроваджуватися у Житомирській області, яка першою відгукнулася на ініціативу.

"15 років тому зі **100 тис. дітей**, які перебували в інтернатних закладах, **40 % – це були діти-сироти** і діти, позбавлені батьківського піклування. Сьогодні таких 8 % у цих інтернатних закладах. **92 % дітей, які сьогодні в інтернатних закладах – це діти, які мають своїх батьків.** Кількість дітей-сиріт скорочується, а кількість дітей, які перебувають в інтернатах, залишається незмінною. Тобто ця система провокує соціальне сирітство. Але ми повинні розуміти, який би не був золотий інтернат, з найкращим колективом – ніщо дитині не замінить сім'ю. Мова йде про те, що ми повинні всі наші зусилля

⁹⁵ Specific Learning Disabilities // Learning Disabilities Organization of America [Electronic resource]. – Mode of access: <https://ldaamerica.org/types-of-learning-disabilities/>

спрямувати на те, щоб кожна дитина мала свою сім'ю. Тобто принцип гроші ходять за дитиною, зміна механізму фінансування послуг, які будуть надаватися, і, відповідно, зміна вектору виховання дитини – не інтернатний заклад, а громада", – розповів міністр соціальної політики Андрій Рева.

"Дуже важливо, щоб сьогодні цю зміну, цю трансформацію саме доносили не через закриття інтернатів, а через надання можливості дитині виховуватись у родині, саме в цьому суть цих змін. Якщо потрібна допомога, то ми маємо її надати, якщо є особливі потреби, то ми маємо зважати на це і підтримати дитину. Це різні види соціальних послуг і чітке розуміння того, як покроково здійснювати цю реформу. **Житомирщина перша, хто на своєму прикладі, за допомогою наших партнерів, покаже, як правильно ця реформа має послідовно впроваджуватись**", – зазначив Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба.

"На сьогодні близько 200 млн грн ми щороку виділяємо на інтернатні заклади. На їх утримання, харчування. У нас 2,5 тис. дітей в інтернатних закладах. Якщо поділити ці 200 млн на 2543 дітей, то виходить 80 тис. грн на одну дитину тільки з обласного бюджету. **Тобто якщо ми сьогодні ці 80 тис. дамо чи прийомній сім'ї, чи батькам, які потрапили в складні життєві умови, або у дитячі будинки сімейного типу, я думаю, та дитина буде мати кращі умови**", – сказав Ігор Гундич.

Представники британської фундації, Уповноважений Президента з прав дитини та голова Житомирської ОДА **підписали меморандум про співпрацю**. Після ретельного вивчення проблем регіону фундація Lumos, яка має досвід впровадження подібних проектів по всьому світу, консультуватиме громади у реалізації проектів, спрямованих на підтримку кризових

сімей, аби зменшити кількість відмов від дітей і повертати дітей у родини ⁹⁶.

Варіант 2. 8 million children live in orphanages and other institutions globally. More than 80% are not orphans but have been separated from their families because of poverty and discrimination. Orphanages harm children, exposing them to all forms of abuse and trafficking.

More than 80 years of research proves that no matter how well an orphanage is run, children cannot thrive there. Raising children in an orphanage or other institution harms their health and development. It increases their exposure to abuse and puts them at risk of future criminal activity. **Children in orphanages are isolated.** They are isolated from their families and their communities. They are often hidden behind walls and segregated. Even when orphanages and institutions are set up with good intentions, **care is tailored to the needs of the institution, not the child.** Staff struggle to cope with high numbers of children, particularly those with complex needs. Physical contact, **care and attention become a luxury.** Good care has the child's needs at its heart – whether that's in a family or a family-like setting.

Perhaps surprisingly, most children in orphanages have families who love and want them, but are born into poverty, or with a disability, in a place where families have little or no support. **With access to health and social care, it is hard to imagine making the decision to place your child in an orphanage or institution.** But for many families, there is no choice.

Circumstances such as war or natural disaster, discrimination or disability compound the problem and force desperately poor parents to seek help. Without support, the only option they have is to put their child in

⁹⁶ Міністр і представники фундації Джоан Роулінг у Житомирі розповіли про пілотний проект з реформування інтернатів // Житомир.Info. – 31 жовтня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.zhitomir.info/news_169935.html?fbclid=IwAR3oMiXHUylhctpJ-GppBrccpdZ_CjNi7otfaOx7KXU6LmG4HBtGnjRCLW0

an orphanage. Orphanages take children out of poor families with the promise of education or healthcare that their parents can't access. **Sadly, the reality is that even in orphanages, children can be neglected and exposed to serious abuse and harm. They are often traumatised by their experiences.** But this shocking global problem has an affordable solution. **With support, most families could care for their children.** And children without families can be looked after in foster or adoptive families, or in small group homes ⁹⁷.

Lumos cooperates with the USA, Haiti, Colombia, Kenia, Ephiopia, Greece, Bulgaria, Moldova, Ukraine, Czech Republic, Belgium. In Ukraine it is only Zhytomyr oblast that has a memorandum about cooperation with it.

⁹⁷ LUMOS // Офіційний сайт [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.wearelumos.org/>

ДОДАТОК 3. Дислексія та дисграфія. ЗПР і порушення інтелекту.
Стратегії адаптації, модифікації та покращення психологічного
мікроклімату в класі

ДОДАТОК 31. Анкета 9

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я можу підібрати вправи, що допоможуть учням з дислексією та дисграфією читати / писати на уроці іноземної мови.
- б) Я можу зробити висновок, до якої категорії порушень інтелекту належить учень, за динамікою його навчання.
- в) Я можу підібрати стратегії адаптації для інклюзивного навчання учня з ЗПР іноземної мови.
- г) Я можу підібрати стратегії модифікації для інклюзивного навчання учня з ЗПР іноземної мови.
- д) Я можу підібрати стратегії покращення мікроклімату в класі, де навчається учень з ЗПР.

ДОДАТОК 32. Дислексія: визначення, види і вправи, спрямовані на подолання її впливу

Варіант 1. ПОНЯТТЯ "ДИСЛЕКСІЯ" І ЇЇ ВИДИ

За даними Міжнародної асоціації дислексії, 12 % населення мають **дислексію** – стійку нездатність опанувати навичку читання при нормальному рівні інтелекту в оптимальних умовах навчання, що виявляється **у стійких помилках**. Причина дислексії – особливості розвитку мозку. Це може бути спадковим порушенням.

Дислексія має такі **форми**:

1) Оптична проявляється в тому, що в процесі читання діти пропускають рядки, погано орієнтуються на сторінці, не можуть знайти початок речення чи абзацу, читають рядок задом-наперед або читають **літери** в дзеркальному відображенні.

2) Фонематична (акустична) виражається в тому, що діти плутають у читанні подібні за звучанням літери, пропускають приголосні, переставляють склади, читають за здогадкою.

3) Семантична – техніка читання на достатньому рівні, але дитина не запам'ятовує зміст прочитаного, не може переказати.

4) Аграматична проявляється у проблемах з узгодженням слів за відмінками, родами, числом у ході читання (як-от: "дош пішла").

5) Мнестична – недостатньо засвоєно зв'язок між буквами і звуками, що вони позначають. Діти плутають літери через низький рівень зорової пам'яті.

Діагностику при підозрі на дислексію проводять невролог, логопед та психолог. Для цього підбирають текст, що відповідає віковим нормам, серію слів, літер. Під час читання та переказу тесту фіксують наявні помилки. Також діагностують загальний рівень розвитку та вмотивованість до навчання.

В Україні дислексія може бути причиною для інклюзивного навчання. Планується впроваджувати спеціальні підручники, букварі і програми, адаптовані таким чином, щоб особливості сприймання не були перешкодою до навчання ⁹⁸.

Варіант 2. ВПРАВИ ДЛЯ УЧНІВ З ДИСЛЕКСІЄЮ

Для психолого-педагогічної корекції дислексії підбирають вправи, де "сильний" аналізатор підтримує "слабший". Наприклад, при порушенні зорового сприймання дитину навчають завжди проговорювати при читанні (тобто навчають опиратись на слух).

При **оптичній і мнестичній формах дислексії** використовують такі вправи:

- коректурна правка (дитині пропонується викреслювати всі випадки використання вказаної літери в ряду чи таблиці літер);
- знаходження відмінностей у рисунках;
- відновлення / доповнення рисунка по пам'яті;
- відтворення літер за зразком;
- ліплення літер з білого пластиліну на чорній дошці;

⁹⁸ Івашова А. Дислексія: причини, діагностика та корекція / А. Івашова // Освіта нова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvitanova.com.ua/posts/1463-dysleksiia-prychyny-diahnostyka-ta-korektsiia>

- складання літер із паличок;
- графічні диктанти (на літери, їх сполучення, слова);
- різноманітні намальовані лабіринти.

Для полегшення читання закривають аркушем паперу текст, що йде далі, або читають за допомогою “віконечка для читання”.

При **фонематичній (акустичній) дислексії** використовують:

- розпізнавання звуків у слові (підніміть картку ..., коли чуєте звук...);
- транскрипційний розбір слів;
- підбір слів до звукових схем (виберіть слова, в яких є, наприклад, звук [æ]);
- складання слів з літер;
- співвідношення звуків і звучання (розділіть слова на 2 колонки в залежності від звуків, що використовуються).

При **семантичній** використовується:

- дотекстова мовна предикція та антиципація;
- *мнемотаблиці* до текстів (див. малюнок);
- піктограми до змісту кожного прочитаного речення, створені дітьми;

- серії рисунків, за якими діти відтворюють текст;
- складання плану тексту для подальшого переказу.

При **аграматичній дислексії** використовують вправи на:

- підстановку слів у словосполучення;
- запам'ятовування співвідношень закінчень (наприклад, іменників і прикметників чи займенників і дієслів) за допомогою мнемічних прийомів чи римованих текстів;
- виправлення учнем помилок у словосполученнях.

Позбавитись дислексії зовсім вдається рідко, а мінімізувати її вплив можливо. Існує декілька спеціальних **шрифтів для людей з дислексією** – Dyslexie, Read Regular, Delicious, які полегшують читання та поширюються безкоштовно. Оскільки діти з дислексією не

мають інтелектуальних порушень, вони можуть отримати вищу освіту та вести звичайне життя. Допоміжними є електронні книги, а в складних випадках аудіокниги, аудіопосібники та різноманітні комп'ютерні засоби навчання⁹⁹.

Варіанти 1-2. Аналіз матеріалів підручника на наявність вправ, спрямованих на полегшення проявів дислексії.

	Форми дислексії	Вправи на полегшення проявів дислексії
1-2.	Оптична / мнестична	
3.	Фонематична	
4.	Семантична	
5.	Аграматична	

⁹⁹ Івашова А. Дислексія: причини, діагностика та корекція // Освіта нова / А. Івашова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvitanova.com.ua/posts/1463-dysleksiia-prychyny-diahnostyka-ta-korektsiia>

Варіант 3. ПОНЯТТЯ "ДИСГРАФІЯ" ТА ЇЇ ВИДИ

Як свідчать статистичні дані, близько 8 % учнів молодших класів страждають на дисграфію. Ця проблема проявляється у розладах писемного мовлення навіть при нормі інтелектуального розвитку. Дисграфія в більшості випадків виліковна, для її подолання необхідно здійснювати відповідну корекційну роботу за участю фахівців, батьків і вчителя. Існує **п'ять основних видів дисграфії**:

1) **Артикуляторно-акустична дисграфія** означає, що дитина пише так, як вимовляє ("дуп" замість "дуб", "либа" замість "риба").

2) **Акустична дисграфія** характеризується заміною букв на схожі за фонетичними ознаками ("ліс" – "лис"), глухих на дзвінкі і шиплячих на свистячі.

3) **Аграматична дисграфія** означає, що дитина не узгоджує між собою слова (іменники, дієслова і прикметники). Наприклад, "дівчинка йшов" або "зелений дерево".

4) **Моторна дисграфія**, що виникає внаслідок порушення мовного аналізу і синтезу. При ній діти пропускають цілі склади і літери, можуть переставляти літери місцями, не дописувати слова, прийменники пишуть разом, а префікси – окремо.

5) **Оптична дисграфія**, що виникає через те, що дитина не розуміє будови окремих літер, тому плутає, наприклад "b" та "d" ¹⁰⁰;
¹⁰¹.

Варіант 4. ВПРАВИ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ДИСГРАФІЇ

Прояви **артикуляторно-акустичної та акустичної дисграфії** полегшуються при використанні таких ігор і вправ, як:

¹⁰⁰ Дисграфія у дитини: чому плутаються і зникають літери // ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/lady/dom_i_deti/deti/disgrafiya-u-ditini-chomu-plutayutsya-i-propadayut-literi-1260750.html

¹⁰¹ Види дисграфії і дислексії // На Урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yrok.pp.ua/serednya-osvta/4122-vidi-disgrafyi-disleksyi.html#sel=>

- *"Пропущені літери"*. На основі фрагменту тексту вчитель складає новий текст, де пропущені літери. Завдання школяра – заповнити пропуски відповідними літерами.

- *"Пишемо вголос"*. Учень усе, що пише, промовляє вголос. При цьому читати вголос треба так, щоб кожна буква була сказана виразно і голосно. Для дисграфіків досить складне завдання дописати слово до кінця, тому обов'язково потрібно промовляти слова максимально чітко.

- *"Будь уважним"*. Педагог, кидаючи м'яч, вимовляє слово. Дитина, яка впіймала м'яч, визначає кількість звуків у слові. На початковому етапі доцільно називати слова, які складаються не більше як з 4 звуків, поступово ускладнюючи завдання.

- *"Я знаю п'ять слів"*. Дитина називає по черзі п'ять слів на певну букву (чи з чергуванням літер) і передає м'яч іншому учню чи вчителю.

- *"Допитливий"*. Учитель називає звук, з якого будуть починатися слова у реченні. Після цього озвучує запитання та кидає м'яч учню. Учень має спіймати м'яч і відповісти так, щоб усі слова в реченні (чи лише перше слово) починалися з узгодженої літери.

Для подолання проявів **аграматичної дисграфії** можна використовувати вправу:

- *"Опиши картинку"*. Запропонуйте учню описати зображення кількома фразами. Причому, головна умова – кожне наступне речення має збільшуватись на 1 слово у порівнянні з попереднім, повторюючи попередній фрагмент.

Моторна дисграфія полегшується за умови використання таких вправ та ігор:

- *"Лабіринт"*. Проходження лабіринтів відмінно розвиває велику моторику та увагу у дітей. Головна умова – лінія, що з'єднує початок та кінець лабіринту, має бути невідривна, причому в процесі виконання дитина має змінювати положення руки, а не аркуша.

- *"Знайти слово"*. Школярам даються попередньо підготовлені роздруковки, в яких із запропонованих складів вони мають

зібрати "приховані" слова. Гру доцільно проводити на швидкість, поступово ускладнюючи завдання.

При **оптичній дисграфії** використовуються:

- *"Коректурна правка"*. Учень щодня по 5-6 хвилин викреслює у запропонованому фрагменті тексту певні букви. Доцільно, щоб шрифт був великим, причому, спочатку варто обирати по 1 літері, а потім, поступово ускладнюючи, обирати по 2 та більше букв. Перехід на наступний рівень складності має відбуватися не раніше, як за 5-6 днів.

- *"Лабіринт з літер або чисел"*. Школярам пропонуються роздруковки, де лабіринт утворений певними буквами чи цифрами, з яких необхідно утворити суцільний ланцюжок. Виконання завдань такого формату буде сприяти кращому запам'ятовуванню та розпізнаванню букв і цифр за відповідними параметрами.

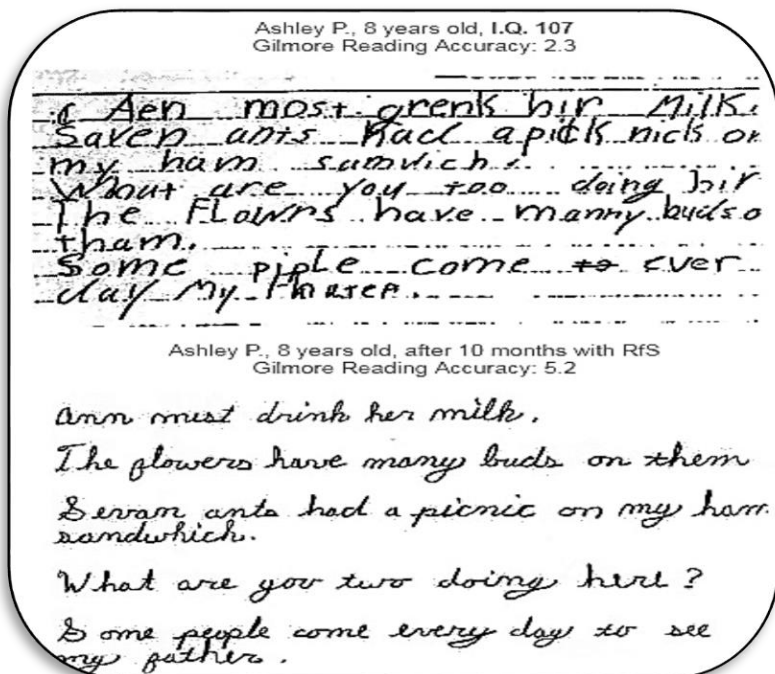
- *"Пропущені літери" (описана вище)¹⁰².*

Варіанти 3-4. Аналіз матеріалів підручника на наявність вправ, спрямованих на полегшення проявів дисграфії

	Форми дисграфії	Вправи на полегшення проявів
1-2.	Артикуляторно-акустична / акустична	
3.	Оптична	
4.	Аграматична	
5.	Моторна	

¹⁰² Ігри та вправи на подолання дисграфії // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/igri-ta-vpravi-dlya-podolannya-disgrafi>

ДОДАТОК 33. Зразки писемного мовлення учениці з дислексією та дисграфією до і після виконання спеціальних вправ протягом 10 місяців ¹⁰³.

ДОДАТОК 34. Розумова відсталість і ЗПР

Варіант 1. РОЗУМОВА ВІДСТАЛІСТЬ – це стійке порушення пізнавальної діяльності внаслідок органічного ураження головного мозку (набутого або спадкового). Вона може бути констатована лише в тому випадку, якщо в одного суб'єкта будуть зразу три такі основні порушення:

¹⁰³ Before and after. Writing Samples // Website Reading from Scratch [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.dyslexia.org/before_after.shtml

- **органічне ураження головного мозку** (набуте або спадкове), що охоплює значні частини головного мозку і в першу чергу ті, які відповідають за **інтелектуальний розвиток**;

- **порушення усіх мисленнєвих операцій** (аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування тощо), що не дає можливості суб'єкту опанувати програму загальноосвітньої школи у повному об'ємі і у відповідні терміни;

- **стійкість даного відхилення** (або його **регресивність**), що не дає можливості в майбутньому такій дитині адаптуватись у повній мірі до життя в соціальному середовищі або призводить до постійного погіршення її стану через прогресування патологій внаслідок загострення хвороби.

Розумово відсталі діти утворюють дві досить різноманітні групи, розумова відсталість яких обумовлюється **олігофренією** або **дементними патологіями**.

Під **ОЛІГОФРЕНІЄЮ** (від грецького oligos – малий, незначний, phren – розум) розуміють групи стійких **непрогресуючих** патологічних станів, що виражаються загальним психічним недорозвитком з перевагою інтелектуального дефекту і труднощами соціальної адаптації¹⁰⁴.

ДЕМЕНЦІЯ (від латинського dementia – безумство) – це стійке і, як правило, безповоротне послаблення інтелектуальної діяльності у поєднанні з розладами пам'яті і емоційно-вольової сфери. Дементні патології носять **прогресуючий** характер (тобто стан дитини погіршується)¹⁰⁵.

Варіант 2. ФОРМИ ОЛІГОФРЕНІЇ (при ній розумова відсталість дитини, як правило, не зростає):

¹⁰⁴ Коркина В. М. Психиатрия / В. М. Коркина, Н. Д. Лакосина, А. Е. Личко. – Москва : Медицина, 1995. – 608 с.

¹⁰⁵ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.

1. **Основна, неускладнена**, яка характеризується недорозвиненістю всієї **ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**; при цьому не спостерігається значних додаткових порушень у діяльності органів чуття, в емоційній, вольовій, моторній, мовленнєвій сферах, немає патологічної неврівноваженості процесів збудження та гальмування.

2. **Поєднання недорозвиненості пізнавальної діяльності з вираженими нейродинамічними розладами:**

а) з патологічним переважанням збудження над гальмуванням, коли в корекційній роботі особливу увагу слід приділити формуванню в дитини вміння **ЗОСЕРЕДЖУВАТИСЬ НА ЗАВДАННІ**, довільно гальмувати свої імпульсивні дії, діяти цілеспрямовано і планомірно, спочатку разом з учителем, а надалі — на основі зразка, прикладу тощо;

б) з патологічним переважанням гальмування над збудженням. Такі діти виявляють млявість, уповільненість у поведінці в цілому, їх слід **ПОСТІЙНО АКТИВІЗУВАТИ ЗЗОВНІ**, враховуючи, що темп їхніх дій не збігається з темпом роботи класу чи групи.

3. **Поєднання загальної недорозвиненості складних форм пізнавальної діяльності з додатковими ПОРУШЕННЯМИ МОВНОГО РОЗВИТКУ** (продукції і рецепції). У таких випадках слід індивідуалізувати та диференціювати вимоги шкільних програм щодо засвоєння навчального матеріалу з мови та вести додаткову спеціальну корекційну роботу, зокрема логопедичну.

4. **Поєднання недорозвиненості складних форм пізнавальної діяльності з порушеннями особистості.** В дитини спостерігається зміна в системі потреб та мотивів, вади в розвитку моторики. Є також олігофрени з явно вираженими психопатичними формами **ПОВЕДІНКИ** ^{106; 107}.

¹⁰⁶ Синьов В. М. Основи дефектології: навч. посібник / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – Київ : Вища школа, 1994. – 143 с.

¹⁰⁷ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

Варіант 3. ЛЕГКИЙ СТУПІНЬ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ.
IQ від 70 до 50 одиниць. Діти засвоюють **МОВУ** з певною затримкою, проте здатні її використовувати у розмовах на побутову тематику. Для мовлення притаманні фонетичні викривлення, обмеження словникового запасу, недостатність чи неточне розуміння слів і їх неадекватне вживання. Вони розуміють значно більше слів, аніж використовують у мовленні. Активна лексика не лише обмежена, а й перевантажена штампами. Особливість граматичної будови пов'язане з нечастим вживанням прикметників, прийменників і сполучників, яких не вистачає в активному словнику. Фразове мовлення бідне, без використання складних граматичних конструкцій. Відчуваються труднощі під час формулювання своїх думок, при переказі прочитаного або почутого. Недостатній розвиток **СПРИЙМАННЯ** не дає можливості оцінити правильно подібність і відмінність, відтінки, глибину, об'єм, віддаленість, що пояснюється труднощами аналізу і синтезу інформації. Ці діти мають підвищену розсіяність, невміння утримувати **УВАГУ** на будь-якій діяльності тривалий час. Це створює їм додаткові труднощі в оволодінні шкільною програмою. Але увага **покращується з віком**. Несамостійність, безініціативність, невміння керувати своїми діями, небажання долати навіть елементарні перешкоди, протистояти спокусам і впливам поєднуються з можливістю проявити неабияку настирність при досягненні мети, яка **викликає емоційне задоволення**. Їх **МИСЛЕННЯ** конкретне, обмежене безпосереднім досвідом і необхідністю забезпечення потреб, непослідовне і стереотипне, некритичне. Дитина не планує свою активність по етапах, не прагне передбачити наслідки, не враховує труднощі. Механічна **ПАМ'ЯТЬ** може бути непогано сформована, але логічне запам'ятовування нерозвинене. В більшості випадків цими дітьми запам'ятовуються лише зовнішні ознаки предметів і явищ. Їх

ПОВЕДІНКА залежить від прагнень, емоцій і безпосередніх обставин.
ЧИТАННЯ І ПИСЬМО утруднені ¹⁰⁸.

Варіант 4. ПОМІРНИЙ СТУПІНЬ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ. IQ від 49 до 35 одиниць. МОВЛЕННЯ починає формуватись у віці 3-5 років і супроводжується дефектами. Словниковий запас складає приблизно 200-300 слів. Ці діти краще розуміють звернене мовлення, не можуть самостійно побудувати складну мовленнєву конструкцію, але здатні повторювати за іншими. Більшість здатні встановлювати контакти, спілкуватись з іншими людьми. **МОТОРНІ ПОРУШЕННЯ** стають перешкодою для письма. **УВАГА** сконцентрована, лише **якщо щось викликає позитивні емоції**. Навіть елементарні труднощі призводять до відволікання. Логічна і механічна **ПАМ'ЯТЬ** перебувають на однаково низькому рівні – матеріал **запам'ятовується лише після багаторазових повторень** і швидко забувається. Краще запам'ятовується те, що стосується задоволення фізіологічних потреб. Вони не вміють цілеспрямовано і усвідомлено пригадувати матеріал, не можуть запам'ятати назви предметів, пригадати, про що йшлося на попередньому занятті. Але, поряд з цим, бувають випадки надзвичайно розвиненої пам'яті на цифри, дати, події, імена тощо. **МИСЛЕННЯ** конкретне, непослідовне, інертне і, як правило, не здатне до утворення абстрактних понять. Його недоліки перешкоджають формуванню навичок **ЧИТАННЯ ТА ПИСЬМА**. Діти не здатні зрозуміти прочитане (хоч інколи навчаються технічно правильно відтворювати текст), допущені помилки не помічаються і, отже, не виправляються. Вони не вміють доречно користуватись засвоєними діями, не обдумують свої вчинки, не передбачають результат. У них не виникає сумнівів у правильності своїх дій ¹⁰⁹. Вони не можуть виділити в матеріалі суттєве і відкинути другорядне. Отже,

¹⁰⁸ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

¹⁰⁹ Методическое пособие по воспитанию и обучению детей с глубокой умственной отсталостью в возрасте от 4 до 10 лет / Под ред. М. И. Кузьмицкой, А. А. Ватажиной. - Москва : Изд-во ЦИЭТИН, 1971. – 79 с.

програми для них мають відповідати сповільненому характеру навчання та включати невеликий обсяг матеріалу для засвоєння ¹¹⁰.

Варіант 5. ТЯЖКИЙ СТУПІНЬ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ. IQ від 34 до 20 балів. Діти цієї групи страждають на виражені **моторні чи інші відхилення** (в координації рухів, у будові черепно-мозкової коробки / опорно-рухового апарату / кінцівок / тіла загалом, у функціонуванні внутрішніх органів; часто мають паралічі, парези, гіперкінези), що свідчать про значне органічне ураження і не дозволяють їм самостійно жити у соціальному середовищі. Характерним є **низький рівень засвоєння різних навичок**. Частині дітей навіть після тривалих тренувань не вдається оволодіти дрібними рухами (застібанням гудзиків, шнуруванням, накладанням одного предмета на інший). Оскільки формування навіть елементарних знань з рахунку, **ПИСЬМА, ЧИТАННЯ не дає результатів**, то робота зводиться до розвитку і простого тренування необхідних навичок самообслуговування, соціальної адаптації, виконання елементарних трудових та санітарно-гігієнічних операцій. Частина дітей цієї групи не може самостійно пересуватись.

Діти цієї категорії часто не можуть самостійно використати затреновані знання і навички. Для формування навичок соціалізації у них **не вистачає достатнього для спілкування словникового запасу**: вони використовують лише найбільш знайомі слова і мовленнєві штампи, заучені граматичні конструкції, часто не усвідомлюючи їхнього змісту. При спілкуванні **використовують додаткові невербальні форми комунікації** – жести, міміку, окремі звуки, якими висловлюють свої бажання і потреби.

Вони запам'ятовують лише ту діяльність або ті явища чи процеси, які викликають у них **позитивні емоційні переживання**. **УВАГА** не концентрується, можуть відволікатись на будь-які, навіть незначні і дургорядні, подразники. У кращому випадку, після тривалих

¹¹⁰ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

занять можна зацікавити дитину якоюсь певною діяльністю на декілька (3-5) хвилин. Абстрактне **МИСЛЕННЯ** практично відсутнє. Вони не можуть робити висновки чи узагальнення.

Варіант 6. ГЛИБОКИЙ СТУПІНЬ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ. IQ нижчий від 20. Ці діти мають вкрай **обмежені можливості розуміти**, виконувати інструкції та пересуватись. Потреби і дії мають примітивний характер, рухові реакції хаотичні, нецілеспрямовані.

При даній патології **повністю відсутня пізнавальна діяльність**. Вони ніяк не реагують на оточуючих. **УВАГУ** часто не можна привернути навіть сильним звуком і яскравим світлом. Робота **МИСЛЕННЯ** характеризується нездатністю утворювати уявлення, нові зв'язки, робити навіть елементарні висновки і узагальнення.

Вони здатні розуміти лише прості форми невербального **СПІЛКУВАННЯ**, в основі яких лежать реакції отримання задоволення, не можуть опанувати елементарні навички самообслуговування, не вміють піклуватись про себе і потребують постійної допомоги, опіки і контролю. Окремі з них можуть навчитись самостійно їсти. Розуміння **МОВЛЕННЯ** в кращому випадку обмежується розумінням і виконанням окремих команд, інструкцій, які дають їм ті люди, що задовольняють їхні потреби, вмінням за допомогою звуків просигналізувати про необхідність нагальної допомоги.

Емоційні реакції у них практично відсутні. Емоції не є показником стану такої дитини. Про її стан не можна зрозуміти за виразом її обличчя, за позою, за рухами. Така дитина може перейти з одного стану в інший (від ейфоричного до дисфонічного або навпаки) без жодних зовнішніх подразників, які б до цього її стимулювали. **ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ** у будь-яких проявах відсутні.

У них часто виникають афективні спалахи, які проявляються у прагненні нанести собі рани (аутоагресія). Під час таких спалахів вони можуть битися головою об стіну, кусати собі руки, бити п'ятами об підлогу, викручувати пальці тощо. Через знижену больову чутливість

такі рани не викликають у них дискомфорту. Одні з них апатичні, повільні, інші, навпаки, злобливі, агресивні, дратівливі ¹¹¹.

Варіант 7. ЗАТРИМКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ. IQ від 70 до 79 балів. Основними причинами ЗПР є:

а) органічні причини (хвороби центральної нервової системи в ранньому дитинстві, сенсорні порушення (сліпота, глухота тощо));

б) соціальні фактори (дефіцит спілкування з однолітками, несприятливі психосоціальні умови виховання тощо).

Усі відхилення носять **тимчасовий характер** і зникають за умови необхідної педагогічної та корекційної допомоги. Відзначається незначне відставання в розумовому, мовному, соціальному, емоційному та/чи фізичному розвитку. Проте первинними часто є не інтелектуальні, а емоційні розлади, що проявляються в порушенні працездатності, порушенні уваги, пам'яті, сенсомоторних процесів, пізнавальної активності. Саме вони перешкоджають вчасно і повноцінно формуватися мисленню та мовленню. Провідною психологічною ознакою дитини з ЗПР є:

а) **емоційна незрілість** (психічний інфантилізм), або

б) **низький психічний тонус** (тривала астения), або

в) **порушення пізнавальної діяльності**, пов'язані зі слабкістю пам'яті, уваги, рухливості психічних процесів, що може виникнути внаслідок органічного ураження головного мозку чи дефіциту інформації.

Перші 2 групи найлегші в подоланні, а третя межує з розумовою відсталістю і вимагає тривалої корекційної роботи, оскільки пов'язана з відставанням розвитку **мислення**. Проте за допомогою дорослого більшість дітей з ЗПР може виконувати інтелектуальні завдання на близькому до норми рівні, хоча і в уповільненому темпі. У них часто спостерігається несамотійність, недостатня цілеспрямованість, боязкість, низька продуктивність діяльності, повільність. Ці діти

¹¹¹ Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посібник / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 308 с.

ніяковіють біля дошки, можуть не відповідати, навіть знаючи правильну відповідь, проявляють напруженість, скутість, пасивність, невпевненість у собі. Для них характерні несформовані вміння контролювати власну діяльність, що проявляється в імпульсивності чи в бездіяльності. Дорослі часто є для них (навіть у підлітковому віці) більш значущими, ніж однолітки. У них наявна недостатність таких рухових функцій, як: точність, витривалість, гнучкість, спритність, сила, координація, тому вони швидше втомлюються. Особливо помітна недосконалість дрібної моторики рук, зорово-моторної координації, що гальмує формування **графо-моторних навичок**. Діти з ЗПР потребують, у першу чергу, організаційної допомоги. Проте у вивченні іноземної мови найважливішою є робота з мовними навичками та мовленнєвими вміннями. Можливими характеристиками **усного мовлення** є: аграматичність, збідненість, недостатність чи спотворення вимови окремих звуків, слабе усвідомлення звукової будови слова, труднощі у встановленні відповідності між фонемою і графемою, що значно ускладнює навчання **читання і письма**. Необхідно також цілеспрямовано формувати мисленнєві операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо) і досвід їх використання ¹¹².

ДОДАТОК 35. Кейс: навчання учня з порушеннями інтелекту за інклюзивною формою навчання

Учень був переведений батьками з загальноосвітньої школи до гуманітарної гімназії після 2 класу. Психолого-медико-педагогічна консультація (інклюзивно-ресурсний центр) дала дитині наступний висновок: **"Порушення психологічного розвитку з гіперактивним розладом поведінки з дефіцитом уваги на органічно-резидуальному тлі. Рівень знань та узагальнень недостатній.**

¹¹² Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – Київ : Контекст, 2000. – 336 с.

Увага нестійка. Уповільненість психічних процесів. Працездатність знижена. Емоційно-вольова незрілість. Дисграфія. Дислексія".

З початку 3 класу до роботи з учнем залучено **команду індивідуального супроводу у складі**: практичного психолога, соціального педагога, класовода, асистента вчителя і логопеда. За індивідуальним робочим навчальним планом з англійської мови кількість занять була скорочена з 5 до 2,5 у тиждень. У звільнений час з дитиною велися розвиткові заняття в спеціально обладнаній **кімнаті відпочинку**, кабінеті психолога чи логопеда. У 5 класі хлопчик продовжує вивчати англійську мову 2,5 години на тиждень, а щодо іншого, то він переведений на загальний режим роботи.

ДОДАТОК 36. Приклади стратегій адаптації, модифікації та створення позитивного мікроклімату в класі.

Варіант 1. Стратегії адаптації (Adjustment strategies).

1. Збільшення шрифтів у книгах.	кращого розуміння інформації.
2. Додатковий час на виконання завдань.	12. Використання індивідуальних столів, відділених від інших.
3. Шапка для одягу з адаптованим замком.	13. Допомога в організації робочого простору.
4. Повторення інструкцій.	14. Щотижневий зв'язок з батьками.
5. Можливість переглянути записи уроків.	15. Ведення індивідуального класного журналу.
6. Використання прийомів мнемоніки.	16. Заохочення учнів до обміну конспектами.
7. Повторення учнем інформації.	17. Забезпечення місця для руху на перерві.
8. Надання учню опорних планів, конспектів, схем.	18. Ознайомлення з навчальним планом на тиждень.
9. Додаткові наочні опори.	

10. Використання адаптованих приладів для письма.	19. Використання в поясненнях прикладів із життя.
11. Використання наочності для	22. Миттєва реакція вчителя на
20. Щоденний розпорядок дня на видному місці.	роботу учнів.
21. Зміна засобів заохочення.	23. Перевірка прогресу учнів ¹¹³ .

Варіант 2. Стратегії адаптації (Adjustment strategies).

1. Роздаткові матеріали з підкресленими інструкціями.	13. Використання телефонів.
2. Роздаткові матеріали з таблицями для заповнення.	14. Відсутність покарання за неакуратний почерк і помилки.
3. Використання учнями диктофонів на уроках.	15. Встановлення постійного плану уроку.
4. Використання комп'ютерів.	16. Чергування індивідуальної і групової роботи.
5. Аудіопідручники.	17. Навчання тайм-менеджменту.
6. Графічні організатори.	18. Перерви для відпочинку.
7. Кімната відпочинку.	19. Інструкції щодо самостійного читання.
8. Можливість вибрати місце для сидіння.	20. Використання чек-листів.
9. Перестановка меблів у класі.	21. Щоденна робота з корекційним педагогом.
10. Усунення відволікаючих факторів.	22. Адаптація часу на виконання завдань.
11. Надання відповідей після тестів.	23. Використання особистих прикладів ¹¹⁴ .
12. Практичні види роботи.	

¹¹³ Kessler E. Examples of Accommodations & Modifications // Smart Kids. Learning Disabilities / E. Kessler [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.smartkidswithld.org/getting-help/the-abcs-of-ieps/examples-of-accommodations-modifications/>

¹¹⁴ Там само.

Варіант 3. Стратегії модифікації (Modification strategies).

1. Складання плану твору / проекту замість його написання.
3. Використання підказок до тесту на комп'ютері.
4. Додаткові варіанти правильних відповідей на тестові запитання.
5. Користування словником / підручником на контрольній роботі
6. Заміна текстів для читання відеофільмами.
7. Запитання, сформульовані простішою мовою.
8. Усні запитання замість тестів.
9. Фрагменти для читання замість цілих текстів.
10. Скорочення кількості завдань на тексті.
11. Зниження вимог щодо прохідного балу на екзамені.
2. Використання альтернативних (простих) підручників за темою.
12. Використання модифікованих оцінок.
13. Оцінки за роботу, а не за результати.
14. Зменшення кількості завдань.
15. Використання іншого списку лексики, що підлягає вивченню.
16. Відвідування лише частини занять.
17. Використання лише позитивних оцінок.
18. Дозвіл списувати з підручника на тесті.
19. Звільнення учня від виконання частини домашніх завдань.
20. Звільнення учня від вивчення предмета ^{115; 116}.

¹¹⁵ Kessler E. Examples of Accommodations & Modifications // Smart Kids. Learning Disabilities / E. Kessler [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.smartkidswithld.org/getting-help/the-abcs-of-ieps/examples-of-accommodations-modifications/>

¹¹⁶ Strom E. The Difference Between Accommodations and Modifications // Understood. For learning and attention issues / E. Strom [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.understood.org/en/learning-attention-issues/treatments-approaches/educational-strategies/the-difference-between-accommodations-and-modifications>

Варіант 4. Стратегії створення позитивного мікроклімату в класі (Building the rapport).

1. Вивчення емоційних потреб і очікувань учня.	3. Аналіз мотивів поведінки учня.
2. Гарний зовнішній вигляд вчителя.	4. Забезпечення інклюзивного навчального середовища.
що підходять різним учням.	5. Використання різних стратегій,
6. Використання похвали та заохочень.	13. Пояснення своїх дій і їх причин.
7. Використання позитивної мови тіла.	14. Зацікавленість у настрої учня.
8. Звертання до учня по імені.	15. Врахування інтересів учня.
9. Врахування почуттів учня.	16. Надання лише конструктивної критики.
10. Варіювання завдань у залежності від стану і настрою учня.	17. Ставлення до учня з повагою.
11. Використання усмішок і обіймів.	18. Використання розповідей про власний досвід.
12. Використання гумору.	19. Готовність учителя відповідати на запитання після уроків ¹¹⁷ .

ДОДАТОК 37. П. 8-9 Індивідуальної програми розвитку учня

8. Навчальні предмети (у разі, коли потенційні можливості учня не дають змоги засвоїти навчальну програму, що призводить до необхідності розроблення адаптованої або модифікованої програми).

¹¹⁷ Trainer Development Course. Workbook. – British Council. – 2018. – 39 p.

№ з/п	Навчальний предмет	Програма	
		Адапована	Модифікована
	Англійська мова		+

Звільнення від вивчення окремих навчальних предметів

(Так (зазначити предмет (предмети)) _____ польська мова _____)

9. Адаптація (необхідне підкреслити)

Пристосування середовища: доступність, інтенсивність освітлення, зменшення рівня шуму в класі, приміщення для усамітнення, інше.

Психолого-педагогічна адаптація: збільшення часу на виконання завдань, чергування видів діяльності, виконання завдань за зразком, вид та частота релаксації, використання засобів концентрації уваги, інше.

Адаптація навчального матеріалу: адаптація навчальних посібників, наочних матеріалів, картки-підказки, використання друкованих текстів з різним розміром шрифтів, інше ¹¹⁸.

¹¹⁸ Примірний зразок ІПР // Сайт Педрада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2534-zrazok-ndividualno-programirovanku-ditini-dlya-zdo>

ДОДАТОК И. *Порушення опорно-рухового апарату*

ДОДАТОК И1. Анкета 10

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я розумію, які існують порушення опорно-рухового апарату.
- б) Я знаю форми ДЦП та розумію, які обмеження й можливості в навчанні іноземної мови вони передбачають.
- в) Я знаю різницю між поняттями "парез" і "параліч", розумію смисл поняття "гіперкінез".
- г) Я можу відрізнити поняття "розумне пристосування" від "універсального дизайну".
- д) Я можу підібрати стратегії адаптації та модифікації для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату.

ДОДАТОК И2. Види порушень опорно-рухового апарату

Порушення функцій опорно-рухового апарату спостерігаються у **5-7 % дітей** і можуть мати як вроджений, так і набутий характер і різний ступінь вираженості. До їх **видів** належать:

1. ЗАХВОРЮВАННЯ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ:

- дитячий церебральний параліч (ДЦП);
- міопатія, торсіонна дистонія і т. д.;
- тяжкі порушення опорно-рухового апарату після перенесеного поліомієліту, полірадикулоневриту та інших нейроінфекцій.

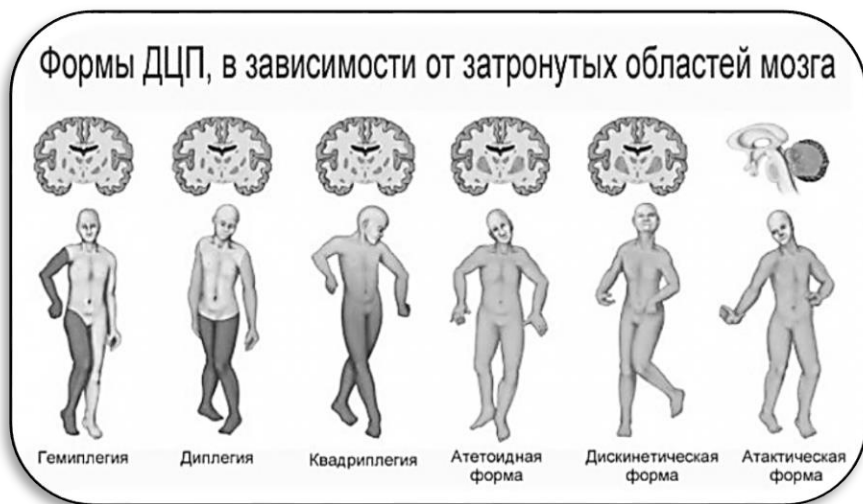
2. ВРОДЖЕНА ПАТОЛОГІЯ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ:

- вроджений вивих стегна;
- кривошия;
- клишоногість та інші деформації стоп;
- аномалії розвитку хребта;
- недорозвинення і дефекти кінцівок та ін.

3. НАБУТІ ЗАХВОРЮВАННЯ І ПОШКОДЖЕННЯ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ:

- травми спинного і головного мозку, кінцівок;
- поліартрит;
- захворювання скелета (остеомієліт, пухлини кісток і ін.);
- системні захворювання скелета (рахіт, хондродистрофія)¹¹⁹.

ДОДАТОК ИЗ. Форми ДЦП (рис. 120)

ВАРИАНТ 1. Спастична диплегія (від грецьк. "di" – "два" та "plegia" – удар, параліч) (або "хвороба Літтла") – найбільш поширена форма, що вражає верхню і нижню половини тіла, але більшою мірою ноги. Якщо м'язи більше спазмовані **в ногах**, то цю форму називають

¹¹⁹ Діти з порушенням опорно-рухового апарату // Інклюзивна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vshimos.blogspot.com/2018/11/5-7.html>

¹²⁰ Форми ДЦП // Інклюзивна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://inklyuzyvnaosvita.blogspot.com/2017/04/blog-post_78.html

спастичною тетраплегією (параліч 4 кінцівок) або тетрапарезом (обмеження функцій 4 кінцівок), а якщо в **руках** – то подвійною геміплегією (параліч обох сторін тіла). При **ПАРАЛІЧІ** (плегії) людина позбавлена можливості робити свідомі рухи, а при **ПАРЕЗІ** її рухові функції ослаблені чи випадають частково. Форма проявляється також у ранньому формуванні **деформацій хребта і суглобів**, а також **контрактур** (стійких обмежень рухливості в суглобах). Ступінь ураження рук може бути різним: від легкої незграбності до парезу. При середній важкості захворювання хворі починають ходити з запізненням, чіпляючи при ходьбі одне коліно іншим. У легких випадках цей дефект майже повністю зникає.

Спастична диплегія може проявлятися у **затримці психічного розвитку**, що подекуди може стати причиною значних труднощів у навчанні, навіть у спеціальній школі. Проте, як вважають деякі автори, психічні порушення, характерні для хвороби Літтла, незначні або відсутні взагалі.

Що стосується **розвитку мовлення**, то його затримка також типова поряд із наявністю елементів псевдобульбарного синдрому. Останній проявляється між іншим у дисфонії (голос стає хриплим і тихим), у некоректності лексико-граматичної будови мовлення і в дизартрії – порушенні вимови внаслідок недостатньої іннервації мовленнєвого апарату. Як вважають К. А. Семенова, Е. М. Мастюкова та М. Я. Смуگلін, для спастичної диплегії характерна спастична дизартрія, виражена підвищенням тону м'язів язика та губ, а також обмеженістю активних рухів артикуляційного апарату. Мовлення хворих на дизартрію часто назалізоване (тобто з носовим відтінком), страждають його просодичні характеристики (темп знижений, ритм нерівний, інтонації відсутні), погіршується якість мовленнєвого дихання (хворі можуть почати фразу на видиху, а закінчити на вдиху), часто наявна салівація (слинотеча). В залежності від індивідуального комплексу уражень, дитиною гірше артикулюється певна група (чи групи) звуків (наприклад, шиплячі чи свистячі), що призводить до різного ступеня нерозбірливості сказаного (від т. зв. стертої дизартрії,

помітної лише логопеду, до анартрії, коли мовлення незрозуміле навіть близьким хворого).

З боку порушень **зору та слуху** спастична диплегія проявляється в косооконості, що сходиться, в ністагмах (коливальних рухах очних яблук), в паралічі погляду (відсутності співдружних рухів обох очних яблук) та в атрофії зорових нервів, яка в окремих випадках може призвести до сліпоти. Навні й випадки погіршення гостроти слуху.

Що стосується можливостей **соціального розвитку** та адаптації учнів зі спастичною диплегією, то її ступінь може досягати рівня здорових людей при нормальному розумовому розвитку та хорошому функціонуванні рук. За умови раннього лікування ці діти можуть навчатись у звичайних школах.

ВАРІАНТ 2. Геміплегічна форма (від грецьк. "hemi" – "напів" та "plegia" – удар, параліч) (або геміпарез) проявляється як повний (чи частковий) параліч однієї половини тіла; (правої чи лівої) з більшим ураженням кисті руки, ніж ноги. При **ПАРАЛІЧІ** (плегії) людина позбавлена можливості робити свідомі рухи, а при **ПАРЕЗІ** її рухові функції ослаблені чи випадають частково. Кінцівки на ураженій стороні тіла можуть відставати в рості. У хворого виробляється хода за типом Верніке-Манна (рука на паралізованій стороні зігнута і притиснута до тулуба, а нога під час ходьби не згинається і начебто описує коло). Лікування зазвичай приводить до значних покращень функціонування ураженої ноги. Проте робота відповідної кисті і пальців руки часто нормалізується лише частково або не покращується взагалі. Наприклад, з'являється можливість довільно зігнути чи розігнути всі пальці разом, але не окремий палець.

Спастична геміплегія також проявляється в епілептичних нападах та в затримці психічного розвитку. Проте достатньо часто **інтелект** хворих нормальний.

При брахіоцефальній геміплегії спостерігається парез язика та нижньої частини м'язів обличчя, що перешкоджає розвитку **мовлення** та призводить до його затримки чи порушення. А правобічна коркова геміплегія (якщо уражений задній відділ лобної чи скроневі долі лівої

півкулі) нерідко викликає порушення письма (переклад з рос. – Н. С. Щерба). Однак порушення мовлення не є типовими для всіх хворих.

Інформації про особливі порушення **зору та слуху** хворих на геміплегічну форму ДЦП виявлено не було.

Рівень **соціальної адаптації** та, зокрема, навчальні перспективи дітей з геміпарезами визначаються їх інтелектуальними можливостями та ступенем функціонування руки. Що стосується самообслуговування, то відповідні навики освоюються пізніше, ніж здоровими однолітками.

ВАРІАНТ 3. Подвійна геміплегія – це одна з найбільш важких форм ДЦП, що виникає внаслідок хронічної гіпоксії (тобто кисневої недостатності організму) та нейроінфекції в період від запліднення до кінця першого тижня після народження), з дифузним (тобто розсіяним) ушкодженням півкуль головного мозку. Ця форма проявляється в більшості випадків у контрактурах суглобів, труднощах із сидінням та неможливості стояти чи ходити, в наявності синкінезій (мимовільних небажаних реакцій тіла при спробі активно рухатися з поступовим наростанням тону м'язів і фіксацією тіла в патологічній позі) та гіперкінезів (дискінезій), тобто мимовільних насильницьких рухів тіла, що в даному випадку, як правило, бувають:

- атетозними, тобто виражаються в повільних мимовільних червоподібних рухах кінцівок;

- хореоатетозними (характеризуються не лише червоподібними, але й мимовільними швидкими посмикуваннями кистей чи стоп);

- міоклонічними (проявляються як короткострокові скорочення м'язів, що порівнюють з ударом електрострумом).

Руки та ноги хворого, як правило, уражені рівною мірою чи спостерігається переважання в порушенні функції рук;

Вказана форма часто зумовлює складні **когнітивні розлади**, епілептичні напади (в 50 % випадків) і подекуди мікроцефалію (зменшення розмірів черепа внаслідок недорозвиненості мозку, що

супроводжується розумовою відсталістю та неврологічними порушеннями (переклад з рос. – Н. С. Щерба));

У більшості хворих спостерігається розтягнуте "скандоване" **мовлення** (вони розділяють слова на склади, кожен із яких наголошений, роблячи між ними паузи). Розвиток мовлення часто вважають малоперспективним.

Захворювання також проявляється в **косоокості, атрофії зорових нервів і порушеннях слуху**.

Що стосується **соціальної адаптації** дітей з подвійною геміплегією, то порушення інтелекту, мовлення та функціонування рук часто призводять до неможливості навчання, самообслуговування та трудової діяльності. Однак, як було виявлено в ході аналізу наукової літератури, в окремих випадках тривале спеціалізоване лікування дозволяє досягти позитивних зрушень.

ВАРІАНТ 4. Гіперкінетична форма (від. грецьк. "hyper" – "над, понад" та "kinesis" – "рух") виникає внаслідок важкої гіпоксії чи ядерної жовтяниці дитини (що проявляється ураженням центральної нервової системи) та характеризується підвищенням м'язового тону, часто поєданого з паралічами та парезами. При **ПАРАЛІЧІ** (плегії) людина позбавлена можливості робити свідомі рухи, а при **ПАРЕЗІ** її рухові функції ослаблені чи випадають частково.

Характерні важкі гіперкінези, що не завжди підлягають корекції, до яких належать:

- баллізм, виражений швидкими розмашистими мимовільними рухами в верхній частині кінцівок;
- хореоатетоз (що характеризується не лише червоподібними, але й мимовільними швидкими посмикуваннями кистей чи стоп);
- м'язова дистонія, що проявляється у повільних чи швидких мимовільних рухах окремих частин тіла (їх повертанні, згинанні чи розгинанні), що мають повторюваний стереотипний характер та ін.

У більшості дітей **відсутня правильна установка тулуба і кінцівок**.

Інтелект більшості хворих розвивається задовільно.

У 90 % випадків спостерігаються порушення **мовлення** і, зокрема, гіперкінетична (підкоркова) дизартрія. Її характерними ознаками є труднощі при зберіганні артикуляційної пози та перемикання від однієї артикуляційної пози до іншої, оскільки голосові зв'язки та губи то напружені, то розслаблені. Діти можуть чітко вимовити окремі звуки, але в мовленні виникають звукозаміни і запинки, що нагадують заїкання (особливо на складних сполученнях приголосних). У зв'язку з цим різко порушуються просодичні (ритм, темп, інтонація) та звуковимовні характеристики мовлення. Перспективи покращення якості мовлення вважаються позитивними за умови спеціальних занять.

Щодо можливого ураження **зору і слуху**, то в окремих публікаціях згадуються порушення руху очей та зниження слуху.

Навчання дітей з гіперкінетичною формою ДЦП є прогностично сприятливим завдяки збереженню інтелектуальних функцій більшості з них. Діти з хорошим інтелектом закінчують середні загальноосвітні, спеціальні й вищі учбові заклади, адаптуються до певної трудової діяльності. Проте соціальна адаптація може обмежуватись через виражені гіперкінези.

ВАРІАНТ 5. Атактична (або мозочкова) форма (від грецьк. "ataxia" – "безлад"), яку одні автори ототожнюють з атонічно-астатичною, а інші вважають окремою формою ДЦП. На думку низки авторів, її основним проявом є порушення координації рухів і рівноваги, викликані: **атаксією** (тобто розладом координації довільних рухів і порушенням рівноваги), зниженим тонусом м'язів, дисметрією (рвучкістю і надмірністю виконуваних рухів, коли хворий не може одночасно взяти два предмети, різні за розміром), гіперметрією (що є різновидом дисметрії і характеризується надмірністю амплітуди довільних рухів) та інтенційним тремором (тобто тремтінням певної частини чи частин тіла, що призводить до неспроможності виконувати точні рухи чи довго утримувати позу). Загалом сила в кінцівках хворого знижена незначно чи подекуди збережена повністю, проте рухи стають неточними, незграбними, нескоординованими, рівновага порушується в положенні стоячи та при ходьбі.

При атактичній формі ДЦП **інтелект** може бути нормальним, хоча часто зустрічається помірна затримка розвитку мислення, а іноді й значне зниження **інтелекту**.

Порушення **мовлення** виражені переважно мозочковою дизартрією, за якої відсутня синхронність дихання, фонації (продукування звуку) та артикуляції при зниженому тонусі артикуляційної мускулатури. Мовлення скандоване (поскладове), що іноді супроводжується вигуками окремих звуків, уповільнене, з поступовим затиханням голосу до кінця фрази. Проте мовні розлади, як правило, виражені помірно.

В ході аналізу наукових джерел не було виявлено інформації про **порушення зору чи слуху**, характерні для цієї групи дітей.

Діти, хворі на атактичну форму ДЦП, можуть сидіти, ходити і стояти, хоч і з запізненням та значними труднощами. М'язова гіпотонія, психічні та мовленнєві порушення в них є помірними, інтелект іноді буває нормальним, а отже, їх **соціальна адаптації** та можливості навчання в середніх спеціальних і навіть загальноосвітніх закладах є досить перспективними.

ВАРІАНТ 6. Атонічно-астатична форма (від грецьк. "atonia" – "розслабленість, в'ялість" та "astasia" – "неспроможність стояти без підтримки") (або "синдром Ферстера") є однією з найважчих форм ДЦП. Хворі, як правило, не можуть утримувати голову, стояти, сидіти, ходити та навіть зберігати певну позу через виражену м'язову гіпотонію. В окремих випадках діти все ж здатні стояти і ходити за підтримки дорослих після 4-8-річного віку та самостійно пересуватися на дуже короткі відстані (наприклад по кімнаті) після 7-9 років. Вказана форма захворювання також проявляється в **атаксії** (розладі координації довільних рухів і порушенні рівноваги), а згодом можуть виникати ще й гіперкінези. В 40-50 % випадків спостерігаються судоми та епілептичні напади. Перспективи покращення рухових функцій вважаються несприятливими.

Як вказують Л. О. Бадалян, Л. Т. Журба та О. В. Тімоніна, близько 87-90 % дітей мають значне зниження **інтелекту**, виражене в олігофренії легкого та середнього ступенів.

Атонічно-астатична форма проявляється у важких порушеннях мовлення, викликаних мозочковою чи псевдобульбарною дизартрією, функціональним парезом голосових зв'язок, м'язів гортані, трахеї тощо. Останній виражається в слабкості чи захриплості голосу, шепітному мовленні з придином чи повній афонії (незможності продукувати звуки, що зникає при плачі, сміхові чи кашлі), а також в утрудненому диханні та деяких інших розладах (наприклад, як головний біль і дратівливість) (переклад з рос. – Н. С. Щерба). Псевдобульбарний синдром проявляється між іншим у дисфонії (голос стає хриплим і тихим), у некоректності лексико-граматичної будови мовлення і в дизартрії – порушенні вимови внаслідок недостатньої іннервації мовленнєвого апарату.

Для захворювання характерні й **порушення зору**, серед яких: атрофія зорових нервів, косоокість, ністагм. Інформації про вади, пов'язані зі **слухом**, виявлено не було.

Що стосується прогнозів щодо **соціальної адаптації** та навчання дітей, хворих на атонічно-астатичну форму ДЦП, то вони загалом несприятливі, що посилюється негативізмом, малою емоційністю та агресивністю хворих.

ДОДАТОК И4. Можливі обмеження в розвитку лінгвістичних компетенцій старшокласників, викликані клінічними проявами ДЦП

Клінічні прояви ДЦП	Їх вплив на розвиток лінгвістичних компетенцій:		
	Фонетичної	Граматичної	Лексичної
1. Порушення роботи опорно-рухового апарату:	Специфічні обмеження незначні чи відсутні.	<p><i>Виконання письмових робіт (наприклад, вправ) у позиції сидячи може утруднюватись через:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • деформації, обмеження рухливості та неправильну установку хребта і суглобів; 	

		<ul style="list-style-type: none"> • парез чи параліч руки; • патологічний м'язовий тонус.
2. Порушення інтелекту:	<i>Розумінню та засвоєнню мовного матеріалу може завадити:</i> зниження інтелекту (від легкого до імбецильності); затримка його розвитку.	
	Фонетичної	Грам. / Лекс.
3. Порушення в роботі мовленнєвого апарату:	<i>Засвоєнню звуків іноземної мови можуть перешкоджати:</i> <ul style="list-style-type: none"> • дисфонія (охриплість і слабкість голосу), шепітне мовлення чи афонія; • дизартрія, а саме: нечіткість чи неправильність вимови певної групи чи груп звуків; труднощі при зберіганні артикуляційної пози та перемикання від однієї артикуляційної пози до іншої; • порушення синхронності дихання, фонації та артикуляції; парези мовленнєвого апарату. <i>Навчанню інтонації може також перешкоджати дизартрія, а саме:</i> • порушення просодичних характеристик мовлення: його розтягнутий і "скандований" характер; • парези мовленнєвого апарату. 	<i>Засвоєнню лексичного та граматичного матеріалу може завадити:</i> <ul style="list-style-type: none"> • парез язика та нижньої частини м'язів обличчя (що призводить до затримки розвитку усного мовлення загалом); • парез голосових зв'язок, м'язів гортані, трахеї (що може коливатись від захриплості голосу до повної афонії).
4. Порушення зору:	<i>Зоровому сприйманню перешкоджають:</i> косогляд і параліч погляду (при яких унаслідок	

	<p>подвоєння зображення предметів мозок поступово блокує роботу одного ока, зір стає монокулярним (необ'ємним) і може далі погіршуватись), <i>ністагми</i> (які через коливальні рухи очного яблука не дозволяють зосередити погляд), <i>атрофія зорових нервів</i> (за якої поступово погіршується гострота зору, що може спричинити сліпоту).</p>
5. Порушення слуху:	<p><i>Слуховому сприйманню мовного (й особливо фонетичного) матеріалу може перешкоджати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • погіршення гостроти слуху.
6. Інші чинники:	<p><i>Навчанню можуть також заважати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • епілептичні напади та судоми; • синкінезії, гіперкінези, інтенційний тремор; • дисметрія та гіперметрія; атаксія; • болі та емоційні розлади, що виникають внаслідок порушень у роботі організму дитини.

ДОДАТОК И5. Можливі обмеження в розвитку мовленнєвої компетенції учнів, викликані дитячим церебральним паралічем

Клінічні прояви ДЦП	Обмеження в розвитку мовленнєвої компетенції:	
	в говорінні (Г) / аудіюванні (А)	в читанні (Ч) та письмі (П)
1. Порушення роботи опорно-рухового апарату:	<p>Специфічні обмеження незначні чи відсутні.</p>	<p><i>Обмеження в навчанні сидючи можуть бути викликані такими факторами, як:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • відсутність правильної установки тулуба і кінцівок, деформація хребта і суглобів, контрактури; • параліч чи парез рук;

		<ul style="list-style-type: none"> • знижений чи підвищений тонус м'язів.
2. Порушення інтелекту:	<p><i>Розвитку всіх видів мовлення можуть перешкоджати:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • затримка психічного розвитку; • зниження інтелекту різного ступеня. 	
3. Порушення в роботі мовленнєвого апарату:	Обмеження в розвитку мовленнєвої компетенції:	
	Г / Ч	А / П
	<p><i>Навчання усного мовлення та читання вголос може завадити дизартрія у таких її проявах:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • недостатня артикуляція звуків (що призводить до нерозбірливості мовлення); нескоординованість фонації, артикуляції та мовленнєвого дихання; • заміна "складних" звуків та їх сполучень простішими для вимови; запинки на складних звукосполученнях, що нагадують заїкання; порушення просодичних характеристик мовлення (знижений темп, нерівний ритм, відсутні інтонації тощо); • розтягнуте "скандоване" мовлення; уповільнене мовлення з поступовим затиханням голосу; • шепітне мовлення з придихом, дисфонія, афонія; салівація. 	<p>Специфічні обмеження незначні чи відсутні.</p>
4. Порушення зору:	Обмеження в розвитку мовленнєвої компетенції:	

	Г / А	Ч / П
	Специфічні обмеження незначні.	<p><i>Розвитку вказаних видів мовлення можуть завадити:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • косоокість та параліч погляду; • ністагми; • атрофія зорових нервів; • зниження гостроти зору від незначного до сліпоти.
5. Порушення слуху:	Обмеження в розвитку мовленнєвої компетенції:	
	Г / А	Ч / П
	<p><i>Навчанню діалогічного мовлення та аудіювання може зашкодити:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • погіршення гостроти слуху. 	Специфічні обмеження незначні.
6. Інші чинники:	<p><i>Негативно вплинути на навчальний процес можуть також:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • епілептичні напади та судоми; • патологічні рухи; • дисметрія та гіперметрія; • атаксія; • болі та емоційні розлади. 	

ДОДАТОК И6. Стратегії адаптації навчального середовища для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату

1. Можливість користування учнями *допоміжними засобами пересування* (інвалідними візками, милицями чи ходунцями);
2. Створення *безбар'єрного середовища*, де є:
 - а) пандуси при вході чи ті, хто постійно допомагає долати сходи;
 - б) двері з відсутніми порогами, не менше 0,85-0,9 м завширшки для вільного проїзду візка;
 - в) ліфт або підйомник на сходах усередині приміщення (чи розміщення класу на 1-му поверсі);
 - г) поруччя уздовж коридорів, щоб ті учні, яким складно ходити самостійно, могли триматися;
 - д) бібліотеки зі стійкою не вище 0,7 м та розміщенням книг на полицях не вище за 1,2 м при ширині проходів не менше 1,1 м;
 - е) класні кімнати з проходами не менше 0,9 м, учнівським місцем не менше 1,5×1,5 м та дошкою на доступній висоті чи з регульованою висотою;
 - є) туалетна кімната, спеціальна зона в їдальні та інші шкільні приміщення, доступні для використання дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату ¹²¹.

¹²¹ Луговський А. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: метод. посібник / А. Луговський, М. Сварник, О. Падалка / укл. – Львів : Колесо, 2008. – С. 19-45.

ДОДАТОК І. Порушення зору та слуху

ДОДАТОК І1. Анкета 11

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я розумію, які існують види і ступені тяжкості порушень слуху і зору.
- б) Я можу відрізнити ігри і вправи, що є недоступними для учнів з порушеннями зору та незрячих учнів.
- в) Я можу відрізнити ігри і вправи, що є недоступними для учнів з порушеннями слуху та глухих учнів.
- г) Я знаю, як адаптувати навчальний процес для сліпих учнів.
- д) Я знаю, як адаптувати навчальний процес для глухих учнів.

ДОДАТОК І2. Види та ступені порушення зору

ВАРІАНТ 1. Порушення зору можуть бути: *вродженими і набутими, прогресуючими та стаціонарними*. **Вроджена сліпота** обумовлюється ушкодженням або захворюванням плоду в період внутрішньоутробного розвитку або виникає внаслідок впливу негативних спадкових факторів. **Набута сліпота** в основному виникає внаслідок захворювань органів зору – сітківки, рогівки або захворювань центральної нервової системи (менінгіт, пухлина мозку, менінгоенцефаліт), ускладнень після загальних захворювань організму (кір, грип, скарлатина), травматичних ушкоджень головного мозку або очей. На відміну від сліпонароджених, діти, які втратили зір, мають певні зорові уявлення. Вони відіграють важливу роль у відтворенні образів предметів і явищ при сприйманні їх словесних описів. Ступінь збереженості зорових уявлень залежить від часу настання сліпоти (чим пізніше виник зоровий дефект, тим більший запас образів у дитини), від змісту та організації пізнавальної діяльності дітей, які втратили зір.

Розрізняють *прогресуючі і стаціонарні порушення* зорового аналізатора. При **прогресуючих порушеннях** відбувається поступове погіршення зорових функцій під впливом патологічного

процесу. Наприклад, при глаукомі підвищується внутрішньоочний тиск і відбуваються зміни в тканинах очей. Зір знижується під впливом пухлин головного мозку. При недотриманні санітарно-гігієнічних норм при читанні і письмі відбувається розвиток короткозорості та далекозорості. До **стаціонарних дефектів** зору відносять, перш за все, вроджені вади: мікрофтальм — природжена аномалія розвитку, що характеризується зменшенням розміру одного або обох очей різного ступеня вираження; колобома — дефект райдужної оболонки або судинної оболонки очного яблука; астигматизм — поєднання в одному і тому ж оці різних видів рефракції; катаракта — помутніння кришталика ока. Причинами цих хвороб можуть стати наслідки деяких захворювань або операцій, але при цьому сам процес хворобливого зниження зору припинився ¹²².

ВАРІАНТ 2. За ступенем зниження гостроти зору розрізняють *сліпих і слабозорих дітей*.

До **сліпих** відносять *абсолютно* (тотально) *сліпих* дітей та *дітей із залишковим зором* (тобто від відчуття світла до залишкового зору **з гостротою 0,04**). Це означає, що в таблиці для перевірки гостроти зору вони не розрізняють літери навіть із першого ряду.

До **слабозорих** відносять дітей, які мають гостроту зору **від 0,05 до 0,4**. Це означає, що в таблиці вони або не розрізняють і першого ряду, або розрізняють літери до 4-го ряду зверху. До цієї категорії відносять також дітей з дещо більшою гостротою центрального зору, які мають *інші дефекти зорової функції* (наприклад, різке звуження межі поля зору). На відміну від сліпих, у слабозорих дітей навіть сильно порушений зір є провідним аналізатором, тобто здійснює безпосереднє сприймання предметів і явищ навколишньої дійсності¹²³. Однак їх сприймання є уповільненим, його точність знижена, а огляд звужений. Слабозорість утруднює орієнтування у просторі. Крім того, у слабозорої дитини формуються

¹²² Смальяха Л., Козел А. Діти з вадами зору // Сайт "Інклюзивна освіта" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://annalida.simplesite.com/427571483>

¹²³ Там само.

збіднені уявлення про кольори та форму предметів, характер явищ. Це спричинює збіднення чи неадекватність у них і мовної картини світу. Працездатність таких дітей нестійка через швидку втомлюваність від зорової роботи, тому в умовах звичайного шкільного режиму в них може статися перенапруження зору. Така дитина потребує спеціального режиму, який виключає тривалі розумові й фізичні навантаження, різкі рухи і стрибки, нахили голови тощо ¹²⁴.

ВАРІАНТ 3. Найбільшу групу становлять діти з відносно **легким порушенням зору**, які за умови забезпечення їм індивідуального підходу можуть навчатися в масовій школі. Це діти з аномалією рефракції (*короткозорість, далекозорість, астигматизм*). Усі ці порушення, як правило, коригуються за допомогою окулярів. Разом з тим, короткозорість й інші дефекти зору в дітей можуть прогресувати. Корируючі окуляри в цьому випадку обов'язкові. В даному випадку повинні бути забезпечені такі **умови навчання**: правильне освітлення, додержання режиму зорової роботи (чергування різних видів роботи та відпочинку), лікування супутніх хвороб, які ослаблюють організм та спричинюють розвиток короткозорості.

Короткозорість – це відхилення від нормальної здатності оптичної системи ока заломлювати промені, яке полягає в тому, що зображення предметів виникають перед сітківкою, внаслідок чого дитина гірше бачить віддалені предмети.

Далекозорість – це відхилення від нормальної здатності оптичної системи ока заломлювати світлові промені. У разі природженої далекозорості зображення предметів утворюються позаду сітківки, внаслідок чого дитина гірше бачить наближені предмети.

Діти, які страждають на сильно виражену короткозорість або далекозорість, можуть не розрізняти важливих, але не дуже чітких зовні ознак об'єктів дійсності.

¹²⁴ Гострота зору // Сайт "Медична енциклопедія" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medical-enc.com.ua/ostrota_zrenia.htm

Астигматизм – очне захворювання, при якому людина бачить предмети нечітко та/або спотворено. Він виникає внаслідок неправильної форми рогівки (рідше – кришталика). У нормальному стані рогівка і кришталик здорового ока мають правильну сферичну поверхню. При астигматизмі в різних меридіанах поверхні рогівки заломлююча сила різна, тому світлові промені, які проникають через таку рогівку, не сходяться в одній точці на сітківці ¹²⁵.

ДОДАТОК ІЗ. Поради для вчителя учня зі сліпотою

Група 1. ВАРІАНТ 1. An article written by a student with blindness.

At first I was hesitant about writing this article because sometimes, when I was growing up, the people who frustrated me most were those who thought that they knew everything there was to know about working with visually impaired students.

Still, for teachers who have had no contact with visual impairment, some of these tips or pieces of information may be useful. This article focuses on students with little or no sight as I have most experience in this area.

This isn't intended to be a comprehensive resource on teaching blind students. Drawing on my personal experience, my favourite teachers at school were not people who thought they knew what would work best because someone with a similar eye condition had once done them in that way, but those who said "I've never done this before" and who listened to me so that we could work out solutions together.

1. Preparation. If you need to email information to your student so that they can have it on their laptop or get it in another format, it means you will need to be ready in advance and you can't dash off a few photocopies 5 minutes before the lesson is due to start. However, good preparation will benefit the whole class, not just the blind student, and you

¹²⁵ Астигматизм – що це? // Сайт "Ексимер" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.excimer.ua/what-we-cure/astigmatism/>

won't be able to give the lesson your best if you throw it together at the last minute.

However, you may have to cover someone else's lesson at short notice. If there is something that you haven't been able to provide accessibly, avoid asking other students to read to your blind student. If necessary, read to them yourself. Particularly if they have to read in another language, students may feel uncomfortable or resent having to read aloud when others don't have to and it can create a situation of unwanted dependency. Also if the other student isn't able to read well, the blind student is automatically at a disadvantage.

If you are writing something on the board, you could say the words as you are writing them. If the blind person has good touch typing skills, they may be able to copy down what you are writing as you write it.

Грына 1. БАPIAHT 2. An article written by a student with blindness.

2. Use of language. Don't try to change your vocabulary just because you have someone in your class who can't see. "See you later" is fine, as are "have you seen this film" or "do you see what I mean?" Trying to avoid verbs which have something to do with seeing or watching creates strange expressions which make everyone feel uncomfortable and most blind people don't try to edit these words out of their vocabulary because they are part of everyday expressions.

3. Working with others. Group work is good. It helps people to develop. In a good team, everyone has something to contribute. Don't see group working as a way for other students to help your blind student because that gives the impression that they have nothing to contribute. A fluent blind student can help a weaker sighted student to read. A blind student may be able to explain something in a different way so that another student understands. A blind student may be able to take more comprehensive notes on an electronic device than their counterparts can by hand. These three examples are from my past learning experience and each one gave me something to trade in the giving and receiving process which resulted in effective teamwork.

4. Listening and using audio. Communicating information verbally is useful and if you're teaching a language, listening skills will be a necessary part of your curriculum. However, learning by listening is not every blind person's preferred learning style. Some people need to write things down in order to remember them. Others need the information in a written form, either on their computer or Braille display, before it stays in their memory. If you give other learners written feedback, giving the same feedback to your blind student orally may not be the best solution as you are then expecting them to retain everything you've said without having their own copy. Instead you could send them your feedback by email ¹²⁶.

Грына 1. БАПІАHT 3. An article written by a student with blindness.

5. Use of pictures. This depends on whether you are teaching a one-to-one or a group class.

Think about what you want to achieve with picture exercises. If you want the student to describe something, you could ask them to describe something else or give them an object to describe. Alternatively, if you know the student's native language, you could give them a description in that language so that they can talk about the picture independently.

If you are using pictures to build vocabulary, you could achieve the same result with a word association game, an opposites matching exercise (for adjectives) or if the student has enough vocabulary in the language you want to teach, an exercise where you describe the object rather than showing a picture of it.

6. Resources. The most important thing is that your blind student has access to the same information as others in the class. You could either do this by emailing the documents to them, encouraging the class to work together on collaborative online projects (for example Facebook and Twitter are generally accessible) or providing the information in some other

¹²⁶ The inclusive classroom – working with blind and partially sighted students // Сайт "British Council" [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/english-kirsty/inclusive-classroom-%E2%80%93-working-blind-partially-sighted-students>

format if appropriate such as large print or audio, depending on how the student works best.

Some students will have access to scanners and OCR software but this can be time consuming and it doesn't work for documents which are hand-written, which contain diagrams or which are poor photocopies of originals.

PDFs can be accessible but it depends how they have been created. A PDF which was originally a word document is likely to be accessible whereas a PDF of a scanned image of text, even though it looks like text, will probably appear as a blank document to someone using screenreading software on their computer.

There's no need to change lesson plans to avoid using videos. As long as the blind student understands what's going on, audio-visual materials can really help the learning process.

Гпына 1. BAPIAHT 4. An article written by a student with blindness.

7. Assumptions and stereotypes. There is plenty of good information out there but unfortunately some unhelpful stereotypes are still alive and kicking. On the whole, blind people don't recognise others by touching their faces – the whole idea of doing this is uncomfortable for most and an invasion of someone's personal space. Your student may or may not be able to read Braille. They may or may not enjoy music – it's not a given. They may enjoy sports or watching films. They may or may not want to work with a guide dog and they may or may not want to talk about their visual impairment at length.

Remember – visual impairment is just one topic of conversation and many people don't want to be defined by it. They want to be seen as your student who happens not to be able to see, rather than first and foremost your blind student. Chances are they have been blind for quite some time and whilst the situation may be new for you, it's not new for them and they are likely to have many other topics that they would rather talk about because they feel that they are more interesting.

8. Equal treatment not special treatment. Blind students need to follow all the same rules that apply to the other members of your class. The

difference is that you need to ensure they have the same access to your materials and the same chance to make a contribution and complete the exercises as everyone else in the class.

It may be helpful if everyone in the class followed some simple rules that benefit everyone like not leaving the door half open (either close it or leave it open), not leaving trip hazards and pushing chairs back under the table when they are not being used.

Summary. Ask, experiment and find out what works

People have different eye conditions, different levels of computer literacy, different ways to get things done. Have an open discussion and find a way that works for both you and the student.

ДОДАТОК І4. Поради вчителю учня з порушеннями зору

Група 2. ВАРІАНТ 1.

- Через кожні 10-15 хвилин учень має 1-2 хвилини перепочити, роблячи спеціальні вправи.
- Освітлення робочого місця учня має бути не менше 75-100 кд/м².
- Приберіть усі перешкоди на шляху до робочого місця учня.
- В унаочненнях доцільно збільшити штифт, фон зробити не білим, а світло-жовтим чи світло-зеленим.
- Пишучи на класній дошці, намагайтеся розташовувати матеріал так, щоб для учня він не зливався в суцільну лінію. З'ясуйте, написи яким кольором крейди учень бачить краще.
- Давайте можливість учням підійти до дошки чи унаочнення, щоб краще роздивитися написане.
- Озвучуйте все, що пишете.
- Намагайтеся все, що пишете на дошці, продублювати роздатковим матеріалом.
- Зверніть увагу на якість роздаткового матеріалу: має бути матовий, а не глянцева папір, шрифт великим і контрастним.
- Учні з порушенням зору потрібно більше часу на виконання вправ, читання тексту. Не переобтяжуйте учня читанням

великих текстів під час самостійного опрацювання матеріалу, краще поясніть ще раз усно, переконайтеся, що він усе зрозумів.

- З таких предметів як література, історія, географія тощо можна використовувати аудіозаписи. Такі організації, як УТОС, мають аудіобібліотеки літературних творів та інших навчальних матеріалів, якими вчитель може скористатися для індивідуалізації занять зі слабозорими учнями.

- Доцільно переглянути вимоги до письмових робіт. Іноді слабозорому учневі необхідно писати з використанням трафарету, щоб правильно розташувати текст на сторінці та дотримуватися рядків.

Група 2. ВАРІАНТ 2. Частіше перевіряйте розуміння учнем матеріалу, який подається на уроці.

- Стежте за поставою учня, водночас не обмежуйте його, коли він надто близько підносить тексти до очей.

- Дитина може погано бачити вираз вашого обличчя і не розуміти, що ви звертаєтеся саме до неї. Краще підійти до учня і торкаючись його, звернутися на ім'я.

- Не робіть зайвих рухів і не затуляйте учневі джерело світла, не використовуйте невербальні засоби спілкування (кивання головою, рухи рук тощо).

- Завжди називайте себе та інших співрозмовників, а також усіх присутніх і тих, хто вийшов чи повернувся до приміщення. Не забувайте озвучувати свої жести та написи. Намагайтеся передати словами те, що часто висловлюється мімікою і жестами – не забувайте, що звичний жест "там..." людина, яка не бачить, не зрозуміє. Коли ви спілкуєтесь із групою таких дітей, не забувайте щоразу називати того, до кого ви звертаєтеся. Не змушуйте співрозмовника говорити в порожнечу: якщо ви пересуваєтеся, попередьте його.

- Дізнайтеся, чи потрібно попереджати дитину про перешкоди під час руху (сходи, двері тощо). Якщо ви помітили, що вона збилася зі шляху або попереду неї є перешкода, не керуйте її рухом на

відстані, підійдіть і допоможіть повернутися на правильний шлях. Якщо не встигаєте підійти, голосно попередьте про небезпеку. Коли спускаєтесь або підіймаєтесь сходами, ведіть її боком до них. Пересуваючись, не робіть різких рухів.

- За столом можна пояснити, що і де лежить на тарілці, використовуючи принцип циферблату. Наприклад: "На 12 – шматок сиру, на 3 – салат, на 6 – хліб".

Група 2. ВАРІАНТ 3. Необхідно навчити школярів орієнтуватися у приміщенні школи (до моменту, доки дитина не запам'ятає всі маршрути; у випадку яких-небудь змін, її слід супроводжувати); надавати, якщо це можливо, навчальні матеріали в інших форматах (шрифтом Брайля, крупним шрифтом, на аудіокасеті); дати можливість використовувати звукозаписуючі прилади і комп'ютер. Крім того, у приміщенні та на подвір'ї потрібно передбачити, аби всі наявні перешкоди виділялися кольорами (крайні сходишки, двері тощо)

- Не бійтесь використовувати такі дієслова, як бачити, дивитися, розглядати, називати якості об'єктів, які сприймаються зором, оскільки ці слова є такою ж частиною їхнього словника, як і зрячих дітей. Діти з порушенням зору за зазначених слів позначають свої методи ознайомлення з довкіллям (дотик, розглядання або послідовний зоровий аналіз).

- Діти з порушенням зору часто намагаються "приховати" або заперечувати свій дефект, інші ж, знаючи про поінформованість своїх однокласників про недоліки їхнього зору, почуваються дискомфортно при публічному виявленні їхніх проблем, тому краще підготувати дітей заздалегідь, щоб не викликати підвищеного інтересу і некоректні висловлювання.

- Усмішка або кивок головою не завжди доступні дітям із порушенням зору. Краще покласти руку на плече або погладити її, словесна похвала ще важливіше, бо її чують інші діти.

- Діти з порушенням зору через наявні комплекси намагаються не привертати уваги до своїх проблем і соромляться

попросити допомоги, вважаючи за краще самотужки переживати свої проблеми. У таких випадках потрібно постійно тримати дитину в полі свого зору і намагатись побачити та відчутти, коли їй потрібна допомога.

Група 2. ВАРІАНТ 4. Притосування шкільних приміщень.

На початку навчального року з дитиною потрібно **обійти приміщенням школи** для того, щоб вона запам'ятала їх розташування. Крайні сходинок **при вході** до школи необхідно пофарбувати у контрастні кольори, щоб вона орієнтувалася на них. Обов'язково потрібні **бильця** по обидва боки сходів на висоті 70 і 90 см (для дітей молодших класів – 50 см). Їх довжина має бути більшою за довжину сходів на 30 см з кожної сторони. Двері також краще зробити контрастного кольору. Якщо вони скляні, то на них яскравою фарбою потрібно позначити частини, які відчиняються. **Уздовж коридорів** можна зробити бильця, щоб дитина могла орієнтуватися, тримаючись за них. Сходи всередині школи потрібно пофарбувати у яскраві контрастні кольори і обладнати бильцями. Таблички на кабінетах слід написати крупним шрифтом контрастних кольорів (або шрифтом Брайля). У **роздягальнях** для школярів з порушеним зором потрібно виокремити зону віддалік від проходів і обладнати її бильцями, лавками, поличками й гачками для сумок, одягу тощо. Бажано, щоб цією зоною користувалися лише ці діти. Необхідно кілька разів провести дитину до цього місця, щоб вона його запам'ятала. В **їдальні** у дитини має бути постійне місце близько до буфетної стійки. Необхідно звернути увагу на **освітлення робочого місця** дитини. Написане на дошці слід завжди озвучувати для того, щоб учень міг отримати повну інформацію. Парту дитини має розташовуватися в місці, яке визначить офтальмолог (не завжди перша парту). Коли використовується лекційна форма занять, учневі доцільно дозволити користуватися диктофоном – це його спосіб конспектувати. Бажано,

щоб **посібники**, які використовуються на різних уроках, були не лише наочними, а й рельєфними чи зі збільшеним шрифтом ¹²⁷.

ДОДАТОК І5. Види та ступені порушення слуху

ВАРІАНТ 1. Види приглухуватості та глухоти

Дані захворювання класифікують залежно від різних параметрів. Виділяють наступні види приглухуватості (як і глухоти):

Вроджена – у більшості випадків спровокована несприятливим перебігом вагітності або спадковими факторами, часто розвивається внаслідок перенесених матір'ю інфекційних хвороб, діагностується у дитинстві ЛОР-лікарем, невропатологом або сурдологом.

Набута – розвивається протягом життя під впливом несприятливих факторів (гучних звуків, хвороб, травм), також може бути пов'язана з віковими змінами. Вона підрозділяється на 2 групи:

Рання – проявляється у віці до 5 років

Пізня – виникає після 5 років

Не менш поширеним явищем вважається *раптова глухота*, при якій слух знижується стрімко. Цей процес може займати кілька днів, а часом і кілька годин. Загалом з цією проблемою стикається кожна з 5 тисяч осіб на планеті віком від 30 до 60 років. При цьому частіше зустрічається глухота на одне вухо, ніж двостороння.

ВАРІАНТ 2. Ступені приглухуватості (глухоти).

Залежно від ступеня ураження слухового аналізатора, людина здатна розпізнавати звуки певних частот та гучності. Всього їх 5:

Приглухуватість 1 ступеня – легке порушення, при якому поріг сприйняття звуків підвищується до **20-40 дБ**, учні чують звичайну мову з відстані не більше 4-6 метрів, а шепіт – з 1-3 м.

Приглухуватість 2 ступеня – поріг зсувається до **41-55 дБ**, здатність чути звуки середньої гучності доступна на відстані не більше 4 м, а шепіт – на дистанції до 1 м.

¹²⁷ Інклюзивний підхід // Сайт "Інклюзивна освіта" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inklyuzivna-osvita.webnode.com.ua/diti-z-porushennyam-zoru/inklyuzivnij-pidkhd/>

Приглухуватість 3 ступеня – сприйняття звуків тихіше **56-70 дБ** стає недоступним, **шепіт не чутний**, звичайна мова сприймається тільки на близькій відстані (близько 1 м).

Приглухуватість 4 ступеня – важкий розлад слуху, що робить неможливим чутність звуків гучністю менше **71-90 дБ** та розпізнання мови навіть на малих дистанціях.

Приглухуватість 5 ступеню – поріг сприйняття зсувається до **90 дБ**, пацієнт здатний почути лише гучний крик.

Оптимальним рішенням для людей з 3-5 ступенем приглухуватості стають слухові апарати підвищеної потужності.

ДОДАТОК 16. Поради до навчання учня з порушеннями слуху.

ВАРІАНТ 1. Уявіть, що ви намагаєтесь зрозуміти нову тему, сидячи за партою у вакуумному звуконепроникному шоломі. Єдиний спосіб отримати інформацію – візуально. А наприкінці дня хтось перевірить, наскільки добре ви засвоїли інформацію. Здається все трохи несправедливим, ні?

Більш того, уроки можуть бути різного рівня складності: від базових уроків вивчення алфавіту до складних математичних рівнянь. У дітей глухих та зі слабким слухом дуже багато труднощів у повсякденному житті, а з часом додаються і шкільні. Ми спробували виділити 9 проблем, з якими стикаються діти з вадами слуху у класі, а також рекомендації для вчителів, що допоможуть покращити умови навчання.

1. Акустика у класі. Часто це суттєва проблема для багатьох дітей. Але те, що може бути більш-менш прийнятним для звичайного учня, особливому протипоказане. Глухі діти та зі зниженим слухом у будь-якому разі потребують повного візуального доступу до всього, що відбувається у кабінеті. Найкраще у класі розставити столи у формі літери "U". Це дозволить учню побачити, хто говорить, а також брати участь у розмові. Якщо у вашому класі є кондиціонер чи інша техніка, потурбуйтеся, аби учень із вадами слуху не сидів поблизу них. Слухові апарати підсилюють усі зовнішні звуки. Через шум техніки дитина може не почути того, про що говорять у класі. Бажано, щоб у

кабінеті був килим, адже тоді вібрація від пересування підлогою для такого учня буде менш відчутною.

2. Освітлення. Лампи, що імітують денне світло, мають специфічний звук, який підсилюється слуховими апаратами. А це ще більш ускладнює спроби зрозуміти, що каже вчитель чи однолітки. Віддайте перевагу традиційним лампам та рівномірному освітленню кімнати. Також важливо, де перебуває вчитель відносно вікна – воно не має бути за спиною вчителя, бо школяр ризикує не побачити руху губ та жестів. Також враховуйте, аби прямі сонячні промені з вікна не засліплювали учня, адже йому буде важко побачити, що коїться навколо.

ВАРІАНТ 2. 3. Небажання експериментувати. Дослідження показують, що діти з вадами слуху часто відстають у сприйнятті інформації, відповідно, і у навчанні. Особливо це стосується математики та мовних предметів. Слухачі постійно поглинають нову інформацію та знання за допомогою слуху, але не у всіх є така розкіш. Учителю потрібно проявити гнучкість, залучати нові методики викладання, провести дослідження та з'ясувати, який спосіб засвоєння інформації буде оптимальним.

4. Читання по губах. Може скластися помилкове враження, що глухі діти вміють читати по губах. Можливо, це так, але далеко не всі слова української та особливо іноземної мови можна розрізнити саме таким чином. Особливо, якщо предмет та тема нові, коли вивчаються складні терміни. Є декілька порад, як краще подавати інформацію:

- Ніколи не розмовляйте, відвертаючись до дошки.
- Поширюючи класом роздатковий матеріал, намагайтесь не говорити.
- Тему озвучуйте, стоячи перед класом.
- Коли відбувається пояснення нового матеріалу, відмовтесь від звички ходити по класу.
- Якщо учень говорить, не бійтесь звертатись до нього, опитувати, він має бути повноцінним учасником навчального процесу.

Просто дайте йому трохи більше часу для обробки інформації та підготовки до відповіді.

5. Нестача досвіду та теоретичних знань у вчителя. Мало хто з педагогів типової школи одразу готовий працювати в інклюзивному класі. Попередньо проводиться інструктаж, вчитель дізнається потрібну йому інформацію по роботі з дитиною з особливими потребами. Але ті правила, які діють з одним учнем, можуть не спрацювати з іншим. Велике значення має бажання вчителя самостійно шукати нову інформацію щодо роботи з дітьми з особливими потребами. Важливим є і контроль, чи правильно учень зрозумів поставлене перед ним завдання. Дублюйте озвучені завдання у письмовій формі.

ВАРІАНТ 3. 6. Соціальні проблеми. Глухі діти часто відчувають дискомфорт через акцент сторонніх на вадах слуху. Вони хочуть бути схожими на своїх друзів з "нормальним" слухом. Якщо це бажання не реалізоване, вони відчужуються та не демонструють бажання брати участь у шкільних чи класних заходах, а також не часто проявляють ініціативу. Аби мінімізувати розрив у знаннях, результатах навчання, вчителі могли б попрацювати над одним дуже важливим чинником, який часто ігнорується – дитяча впевненість у своїй силі.

7. Відсутність співпраці з батьками. Фахівці рекомендують постійно контактувати з батьками дитини. Це допоможе орієнтуватися, наскільки методики викладання дієві, чи все влаштовує дитину. Також це чудовий спосіб оперативно залагоджувати будь-які проблеми, які можуть виникнути.

8. Недоопрацьована навчальна програма. За традиційною практикою нова інформація вивчається на поточному уроці. Це працює з типовим класом, в інклюзивному ж потрібно шукати інші варіанти. Заздалегідь надайте учневі з вадами слуху письмову чи електронну копію теоретичного матеріалу. Якщо потрібно, аби на поточному уроці він мав брати активну участь, на початку дайте роздрукований варіант ключової інформації, яку всі дізнаються.

9. Відсутність технічного забезпечення. Часто у шкіл не вистачає технічного забезпечення: інтерактивні дошки, проектори, програми для додавання субтитрів на відео. А інфрачервоні системи, сумісні зі слуховими апаратами, вібраційні системи, аварійні сигнали та інтерпретатори звучать, наче технології з майбутнього.

Це лише 9 з небагатьох проблем, з якими стикаються глухі та діти з ослабленим слухом. Сподіваємось, що поданий матеріал допоможе зробити декілька кроків на шляху їх подолання. Визнаючи проблеми, які виникають у глухих учнів, та реалізуючи стратегії з пом'якшення цих бар'єрів у навчанні, вчителі створюють навчальне середовище, яке сприятиме успішному засвоєнню матеріалу ¹²⁸.

¹²⁸ 9 шкільних проблем, з якими стикаються діти з вадами слуху, і шляхи їх подолання // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/9-shkilnih-problem-z-yakimi-stikayutsya-diti-z-vadami-sluhu>

ДОДАТОК К. Усномовленнєві порушення

ДОДАТОК К1. Анкета 12

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я знаю більше 5 порушень усного мовлення, їх причини і способи корекції.
- б) Я можу відрізнити основні види усномовленнєвих порушень за їх описами чи типовими зовнішніми проявами.
- в) Я розумію, які порушення підлягають корекції на уроці іноземної мови.
- г) Я знаю, які вправи полегшують їх прояви.
- д) Я знаю, як організувати систематичну роботу з полегшення проявів функціональної дислалії у ході навчання іноземної мови учнів початкового етапу.

ДОДАТОК К2. Види порушень усного мовлення

Варіант 1. Мовленнєві порушення поділяються на:

- **усномовленнєві** (афонія, тахілалія, брадилалія, заїкання, ринолалія, дислалія, дизартрія, алалія, афазія), що заважають (правильно) говорити;
- **писемномовленнєві** (дислексія і дисграфія), що перешкоджають читанню та письму.

До вад усного мовлення належать:

- **афонія** (втрата голосу при збереженні шепітного мовлення; причинами можуть бути: паралічі / парези мовленнєвого апарату при ДЦП і т. д., хронічні ларингіти, психічні травми, порушення голосового режиму; лікування: *медикаментозне, логопедична* реабілітація та подекуди, за необхідності, *мікрохірургічне* втручання ¹²⁹);
- **тахілалія** (патологічне прискорення мовлення, при якому його темп досягає 30 звуків у секунду при нормі в дітей 10-12;

¹²⁹ Порушення фонетичності // Empendium [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://empendium.com/ua/chapter/B27.II.3.4.2>.

причинами можуть бути, наприклад: копіювання дитиною швидкого мовлення дорослих, гіперактивність, травми головного мозку, епілепсія, деякі психічні захворювання і т. д.; лікування: *логопедичне*: спрямоване на уповільнення темпу мовлення; *фізіотерапевтичне*: мінеральні ванни, *ЛФК* для поліпшення моторики та повільні вправи під рахунок, розслабляючий *масаж*; *медикаментозне*: седативні препарати чи ліки для лікування неврологічного чи психіатричного захворювання, якщо воно є причиною тахілалії ¹³⁰);

- **брадилалія** (патологічне уповільнення звукового і внутрішнього мовлення, читання і письма, що також виявляється в монотонному голосі, який начебто тримається на одній ноті, подовженні пауз між словами, в розтягнутій вимові голосних звуків, уповільненні загальної та дрібної моторики, збідненні міміки обличчя; причини: брадилалія може бути самостійним мовним порушенням чи симптомом психічного захворювання; лікування: *медикаментозне*: тонізуючі препарати; *психотерапевтичне*: зміна установки на своє мовлення; *ЛФК*: тонізуючі вправи, зокрема для голосу і дихання; *логопедичне*: спрямоване на пришвидшення темпу внутрішнього і зовнішнього мовлення ¹³¹);

Варіант 2. Мовленнєві порушення поділяються на:

- **усномовленнєві** (афонія, тахілалія, брадилалія, заїкання, ринолалія, дислалія, дизартрія, алалія, афазія), що заважають (правильно) говорити;

- **писемномовленнєві** (дислексія і дисграфія), що перешкоджають читанню та письму.

До вад усного мовлення належать:

¹³⁰ Тахілалія – це форма порушення усного мовлення. Причини виникнення, симптоми, діагностика і лікування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabletki.pp.ua/zdorovya/9314-tahilaliya-ce-forma-porushennya-usnogo-movlennya-prichini-viniknennya-simptomi-dagnostika-lkuvannya.html>

¹³¹ Браділалія // Medical Wiki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medical-wiki.in.ua/porushennya-movi/afaziya.html>

- **заїкання** (порушення мовлення, що виявляється у мимовільному повторенні окремих звуків, складів або цілих фраз, неприродному розтягуванні звуків або блоках мовчання, протягом яких людина, що заїкається, не може вимовити звук; причинами можуть бути: судомні стани м'язів, що формують артикуляційний апарат, сильне розумове перенапруження, психічна травма, сильний переляк, стрес, патології нервової системи як енцефаліт, менінгіт та інші; лікування: заняття з *логопедом*, спрямовані на оптимізацію темпу, тембру та інтонації; заняття з *психологом*, особливо якщо дитина заїкається внаслідок стресу; *дихальні практики*, щоб розслабити і зміцнити артикуляційний апарат; *медикаментозне*: лікування неврологічних причин заїкання, якщо такі є; заняття з *комп'ютерними тренажерами*, що імітують роботу логопеда; *ЛФК* і *масаж* для зняття нервової і м'язової напруги ¹³²);

- **ринолалія** (ринолалія – це порушення тембру голосу і звуковимови, зумовлене анатомо-фізіологічними вадами артикуляційного апарату; причинами можуть бути: розлади піднебінно-глоткового змикання, поліпи, пухлини в носовій порожнині, порушена цілісність і рухомість твердого та / чи м'якого піднебіння, парези / паралічі мовленнєвого апарату тощо, внаслідок чого можуть спотворюватись лише звуки [м] і [н] – вони звучать тоді як [б] і [д], а в тяжких випадках можуть назалізуватись (вимовлятися в ніс) всі звуки, при чому мовлення стає нерозбірливим; лікування: *хірургічне* та / чи системне *логопедичне*¹³³);

- **дислалія** (порушення вимови одного чи декількох звуків при нормальному розвитку м'язів мовного апарату і слуху; причини: 1) при

¹³² Заїкання у дітей: причини і методи лікування // EuroMD. Портал для пацієнтів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euromd.com.ua/9-khvorobi-i-stani/134-khvorobi-i-likuvannya/137-pediatric/post-6796-zaikannya-u-ditey-prichini-i-metodi-likuvannya/>

¹³³ Методичні рекомендації щодо корекційної роботи з дітьми, які мають незрощення верхньої губи та піднебіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ippo.if.ua/uprav1/media/files/%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F.doc>

механічній дислалії – це *анатомічні особливості чи порушення будови* органів артикуляційного апарату (губ, зубного ряду, піднебіння, язика), що призводять до неправильної вимови звуків; 2) при функціональній дислалії – це *недостатня здатність правильно розрізняти і вимовляти звуки* при нормальному слусі та будові мовленнєвого апарату (наприклад, через ЗПР, недорозвиненість фонематичного слуху, порушення специфічних мовленнєвих операцій, педагогічну занедбаність, наслідування неправильної вимови батьків тощо); лікування: в першому випадку – пластика вуздечки язика або верхньої губи, курс ортодонтичного лікування тощо, а в другому – систематична логопедична корекція ¹³⁴);

Варіант 3. Мовленнєві порушення поділяються на:

- **усномовленнєві** (афонія, тахілалія, брадилалія, заїкання, ринолалія, дислалія, дизартрія, алалія, афазія), що заважають (правильно) говорити;
- **писемномовленнєві** (дислексія і дисграфія), що перешкоджають читанню та письму.

До вад усного мовлення належать:

- **дизартрія** (це неврологічний діагноз, що проявляється в порушеннях функціонування артикуляційного апарату, які співіснують з розладами загальної моторики дитини. До них належать: обмеженість чи недостатність довільних рухів органів мовлення, змінність м'язового тону в мовленнєвій мускулатурі, наявність гіперкінезів і синкінезій (при яких один рух примусово викликає інший) тощо; тяжка форма дизартрії передбачає комплексну допомогу в закладах для дітей з тяжкими порушеннями мовлення і є, як правило,

¹³⁴ Шеремет М. К. Сучасні підходи до подолання порушення звуковимови // Педагогіка та методики: спеціальні. Збірник наукових статей НПУ ім. М. П. Драгоманова, Випуск 1. – К.: 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/e-book/book/html/D/ikpp_kl_Hrestomatiya_z_logopedii/370.html

компонентом ДЦП, а легка (стерта) – виявляється в нечіткому мовленні, труднощах, коли приходится їсти тверду їжу, полоскати горло, недостатньому розвитку дрібної моторики рук (діти неправильно тримають олівець, не можуть відразу застібнути гудзика та зашнурувати взуття); причиною є ураження центральної нервової системи внаслідок гострих і хронічних інфекцій, токсикозів, резус-конфліктів плода, пологових травм, асфіксії тощо; лікування: медикаментозне; логопедичне: систематична корекція; ЛФК, масаж¹³⁵);

- **алалія** (недорозвинення або повна відсутність мовлення, механізми якого порушені і в мовно-слуховій, і в мовно-руховій ланках; мовлення незв'язне та може являти собою набір слів, що вимовляються частково, при чому страждають всі його аспекти (лексичний, граматичний і фонетико-фонематичний) та види (усне, писемне, читання та аудіювання); порушення може проявлятися у нерозумінні мовлення дорослих, відсутності уваги, концентрації; у складних випадках діти так і не оволодівають письмом; причиною найчастіше виступає ураження відповідних ділянок кори головного мозку на внутрішньоутробному або ранньому етапі розвитку дитини; лікування: медикаментозне: стосовно основного захворювання; фізіотерапевтичне; робота з моторикою рук; логопедичне: масаж, логоритміка, комплексна корекція¹³⁶);

- **афазія** (часткова чи повна втрата здатності до розуміння чи продукування мовлення людиною, яка вже мала таку здатність; наприклад, при моторній афазії людина може переставляти склади в словах, замінювати одні літери на інші, некоректно відтворювати слова, не може спонтанно передати свою думку чи зрозуміти окремі

¹³⁵ Дизартрія // Логопедія.com.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logopedia.com.ua/dov-dnik/dizartr-ia>

¹³⁶ Алалия: причины заболевания, основные симптомы, лечение и профилактика // Medoboz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/health/bolezni/alaliya-prichinyi-simptomyi-diagnostika-lechenie-profilaktika.htm>

почуті чи написані слова; а при акустично-мнестичній афазії люди не можуть запам'ятати інформацію на слух, зрозуміти чуже мовлення і повторити за кимось 4 слова підряд; причина: органічне ураження мовленнєвих центрів у корі головного мозку, часто внаслідок інсульту; лікування: медикаментозне: стосовно основного захворювання; логопедичне ¹³⁷).

ДОДАТОК КЗ. Прочитайте корекційні заходи та визначте порушення.

Порушення 1: _____

1) Для розвитку в учня фонологічних навичок чи корекції існуючих потрібно працювати за наступним алгоритмом:

- **Постановка звуку.** Учні повторюють новий чи правильний звук за вчителем (спочатку тихо, щоб він засвоювався органічно) ¹³⁸.

- Його **автоматизація** в скороговках / віршах / джазових ритмах.

- **Диференціація** звуку в послідовності слів, у скороговках / віршах (діти можуть плескати в долоні чи піднімати картку, коли чують потрібний звук).

- **Використання** навичок у зв'язному усному мовленні.

2) Тривалість вправ не повинна перевищувати 2-3 хвилини за заняття, бо діти швидко втомлюються. Але вправи мають повторюватись самостійно до 20-30 разів на добу.

3) Потрібно використовувати допоміжні звуки, які дитина вимовляє правильно, щоб у ході тренування відволікати її увагу від звуку, що опрацьовується.

4) Для розвитку артикуляційних м'язів можна додатково використовувати такі логопедичні вправи:

¹³⁷ Афазия: причины заболевания, основные симптомы, лечение и профилактика // Medoboz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/health/bolezni/afaziya.htm>

¹³⁸ Зеєман М. Косноязычные дети // Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринолалія: навч. посібник / за заг. ред. М. К. Шеремет, І. В. Мартиненко / М. Зеєман. – Київ : КНТ, 2008. – С. 118-123.

- діти надувають щоки і кулачками повільно видавлюють повітря;
- діти тримають носову хустинку перед обличчям і дмухають на неї, щоб вона піднімалась якомога вище;
- діти виконують завдання, тримаючи в роті смужку паперу (3-5 хвилин);
- діти злегка розтягують зігнутими мізинцями кути рота і вимовляють звуки [у] та [о] ¹³⁹.

Порушення 2: _____

Виправлення цього порушення має сприятливий прогноз, якщо воно не пов'язане з неврологічними та психічними захворюваннями. У дітей виправлення настає через 6–12 місяців корекції, а в дорослих – через 3-4 місяці ¹⁴⁰. Для регуляції темпу мовлення можна використовувати такі вправи:

- 1) Читання по складах, повільно слідкуючи пальцем у тексті;
- 2) Читання тексту / повторення фраз, відстукуючи кожен склад;
- 3) Читання віршів, перелічування днів тижня, місяців тощо під повільний ритм (наприклад, стукаючи ногою чи плескаючи в долоні);
- 4) Декламація віршів / скоромовок, не вимовляючи приголосні (при цьому важко читати швидко, тому темп мовлення знижується);
- 5) Переказування тексту, повільно диригуючи / під метроном.

Порушення 3: _____

Зазвичай на виправлення цього порушення потрібен 1 рік логопедичної корекції. Для регуляції темпу мовлення можна використовувати такі вправи:

¹³⁹ Пінчук Ю. В. Основи методики виховання правильної вимови звука при дислалії // Хрестоматія з логопедії: Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринолалія: Навчальний посібник / за заг. ред. М. К Шеремет, І. В. Мартиненко / Ю. В. Пінчук. – Київ : КНТ, 2008. – С. 140-148.

¹⁴⁰ Тахілалія – це форма порушення усного мовлення. Причини виникнення, симптоми, діагностика і лікування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabletki.pp.ua/zdorovya/9314-tahilaliya-ce-forma-porushennya-usnogo-movlennya-prichini-viniknennya-simptomi-dagnostika-lkuvannya.html>

- 1) Декламація віршів, джазових ритмів, скоромовок (спочатку темп повільний, а далі пришвидшувати);
- 2) Виконання ритмічних пісень;
- 3) Зарядка на покращення загальної координації і ритму рухів із поступовим прискоренням: тренується більш швидке переключення уваги;
- 4) Декламація / повторення за вчителем мовного матеріалу (складів, слів, фраз, текстів) під стук рукою чи ногою / під метроном із поступовим прискоренням;
- 5) Участь у рольових іграх, театралізованій діяльності;
- 6) Заняття логоритмією (використання логопедичних вправ під ритмічну енергійну музику) ¹⁴¹.

Порушення 4. _____

- 1) Активно розучувати з дитиною вірші, скоромовки, джазові ритми, пісні, оскільки під час декламації дефект часто зменшується;
- 2) Дотримуватись за можливості сприятливого шумового режиму і позитивного мікроклімату в присутності дитини, бо в іншому випадку може наступати загострення;
- 3) Частіше заохочувати і хвалити дитину, показувати своє позитивне ставлення та турботу;
- 4) Говорити при дитині правильно і повільно;
- 5) Не дозволяти дитині говорити з опущеною головою. Щоб мовлення було правильним, голова повинна бути піднятою ¹⁴².

¹⁴¹ Браділалія // Medical Wiki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medical-wiki.in.ua/porushennya-movi/afaziya.html>

¹⁴² Заїкання у дітей: причини і методи лікування // EuroMD. Портал для пацієнтів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euromd.com.ua/9-khvorobi-i-stani/134-khvorobi-i-likuvannya/137-pediatrica/post-6796-zaikannya-u-ditey-prichini-i-metodi-likuvannya/>

ДОДАТОК Л. *Порушення поведінки*

ДОДАТОК Л1. Анкета 13

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я знаю причини ситуативної агресивності, їх залежність від віку людини та взаємозв'язок з особливими освітніми потребами.
- б) Я знаю, які навчальні неспроможності характеризуються порушеннями поведінки.
- в) Я знаю, як проявляється синдром гіперактивності та дефіциту уваги у ході навчання іноземної мови.
- г) Я знаю, як проявляється диспраксія в навчальному процесі.
- д) Я зможу організувати систематичну роботу з полегшення проявів гіперактивності та диспраксії у ході навчання іноземної мови.

ДОДАТОК Л2. Сутність і види девіантної поведінки

Відхилення у поведінці особистості, які входять у протиріччя з юридичними, моральними, етичними, соціальними нормами суспільства, прийнято називати **девіаціями**, а поведінку, відповідно, – **девіантною** (від лат. *deviatio* – відхилення), тобто девіантна поведінка – це окремі вчинки (або їх сукупність), які не відповідають загальноприйнятим нормам і правилам поведінки в суспільстві ¹⁴³.

Форми девіантної поведінки:

- агресія;
- аутоагресія, суїцидальна поведінка;
- зловживання речовинами, які викликають порушення психічної діяльності (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія);
- порушення харчової поведінки (як-от: голодування);
- аномалії сексуальної поведінки;

¹⁴³ Козубовський Р. В. Соціальні детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх / Р. В. Козубовський // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 27-31.

- надцінні психологічні захоплення – "трудоголізм", гемблінг, фанатизм, "параноя здоров'я" тощо;
- надцінні психопатологічні захоплення (наприклад, сутяжництво – тобто заняття судовими позовами з корисливих міркувань);
- розлади потягів (клептоманія, піроманія тощо);
- характерологічні та патохарактерологічні реакції (наприклад, емансипації);
- комунікативні девіації (конформізм, нарцистична поведінка тощо);
- аморальна та неестетична поведінка ¹⁴⁴.

ДОДАТОК ЛЗ. Експериментальна перевірка стриманості / нестриманості реакції: вікова група: _____

Причини можливої агресивної поведінки дітей ¹⁴⁵	Кількість студентів		
	Фізична агресія	Вербальна агресія	Стриманість
1. Самозахист.			
2. Стрессова ситуація.			
3. Порушення звичного розпорядку дня.			
4. Крайнє розчарування чи гнів.			
5. Неадекватна мовленнєва поведінка інших.			

¹⁴⁴ Клінічні й інші форми девіантної поведінки // Сайт "Девіантна поведінка підлітків" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/a/kubg.edu.ua/devia_pov_1507krvb/home

¹⁴⁵ Munson J.S. Hitting, Biting and Kicking: How to Stop Aggressive Behavior in Young Children // Сайт "Bright Start Academy" [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brightstartsl.com/how-to-stop-aggressive-behavior-in-young-children/>

6. Перезбудження.			
7. Виснаження.			
8. Відсутність нагляду з боку дорослих.			
9. Наслідування чужої агресивної поведінки.			

ДОДАТОК Л4. Поняття диспраксія та гіперактивність

ВАРІАНТ 1. Диспраксія – одна з форм порушення розвитку, яка впливає на координацію дрібної і великої моторики у дітей та дорослих і викликає проблеми у плануванні, організації і виконанні дій у правильному порядку у повсякденних ситуаціях. Вона може впливати на артикуляцію і мовлення, процеси сприйняття та мислення. Разом з тим, диспраксія виникає у людей з різним рівнем розумових здібностей.

Диспраксію важко помітити в класі, а такі учні часто помилково сприймаються як незграбні, неорганізовані й ледачі. Можливими індикаторами щодо наявності диспраксії є труднощі в адаптації до шкільного розкладу (запізнення, забування необхідних для уроку речей) і в створенні дружніх стосунків з іншими дітьми в класі, нерозвинуті навички малювання і копіювання з підручника або дошки, нерозбірливий почерк, неспроможність запам'ятовувати інструкції, незрозуміння слів, вжитих у переносному значенні. Учні з диспраксією також можуть мати труднощі у читанні. Дитина може добре читати, але не розуміти деякі поняття. Вони може неохоче читати вголос через проблеми з артикуляцією або брак впевненості в своїх силах. Такі діти дуже емоційні і легко вразливі, їм важко концентрувати увагу на одному виді роботи протягом певного часу та вчасно закінчувати виконання завдань у класі. Фізичними проявами диспраксії можуть бути неспроможність утримувати рівновагу й координувати свої рухи на заняттях з фізичного виховання, неспроможність швидко одягатися

та зав'язувати шнурки. Такі діти часто страждають від головного болю, мігрень, нудоти ¹⁴⁶.

На уроках англійської мови вчитель має обирати прийоми та методи роботи, які можуть допомогти учням з диспраксією. Такі прийоми та методи можна умовно поділити на декілька груп залежно від їх спрямованості та для кожної групи сформулювати певні поради ¹⁴⁷.

BAPIANT 2. Attention Deficit Hyperactivity Disorder often results in learning difficulties. People with this disorder act impulsively and are easily distracted. They may also exhibit hyperactive behaviour. While some specialists consider ADHD a behavioural disorder, others call it a cognitive disorder. Research suggests that ADHD is a neurological disorder stemming from inefficiencies in the brain.

Myths About ADHD:

- ADHD is caused by poor parenting.
- ADHD is caused by poor diet (though poor diet may worsen symptoms).
- ADHD is caused by too much exposure to technology.
- ADHD symptoms can only be treated with medicine.
- Children grow out of ADHD.
- Only boys are born with ADHD. (It is more commonly diagnosed in boys.)

The following **symptoms** in a child may signal of ADHD:

- has short attention span;
- tunes out easily if not interested in subject matter;
- doesn't follow instructions;
- speaks out inappropriately (no inner censor);

¹⁴⁶ Loreman T. Inclusive Education: Supporting diversity in the classroom / E. Loreman, J. Deppeler, D. H. P. Harvey. – Sydney : Allen & Unwin, 2010. – 301 p.

¹⁴⁷ Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

- can't wait one's turn in a group setting;
- lacks empathy;
- overactive;
- has difficulty completing a task;
- doesn't properly assess dangers or consequences;
- procrastinates;
- fidgets;
- has difficulty engaging in quiet activities;
- is forgetful when it comes to daily routines;
- has difficulty filtering irrelevant information
- speaks louder than peers;
- often speaks with false starts, repetition, and grammatical errors;
- takes lots of breaks when writing and forgets the task;
- has difficulty making friends;

Some symptoms, such as hyperactivity, may be less severe as a child ages and learns coping mechanisms ¹⁴⁸.

ДОДАТОК Л5. Способи полегшення проявів диспраксії

ВАРІАНТ 1. Способи розвитку моторних навичок і координації рухів.

- Заохочуйте учнів писати на розлінованому папері, бажано з кольоровими або опуклими лініями; використовуйте папір у клітинку, щоб допомогти учням дотримуватися інтервалів між літерами та словами; можна також користуватися готовими або зробленими власноруч трафаретами;

- Для зручності та зберігання правильної пози при письмі бажано ставити на стіл нахилену підставку;

- Для поліпшення координації між очима та рукою використовуйте різні вправи мультисенсорного написання літер, наприклад, написання літер у повітрі, на таці з піском або крупою; ще

¹⁴⁸ Teaching English to ADHD Learners // Сайт "English Club" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.englishclub.com/learning-difficulties/adhd.htm>

однією вправою може бути написання слів на спині учня та вгадування їх. Це дозволяє тренувати лексичні одиниці кінетичним шляхом, тобто завдяки тактильним відчуттям, відчувати написання літер всім тілом;

- Щоб розвивати дрібну моторику у молодших школярів, допомагайте їм під час вирізання, малювання та розфарбовування малюнків;

- Користуйтеся робочими зошитами, які зменшують потребу у письмі, наприклад такими, де пропонуються вправи на заповнення пропусків;

- Заздалегідь готуйте письмові інструкції, щоб зменшити копіювання з дошки;

- Пишіть розбірливо на дошці та в зошитах, щоб надати зразок учням;

- У разі потреби дозвольте учневі продиктувати комусь іншому те, що потрібно занотувати;

- Щоб зменшити напругу, дозволяйте робити додаткові перерви під час письмових вправ;

- Пам'ятайте, що успіхи учнів з диспраксією слід оцінювати у порівнянні з їхніми власними попередніми результатами ¹⁴⁹.

ВАРІАНТ 2. Способи поліпшення сприймання, обробки, розуміння інформації та розвитку концептуалізації.

- Посадіть учня ближче до вчительського столу, щоб йому було легше звернутися за допомогою, або поруч з учнем, який може йому допомогти в разі необхідності;

- Надавайте усні інструкції повільно та короткими реченнями. Використовуйте зорові опори, наприклад, піднята рука може бути сигналом до припинення розмов у класі, демонстрація певних малюнків може означати різні режими роботи;

¹⁴⁹ Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

- Перевіряйте розуміння інструкцій, попросивши учня повторити або навести приклад;
- Використовуйте ігри, наприклад, “Simon says”, для розвитку навичок аудіювання та здатності розуміти і запам’ятовувати інструкції;
- Надавайте учневі більше часу для виконання завдання, оскільки процес обробки інформації в нього відбувається набагато повільніше. Пам’ятайте, що такі учні часто демонструють кращі результати, коли працюють індивідуально, а не в групі;
- Розбивайте завдання на декілька кроків для виконання;
- Використовуйте схематичну шкалу часу, щоб допомогти учневі запам’ятати послідовність подій;
- Поступово переходьте від конкретних до абстрактних понять, співвідносячи ці поняття з власним досвідом дитини;
- Використовуйте ігри для просторової орієнтації, наприклад, розташування предметів у кімнаті, тварин на фермі тощо;
- Для кращого розуміння та запам’ятовування інформації використовуйте аудіозаписи уроків та аудіокниги, які можна прослухати в позаурочний час ¹⁵⁰.

ВАРІАНТ 3. Способи розвитку самоповаги, підвищення самооцінки та впевненості в собі.

- Уникайте турбувати учня під час виконання завдання та не підганяйте його закінчувати роботу;
- Привертайте увагу учня до вдало виконаних дій та не нагадуйте йому про невдачі;
- Незалежно від результату, частіше схвалюйте його спроби виконати поставлені завдання.
- Спочатку продемонструйте учневі приклад виконання певних дій, а потім запропонуйте повторити.

¹⁵⁰ Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров’я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

- Ставте перед учнем зрозумілі цілі та пояснюйте, як їх досягти.
- Обирайте завдання, які подобаються учню, та поступово ускладнюйте їх;
- Включайте такі види роботи в класі, під час виконання яких учень може продемонструвати свої сильні сторони.
- При навчанні дітей з диспраксією дуже важливо організовувати сприятливе середовище. Підтримуйте тишу і порядок у класній кімнаті. Уникайте яскравого освітлення та мерехтіння світла. Щоб не відволікати увагу дитини, не завішуйте стіни таблицями та плакатами. Зважаючи на фізичний стан учнів з диспраксією, дозволяйте їм додаткові перерви протягом дня. Якщо учень вийде з класу, виконає в коридорі декілька фізичних вправ, пострибає, сходить кудись за дорученням вчителя, він повернеться до класу краще готовим для продовження навчання. Використовуйте узгоджені умовні сигнали (наприклад, піднята рука) для повідомлення учнем про зміни у самопочутті, потребі в перерві тощо.

Окреслені педагогічні прийоми сприяють подоланню відчуження дітей з особливостями психофізичного розвитку: з одного боку, допомагаючи їм не відчувати себе відмінними від інших учнів і, з іншого боку, створюючи толерантне освітнє середовище. Навчання методики роботи з учнями з особливими освітніми потребами має стати частиною професійної підготовки вчителя з будь-якого предмета ¹⁵¹.

ВАРІАНТ 4. Способи розвитку соціалізації та комунікації з вчителями та однолітками

- Використовуйте рольові ігри, комікси та цікаві історії для пояснення загальноприйнятих соціальних норм та правил поведінки;

¹⁵¹ Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

- Використовуйте візуальні опори, щоб допомогти учневі пригадати власний досвід (подію) і розповісти про нього;
- Під час бесіди з учнем ставте переважно питання, які потребують скоріше закритої, ніж відкритої відповіді;
- Щоб допомогти учневі розрізняти поняття “особисте” та “колективне”, використовуйте рольові ігри;
- Узгодьте правила поведінки в класі та вимагайте їх виконання;
- Заздалегідь попереджайте про будь-які зміни у порядку виконання певних вправ, розкладі тощо;
- Використовуйте комікси та ігри на кшталт “вгадай, про що я думаю” для того, щоб допомогти подолати труднощі розуміти почуття інших та передбачати, як власні дії можуть впливати на почуття людей;
- Пояснюйте учневі правила ігор і навчайте необхідних навичок, таких як чекати своєї черги, домовлятися з іншими тощо;
- Заохочуйте інших учнів підтримувати дружні стосунки з учнями з дисплексією ¹⁵².

ДОДАТОК Л6. Способи полегшення проявів гіперактивності та дефіциту уваги.

ВАРІАНТ 1. Strategies for teaching students with ADHD.

If you have a student who has been diagnosed with ADHD in your classroom, you may be eligible for extra help from a tutor or aide. Whether or not you have help with your special needs student, you will need to explore a variety of strategies to help your student cope in a classroom environment. Keep in mind that a traditional classroom is often very

¹⁵² Каминін І. М. Впровадження принципів інклюзивної освіти в процес навчання англійської мови в школі / І. М. Каминін, Н. В. Тучина // Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. VI Всеукр. наук.-практ. конф. / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 647–652.

stressful for an ADHD student who finds it difficult to sit still, remain quiet, and concentrate on a task.

Here are some **strategies** that teachers recommend:

- provide special **seating** at the front of the class;
- reduce **distractions**;
- encourage students to make **to do lists**;
- encourage the use of daily **planners**;
- provide activity **breaks** and **exercise** to boost dopamine and serotonin (some teachers place a stationary bike at the back of the class);
- give **warning** before calling on a student for an answer;
- determine personal **learning styles** (visual, auditory, print);
- provide ways for student **to see his/her improvement**;
- discourage **self-deprecation**;
- be **patient** while waiting for responses;
- help the student and his/her classmates and parents **learn about ADHD**;
- teach the student how to **apologize** for impulsive behaviour;
- provide a **calm** environment for assessment ¹⁵³.

BAPIAHT 2. Classroom ideas for teaching an ADHD student.

1. Stage a creative class project. Studies have shown a correlation between ADHD and a heightened sense of creativity. The overactive mind of someone with this disorder yearns for activities without limited and structural bounds so they can channel their energy into action. They just want to express themselves. This is where creative class projects come into play. It is exciting for many students when class projects are geared toward some sort of artistic goal, such as drawing a diagram of a cell in science classes, or building things in shop class. The more open to creativity the project is, the better they would perform.

Many students who underperform due to their shorter attention spans also suffer from low self-esteem which, in a vicious circle, can then

¹⁵³ Teaching English to ADHD Learners // English Club [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.englishclub.com/learning-difficulties/adhd.htm>

negatively affect their academic performance. A creative project that gives a student the ability to succeed, earn praise from their peers and teachers, and see positive progress with their education, will, conversely, boost their confidence and self-esteem. Some great creative project ideas include model and diorama building for science and history classes, creative writing assignments in language arts classes, or even mock events such as Model U.N. and mock court cases.

Here are a few other class projects ideas:

a) Own a [insert thing here]. Students take ownership of a thing relevant to a lesson (planet, decade, career, person of interest, etc.). They are split into groups and sent off to become experts on their assigned thing and present to the class via PowerPoint, iMovie, or any other medium of presentation;

b) Create a new ending. Students are tasked with drafting a new ending for a movie, book, short story, or historical event, along with a rationale for their new ending;

c) Portfolio showcase. Many ADHD students have creative talents to showcase, whether it's artwork, photography, videography, singing, or an instrument. This portfolio showcase ought to show progress and improvement over a period of time ¹⁵⁴.

BAPIAHT 3. Classroom ideas for teaching an ADHD student.

2. Using Flashcards. As an underlying symptom of ADHD, many students are gifted with a less-than-stellar memory. Trouble with short term memory is a common issue for those suffering from ADHD. In addition, they often find that things that don't stimulate their overactive mind are harder to remember than things that do. For example, if some of them are visual learners, they have trouble remembering names, but if they see a face, it sticks like glue. They don't purposely forget names, however if that name is not immediately associated with a face, it is hard to give that name any weight, which makes it harder for them to remember.

¹⁵⁴ Morpus N. 5 Effective Lesson Ideas for Teaching Students With ADHD // Capterra [Electronic resource]. – Mode of access: <https://blog.capterra.com/5-effective-lesson-ideas-for-teaching-students-with-adhd/>

There are ways to combat this though.

One lesson idea perfect for developing memory skills is flashcards, especially for learning crucial concepts such as multiplication tables. When they get home from school, they can use flashcards to learn irregular verbs, for instance. It helps to get the constant reinforcement of visual cues with these otherwise uninteresting grammar concepts.

This method applies to vocabulary, spelling and other things.

3. Role playing activities. ADHD kids constantly find I tapping their feet, fidgeting with their fingers, fidgeting with their clothes, staring outside at cars driving by, and looking for any excuse to get out of their seats. All the pent up energy needs to be expressed somehow, and as long as they have to sit in their seats, they would struggle to be productive. This can change if teachers give them assignments which require interaction with others and movement around the room. All of a sudden their attention is with the task at hand because their need for stimulation is being met.

Role playing activities are a great way to get your students up and moving around in a similar way, while still learning. In literature classes, this kind of role playing can be used to give visual representations of the story being studied. In math classes, simulation games where students act out the roles of business people buying and selling items can teach complex concepts.

Tips for role-playing lessons. If a lesson seems boring and dry for you to teach, chances are that lesson is not sticking with your students, especially not with your ADHD students, so you should add some movement and interaction ¹⁵⁵.

¹⁵⁵ Morpus N. 5 Effective Lesson Ideas for Teaching Students With ADHD // Capterra [Electronic resource]. – Mode of access: <https://blog.capterra.com/5-effective-lesson-ideas-for-teaching-students-with-adhd/>

BAPIAHT 4. Classroom ideas for teaching an ADHD student.

4. Classroom debates. Another symptom of ADHD is the tendency to blurt out answers before being called upon or before a question is done being asked.

Creative assignments are perfect opportunities for ADHD students to shine and find the praise they miss out on in more rigid academic activities. However, sometimes structure must be introduced to help ADHD students learn to not only wait their turn, but to take their time weighing their decisions and answers.

The perfect way to instill this structure and improve your ADHD students' knowledge of particular subjects is to stage classroom debates. In structured classroom debates, students get the opportunity to discuss classroom subjects, learn more about lesson concepts, and develop patience and critical thinking skills. As a teacher, you should actively participate in the debate to step in when a student is out of line, whether by what they say or how and when they say it.

Classroom debate ideas:

- Does technology ever get in the way of learning?
- Do you trust your government?
- How necessary is a college education?

5. Game show-style reviews and exams. ADHD students often hate taking written tests as it is already hard enough for them to memorize concepts, numbers, and dates from lectures, but the added anxiety of having to show what they had memorized makes concentration very difficult. One way to mitigate this anxiety and concentration issue is by turning your tests into stimulating classroom game shows, which encourages active participation and verbal communication. It is easier to remember and recite information if it is done in an active and vocal way. The sound of your voice reciting information, similar to visuals, stimulates your brain and keeps your interest better than that of a one-sided lecture and paper exam.

The options of classroom review games include:

- Family Feud;
- Pyramid;
- Wheel of Fortune;
- Who Wants to be a Millionaire?;
- Deal or No Deal ¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Morpus N. 5 Effective Lesson Ideas for Teaching Students With ADHD // Capterra [Electronic resource]. – Mode of access: <https://blog.capterra.com/5-effective-lesson-ideas-for-teaching-students-with-adhd/>

ДОДАТОК М. Обдарованість

ДОДАТОК М1. Анкета 14

Позначте речення, що відповідають дійсності:

- а) Я розумію сутність поняття "обдарованість".
- б) Я знаю типи обдарованості та розумію їх взаємозв'язок із навчанням іноземної мови.
- в) Я можу загалом визначити, чи є у людини обдарованість і який тип.
- г) Я знаю, як адаптувати навчання іноземної мови до особливих освітніх потреб учнів з обдарованістю.
- д) Я знаю, які завдання сприяють розвитку обдарованості в учнів.

ДОДАТОК М2. Визначення поняття "обдарованість"

Обдарованість – це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя ¹⁵⁷.

Обдарованість – це наявність у людини сприятливих задатків і здібностей до якогось одного чи декількох видів діяльності. Про характер обдарованості людини можна судити за характером розвитку цих здібностей, за оволодінням нею знаннями, навичками, вміннями, за успіхами та рівнем досягнення в професійній праці ¹⁵⁸.

Обдарованість – значне в порівнянні з віковими нормами випередження в розумовому розвитку або винятковий розвиток спеціальних здібностей (музичних, художніх і ін.) Обдарованість дітей може бути встановлена і вивчена тільки в процесі навчання і

¹⁵⁷ Загальна психологія: Хрестоматія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – Київ : Каравела, 2007. – 640 с.

¹⁵⁸ Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник. – Минск : Харвест, 2007. – 576 с.

виховання чи в ході виконання дитиною тієї або іншої змістовної діяльності ¹⁵⁹.

Обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом усього життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності в порівнянні з іншими людьми ¹⁶⁰.

Згідно з освітнім законодавством США, до **обдарованих** дітей належать: "students, children, or youth who give evidence of high achievement capability in areas such as intellectual, creative, artistic, or leadership capacity, or in specific academic fields, and who need services and activities not ordinarily provided by the school in order to fully develop those capabilities" ¹⁶¹.

ДОДАТОК МЗ. Типи обдарованості

ВАРІАНТ 1. Тип 1. _____.

Людей із цим типом обдарованості ще називають "кмітливыми". У них високий рівень розвитку загального інтелекту з показниками IQ >135-140 одиниць. Для них характерна самостійність розумової діяльності, підвищена критичність мислення, філософське осмислення інтелектуальних проблем. Ця обдарованість сприяє

¹⁵⁹ Аніскіна Н. Педагогічна підтримка обдарованості / Н. Аніскіна – Київ : Вид. дім "Шкіл. світ": Вид. Л. Галіцина, 2005. – 128 с.

¹⁶⁰ Психологічні особливості та аспекти поведінки обдарованих дітей // Сайт Політехнічного ліцею Національного технічного університету України "КПІ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pl.kpi.ua/%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8/>

¹⁶¹ Bietz K. Gifted Learners: A Different Kind of Special Need, But How is the Need Met? / K. Bietz // Bright Hub Education [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brighthouseeducation.com/teaching-gifted-students/123945-are-we-truly-meeting-the-special-needs-of-gifted-children/>

створенню суб'єктивно і об'єктивно нових ідей, використанню нестандартних підходів до розроблення проблем, чутливості до ключових, найперспективніших способів пошуку рішень у певній предметній галузі, відкритості для будь-яких інновацій тощо¹⁶².

Діти з цим типом обдарованості відрізняються доброю пам'яттю, жвавим мисленням, допитливістю, вони зв'язано викладають свої думки, але можуть мати здібності і до практичного застосування знань¹⁶³.

Тип 2. _____.

Для цього типу обдарованості характерний досить високий інтелект, однак на перший план виходять особливі здібності учнів до навчання, тому їх ще називають "*блискучими учнями*". Особливості їхньої пізнавальної сфери (мислення, пам'яті, уваги) та мотивації такі, що роблять набуття знань, навичок і вмінь легким і приємним. Обдаровані *діти* цього типу діляться на 2 підтипи:

- учні з широкою здатністю до навчання (вони легко освоюють будь-яку діяльність, виявляють помітні успіхи у всіх шкільних науках);
- учні, в яких високі здібності виявляються в одній чи декількох споріднених галузях знань (наприклад, здібності до точних чи до гуманітарних наук)¹⁶⁴.

Тип 3. _____.

Цей тип обдарованості, як правило, виявляється у високих досягненнях у художній діяльності – музиці, танцях, живописі, скульптурі, сценічній діяльності, тому таких людей ще називають "*артистичними*". Вони мають високий рівень оригінальності

¹⁶² Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – Київ : Академвидав, 2010. – 432 с.

¹⁶³ Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154>

¹⁶⁴ Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – Київ : Академвидав, 2010. – 432 с.

художньо-мистецьких ідей. Цей тип обдарованості виявляється з різним ступенем широти:

- є діти, в яких наявне ціле "віяло" різних художніх здібностей: дитина й співає, і танцює, та ще й чудово малює;
- інші діти обдаровані лише однією яскраво вираженою здатністю такого роду.

Діти з цим типом обдарованості проявляють значний інтерес до візуальної інформації, захоплюються художніми заняттями, їх роботи вирізняються оригінальністю. Вони проявляють інтерес до музики, легко відтворюють мелодію, із задоволенням співають, намагаються створювати музику ^{165; 166}.

ВАРІАНТ 2. Тип 4. _____.

Головна особливість цього типу обдарованості проявляється в нестандартності мислення, в особливому погляді на світ, у здібності до екстраординарних інтелектуальних досягнень, втілених у практичних, об'єктивно нових, суспільно корисних продуктах. Умовно таких людей можна назвати "*креативними*".

У цього типу обдарованості багато різних варіантів: є учні, які проявляють неабиякі творчі можливості буквально в будь-якій діяльності, за яку беруться, але бувають учні, в яких таке нестандартне бачення проявляється досить яскраво лише в одній сфері (наприклад, у програмуванні, веб-дизайні, дизайні речей тощо). Обдаровані *діти* цього типу допитливі, проявляють незалежність і оригінальність мислення, висловлюють і втілюють у життя оригінальні ідеї ¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.

¹⁶⁶ Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154>

¹⁶⁷ Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154>

Тип 5. _____.

Синонімом цього типу обдарованості є вираз "*організаторські здібності*". Вона характеризується здатністю розуміти інших людей, будувати з ними конструктивні взаємини, керувати ними й передбачає досить високий рівень інтелекту. Однак поряд із цим у них наявна й добре розвинена інтуїція, розуміння почуттів і потреб інших людей, здатність до співпереживання. В багатьох випадках у людей цього типу спостерігається яскраве почуття гумору, яке допомагає їм подобатися іншим людям. До них належать:

- емоційні лідери, своєрідна "жилетка" для кожного: з ними радяться, їх люблять, їхня думка є в багатьох випадках вирішальною;
- лідери дії – вони вміють приймати рішення, важливі для багатьох людей, визначати мету й напрямок руху, вести за собою ¹⁶⁸.

Дитина з даним типом обдарованості добре пристосовується до нових ситуацій, легко спілкується з дорослими та дітьми, проявляє лідерство в іграх і заняттях з дітьми. Ініціативна, бере на себе відповідальність за свої дії ¹⁶⁹.

Тип 6. _____.

Ця обдарованість передбачає, в першу чергу, успіхи у спорті та видах діяльності, що вимагають фізичної витривалості, тонкої та точної моторики, чіткої зоро-моторної координації, широкого діапазону рухів і високого рівня розвитку основних рухових навичок. Існуюча думка про знижені розумові здібності у людей з цією обдарованістю не відповідає дійсності. Численні дослідження засвідчили, що, наприклад, у видатних спортсменів значно вищі від середніх інтелектуальні можливості – це стосується навіть таких, здавалося б, далеких від інтелекту видів спорту, як важка атлетика чи

¹⁶⁸ Типи обдарованості // На урок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/obdarovana-ditina-yaka-vona-13001.html>

¹⁶⁹ Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154>

футбол. Не випадково, що багато видатних спортсменів, залишивши спорт, стають письменниками (Ю. Власов), вдалими бізнесменами (Пеле) і, звісно ж, талановитими педагогами (І. Родніна).

Хоча діти з цим типом обдарованості часто вчаться посередньо, це пов'язано насамперед із нестачею часу та належного бажання ¹⁷⁰.

ДОДАТОК М4. Рекомендації щодо навчання обдарованих учнів

ВАРІАНТ 1

1. Використання **рівневої диференціації** з модифікованими (за складністю) завданнями для найвищого рівня.

2. Заохочення до пошуку **альтернативних мовних засобів** вираження думки (синонімічних лексико-граматичних конструкцій).

3. Заохочення до **передбачення подій**, що ще історично розвиваються і не скінчилися.

4. **Відмова від переказу** текстів на користь трансформації їх змісту відповідно до поданої ситуації чи запитання.

5. **Чергування форм** роботи на уроці (індивідуальної, парної, в малих групах, фронтальної).

6. **Чергування режимів** роботи на занятті (традиційного, змішаного та віртуального).

7. Використання **проектного навчання** (традиційних проєктів чи їх електронної версії – WebQuest).

8. Використання **прийомів критичного осмислення** інформації на уроці: Fish Bone, Six Thinking Hats, mindmapping, Tic-Tac, Another Side of a Coin та ін.

9. **Аналіз** на уроці цікавих фактів, випадків із життя, ідей.

10. Використання **проблемного навчання**, наприклад, кейс-методу (аналізу та розв'язання реально існуючих проблемних ситуацій).

¹⁷⁰ Обдаровані діти // Відділ освіти, молоді та спорту Куп'янської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vokrda.kuprda.gov.ua/infotree/page/2154>

ВАРІАНТ 2.

1. Використання міжпредметних зв'язків: іноземної мови та психології, історії, фізики, що дає учням можливість для всебічного аналізу ситуації, **формування та обґрунтування** своєї точки зору.

2. Залучення учнів до **участі** в районних, обласних, всеукраїнських **конкурсах, змаганнях, виставках**.

3. Заохочення учнів використовувати **списки самоперевірки** (self-check lists) для підвищення рівня самоорганізації та самоконтролю.

4. Використання на занятті завдань, що **імітують професійну діяльність** (проведення екскурсій музеєм, редагування тексту, керування проектом тощо).

5. Залучення до **розробки та впровадження** власних творчих задумів та ініціатив (англомовних буклетів, календарів, збірок оповідань, віршів, листівок з підписами, проектів кімнати тощо).

6. Створення **ситуацій вільного вибору вправ і завдань**, де відповідальність за обране рішення бере на себе учень.

7. Запровадження **елементів автономії навчання** учнів, при якій вони перевіряють один в одного домашнє завдання і проводять уроки самі.

8. Використання **творчої діяльності** учнів при проведенні різних видів масових заходів, відкритих і семінарських занять, свят ¹⁷¹.

9. Запровадження **індивідуальних дослідницьких завдань** (учні отримують проблему чи запитання, які потрібно дослідити; учні ознайомлюються з теорією, яку мають перевірити на практиці; учні порівнюють інформацію з однієї теми у тлумаченні різних наук).

10. Запровадження елементів **групового взаємонавчання**, за якого учні самостійно читають різні блоки інформації, навчають один одного в малих групах, а потім разом виконують завдання на її закріплення.

¹⁷¹ Обдарованість // Психологічна служба Кременецького ліцею імені У. Самчука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremenetslyceum.com.ua/wp-content/uploads/Pro-obdarovaniist.pdf>

ВАРІАНТ 3. Уривок зі статті R. Lyons "50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students".

1. Know Their Interests. Every year, I start by having my students complete an interest inventory. This helps me ensure that curriculum is personalized to their interests.

2. Try Book Talks. Share what you are reading with gifted students. Often, these students experience a reading lag where they can't find a sweet spot because it is hard for high-ability students to understand what is both challenging and appropriate.

3. Keep Them Active. Gifted students often need to have the ability to move when learning ... pacing, flapping and bouncing are parts of their thinking process.

4. Offer Flexible Seating. A window seat is my favorite place to read, so I keep that in mind when offering seating. Try to offer different seating options for students: beanbag chairs, carpet squares, pillows, director chairs ... the list can go on and on.

5. Model Social Situations. Social situations can be challenging for some gifted students as their ability to understand social cues can be underdeveloped. Team up with other teachers to model the proper way to start conversations.

6. Share Current Events. Current events are important to incorporate into gifted programming. We want these students to be thinking about how they can use their talents to solve real-world problems.

7. Look for the Helpers. As important as current events are, it is also just as important to understand that gifted students internalize global happenings on a very personal level. Kids do not have the experience with the world to understand that despite there being a war or attack, there are still good things happening in the world.

8. Allow for Groupings. Not all gifted students are meant to be the project manager. Allow students the opportunity to work alone or in a group. Even cross-grade groupings work well with gifted students.

9. Mind the Child Labor Laws. Gifted students who finish early should not automatically be the teacher's helper. Gifted students can be some of the worst students to assist others because their brains often work

very differently. Having a gifted child help a student who is struggling may do more harm than good.

10. Create a Makerspace. My grandmother always said, idle hands are the devil's workshop ... so keep some key things in the back for busy hands. LEGO bricks, cardboard and masking tape, and Snap Circuits are some of my favorites! ¹⁷²

БАПІАНТ 4. Уривок зі статті R. Lyons "50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students".

11. Introduce Minecraft Edu. Don't be scared to incorporate students' passions and interests. I once had a student who never wanted to practice spelling words until I told him he could practice them in Minecraft. Minecraft Edu has lots of great ways teachers can implement this engaging game in the classroom.

12. Give Them End Dates. Provide gifted students with clear endpoints on projects and assignments. Gifted students can create unusually high expectations and never see an end in sight; a book reflection can easily become a 10-page paper, a PowerPoint can become an intensive course on the topic. Letting students know where to stop can be helpful.

13. Set Realistic Goals. Use FutureMe.org and have students write a letter to their future selves. Once students have written the letter, you can set the date for it to be sent to their inbox. What a great way for students to set goals and create natural check-in points.

14. Teach Decision-Making. Gifted students can have a huge case of FOMO: fear of missing out. They understand that decisions have consequences, and sometimes they need to be given an inordinate amount of details about their options. Allow for the gifted student to fully understand the pros and cons of a decision.

¹⁷² Lyons R. 50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students // WeAreTeachers / R. Lyons [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weareteachers.com/teaching-gifted-students/>

15. Be Patient. Gifted students are processing a lot in their minds. Be patient and give them the time to reflect on what they need to come to a consensus they can live with.

16. Assign Expiration Dates. My gifted students walk into class with exploding folders and binders. They keep everything because there is a fear of being unprepared. Just like expiration dates for food, think about adding a footer to your handouts: "This handout expires on April 15."

17. Model Organization Strategies. Or at least model how you organize life. Gifted students like options and seeing how they work in the "real world" is very helpful. I show students how I use notes to organize things, how Google Calendar is my lifeline, and what I do for physical notes. I have used planners in the past and show those examples as well. We also review different apps that could be helpful. I urge students to find what works for them. No system is not an answer. We all need a system to help us be productive. When I taught younger students, we would all try different systems together as our end-of-the-day procedure.

18. Use Brain Breaks. Offer gifted students a hobby that can help calm their busy minds. Teach them how to Zentangle, breathe, meditate, make friendship bracelets, knit, color—anything that allows for them to focus carefully on details can help them quiet some of the extra noise.

19. Explore Their Passions. Some gifted students don't have a passion yet because they haven't found it. Provide exposure to as much as possible. TED talks are one way to help students think about different topics. TED even has created teaching enhancements. I heart TED.

20. Read Tons of Biographies. Reading, watching or listening to the lives of others can help gifted students develop a plan of action and see what others did to accomplish goals ¹⁷³.

БАПІАHT 5. Уривок зі статті R. Lyons "50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students".

¹⁷³ Lyons R. 50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students // WeAreTeachers / R. Lyons [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weareteachers.com/teaching-gifted-students/>

21. Read Lots of Everything. It is true, so many gifted students have found a book that becomes so much a part of them, they can discuss it at length. Bibliotherapy is a great way for students to experience how to deal with issues and learn tactics and strategies.

22. Pre-Assess Them. For the love of anything that is holy, this should probably be no. 1. Research states that most gifted students do not learn new information until January. Don't make a student who has already mastered a concept sit through the lesson again.

23. Allow Them to Focus. Let gifted students pursue their interests. If they want to let everything be about dinosaurs, more power to them! We need paleontologists. As mentioned in *Outliers*, it takes over 10,000 hours to be an expert. To get that many hours on a time card, students have to be allowed to focus.

24. Practice Like Professionals. Allow students to practice like the professionals. Use the same processes that professionals use. Looking to try fashion designing? Have students actually sew, measure, use patterns and do the alterations. Visit the American Museum of Natural History's Ology interactive site.

25. Locate Authentic Audiences. The work students create should have a real audience and be appreciated by those who authentically would benefit from its completion. Younger students are a great first authentic audience.

26. Put Them in Escape Rooms. If you haven't heard of these yet, drop everything and head over to <http://www.breakoutedu.com/digital/>. These are a great way to curate the knowledge you want your students to gain.

27. Watch Webinars. You can find webinars on just about any topic that interests your students. If you sign up at Edtech, they will send weekly lists of upcoming professional webinars.

28. Submit Inventions. Inventions are a great way for students to take risks and try different things. I feel like students are more apt to take risks when they are creating something new. Student Inventions for a Better America challenges students to submit an invention that will make the world a better place ... and there are winners every month.

29. Check Out Local Happenings. Do you live in the middle of nowhere? Me too! But I was surprised to learn there were still a TON of events happening on the weekends. If you are in the urban areas, you are rich in opportunities. Look to local libraries, museums or universities.

30. Solve Local Problems. “With great power comes great responsibility,” says one of our favorite superheroes, and he is correct—kindness counts. We need to do good with the gifts and talents we have been given. Give gifted students the opportunity to solve local problems and see the need for change in their own community. Allow a book to inspire this mission: *Wonder*, *Kindness Club*, or *The Summer I Changed the World in 65 Days* ¹⁷⁴.

БАПІАНТ 6. Уривок зі статті R. Lyons "50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students".

31. Develop Book Clubs. What do friends all have in common? Interests!! We are attracted to those who think similarly and those who challenge our beliefs. Book clubs make for a great space for likeminded students to come together to discuss a common theme ... in this case a book, which serves as a great discussion starter.

32. Allow for Voice and Choice. How many of you hated a certain book in high school only to read it as an adult and see how wrong you were? The moment we lost choice (of what to read in this case), we also lost joy. Allowing gifted students to have choice in the classroom allows them to feel empowered and engaged. Choices do not need to be huge either, small choices are just as important.

33. Brainstorm. This is one of the best ways to develop critical thinking. Show a picture of clouds ... what do you see? This type of activity develops fluency, elaboration, originality and abstract thinking, which are all integral parts of being a creative thinker. Try Google's Quick, Draw! It's a great tool for getting students to think rapidly—it's also a gem for indoor recess.

¹⁷⁴ Lyons R. 50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students // WeAreTeachers / R. Lyons [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weareteachers.com/teaching-gifted-students/>

34. Model Curiosity. When the students ask a question you don't know, look it up with them. As librarian media specialist Melissa Thom says, "the smartest people are the people who know how to find answers to their own questions." Follow her on twitter at @msthombbookitis.

35. Try Flocabulary. Flocabulary creates content-rich raps (yes, as in hip-hop) about just about ANYTHING. There are so many wonderful resources embedded within—contests, lyric labs, lyric notes, connections to primary sources, teacher plans, corresponding handouts, questioning and so much more! This will quickly become your favorite teaching resource. I promise!

36. Write Haikus. A frog jumps into the pond, splash! Silence again. This is Basho Matsuo's famous haiku. Use haiku as a way to challenge gifted students to summarize chapters, current events, biographies or vocabulary words.

37. Connect Globally. Global Read Aloud is a program where one book is used to connect the world. Pernille Ripp founded GRA in 2010 with the simple idea to read a book aloud to her students and during that time try to make as many global connections as possible. This mission has grown exponentially and has reached over two million students. Collaborating with students in other states and countries will help a gifted student think empathetically.

38. Use QR Codes

QR codes add an interactive component to your classroom. Create a QR Code Museum or Gallery or even a QR scavenger hunt on one of your classroom bulletin boards.

39. Blog. This is an authentic way for gifted students to share their reading in a way that we would as adults. Creating readers means treating them like readers – when I finish a book I do not take a comprehension quiz. I talk about it, share it with friends or write about it. Have your students react to reading like real readers. Kidblog is a great tool for creating safe student blogs.

40. Be a Safe Space. Provide a safe space for gifted students to take risks without being put down. Gifted students are often timid to answer something they are unsure about because of the social stigma attached to

not answering correctly. Create a classroom culture where wrong answers become an opportunity to celebrate different thinking ¹⁷⁵.

ДОДАТОК М5. Завдання для обдарованих учнів

ВАРІАНТ 1. Information Gap Activities (комунікативне завдання):

(У ПАРАХ). **Модель 1: малювання.**

- 1) Учень 1 описує картинку, не показуючи її учню 2.
- 2) Учень 2 ставить запитання про неї і малює.
- 3) Учень 1 відповідає на запитання учня 2.
- 4) Учень 2 описує готову картинку, після чого учень 1 показує оригінал.

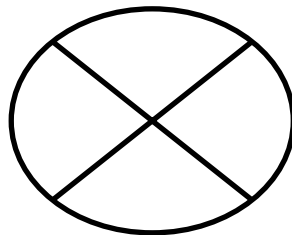
Модель 2: діалог.

- 1) Учень 1 має текст діалогу, де наявні тільки його репліки.
- 2) Учень 2 має список відповідей на запитання не по порядку.
- 3) Учень 1 читає свою частину діалогу.
- 4) Учень 2 реагує по смислу, відбираючи потрібне.

ВАРІАНТ 2. Tic-Tac (прийом критичного мислення):

(ІНДИВІДУАЛЬНО / В ГРУПАХ ПО 4). Перед учнями ставиться завдання **оцінити переваги і недоліки** певної ідеї (поїздки на відпочинок у якесь місце, вступу до якогось ВНЗ, вибору якогось виду спорту, дієти і т. д.). Спочатку учні ознайомлюються з інформацією про цю ідею, а потім у секціях кола вони пишуть:

Учень 1. Зверху – що доброго відбудеться, якщо це станеться;

¹⁷⁵ Lyons R. 50 Tips, Tricks and Ideas for Teaching Gifted Students // WeAreTeachers / R. Lyons [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.weareteachers.com/teaching-gifted-students/>

Учень 2. Знизу – що поганого відбудеться, якщо цього не станеться;

Учень 3. Зліва – що доброго відбудеться, якщо цього не станеться;

Учень 4. Справа – що поганого відбудеться, якщо це станеться.

Модель: "корисність дієти для схуднення".

1) Зверху (що доброго відбудеться, якщо це станеться) – ви схуднете;

2) Знизу (що поганого відбудеться, якщо цього не станеться) – нічого не зміниться;

3) Зліва (що доброго відбудеться, якщо цього не станеться) – не буде шкоди для здоров'я;

4) Справа (що поганого відбудеться, якщо це станеться) – вага швидко відновиться.

ВАРІАНТ 3. An Ideal Object (проект).

(ІНДИВІДУАЛЬНО / В МАЛИХ ГРУПАХ). Учням **пропонується "замовлення"** та вимоги до нього – наприклад, до дизайну кімнати (колір, кількість і матеріали меблів; бюджет тощо). Учні мають знайти в Інтернеті предмети, що відповідають вимогам, скопіювати їх фото, створити колаж і написати фінансовий звіт. Іншими прикладами є: нова монета чи купюра, розважальний центр, туристичний маршрут.

Модель: "кімната на замовлення".

Вимоги:

1) Кольори – рожевий, білий, жовтий (ніяких темних кольорів).

2) Меблі: ліжка, стіл, стілець, крісло, шафа.

3) Інші предмети: дзеркало, кімнатні рослини, штори, шпалери, килим на підлозі.

4) Матеріали: дерево, тканина, скло (ніякого пластику).

5) Бюджет: 20 тис. гривень.

ВАРІАНТ 4. Input Providing Activity (комунікативне завдання).

(У ГРУПАХ ПО 3). Учням повідомляється **уявна проблемна ситуація**, для вирішення якої вони повинні відібрати обмежену предметів, щоб вижити. Завдання також передбачає ознайомлення з додатковою інформацією.

Модель: "корабель тоне".

Уявіть, що корабель, на якому ви пливли, тоне. У вас є човен, який, крім вас усіх, може перевести ще 20 кг. Острів Мауї розташований за 10 кілометрів від вас. Зі списку оберіть речі, загальна вага яких не перевищить 20 кг, для виживання на острові протягом 1 тижня.

Список речей:

- тент (4 кг);
- комп'ютер (ноутбук) (3,5 кг);
- мотузка (6 кг);
- сірники (100 г упаковка);
- ліхтар (1 кг);
- переносний CD-плеєр і диски до нього (4 кг);
- аптечка (2 кг);
- фляжки з водою (1,5 одна);
- пакети з їжею, розфасовані по 500 г (борошно, цукор, рис, сухе молоко, кава, чай);
- спальні мішки (2 кг кожен);
- коробка з книгами і журналами (3 кг);
- сокира (8 кг).

ВАРІАНТ 5. Compilation WebQuest (проект).

(У МАЛИХ ГРУПАХ). Учні читають інформацію про експонати музеїв якогось одного типу (картини, статуї, копалини, кістки динозаврів тощо), разом відбирають 10 найкращих експонатів,

завантажують з Інтернету їх фото і створюють буклет для свого музею.

Можливі теми:

- 1) Залишки доісторичних тварин.
- 2) Абстрактний живопис.
- 3) Ікони.
- 4) Національний одяг.
- 5) Моделі військової техніки.

ВАРІАНТ 6. Journalist WebQuest (проект).

(ІНДИВІДУАЛЬНО). Перед учнями ставиться завдання знайти і спростувати хибну думку людей за якоюсь темою. Вони мають взяти інтерв'ю в декількох (десять) людей, потім прочитати декілька джерел, з'ясувати істину і написати на цю тему статтю.

Можливі теми:

- 1) Тепле молоко з медом як засіб від кашлю.
- 2) Сон і профілактика захворювань.
- 3) Біг вранці як метод оздоровлення.
- 4) Харчування за будовою тіла: міфи і реальність.

ДОДАТОК Н. Використання веб-застосунків

ДОДАТОК Н1. Анкета 15

Позначте речення, що відповідають дійсності, та допишіть приклади застосунків, якщо такі вам відомі

а) Я знаю застосунки, що сприяють вивченню іноземної мови учнів з порушеннями слуху. _____

б) Я знаю застосунки, що сприяють вивченню іноземної мови учнів з порушеннями зору. _____

в) Я знаю застосунки, що сприяють вивченню іноземної мови учнів з порушеннями інтелекту. _____

г) Я знаю застосунки, що сприяють вивченню іноземної мови учнів з порушеннями опорно-рухового апарату. _____

д) Я знаю застосунки, що сприяють вивченню іноземної мови учнів з порушеннями мовлення. _____

ДОДАТОК Н2. Веб-застосунки для людей з інвалідністю

ВАРІАНТ 1. BeWarned. Компанія BeWarned була створена в 2015 році. Стартап розробляє сервіси, що допомагають людям з порушеннями слуху вирішувати побутові проблеми. Один із засновників компанії – киянин, програміст з вадами слуху Віталій Потапчук. Усі програми стартапу попередньо тестуються на аудиторії з глухотою. Команда BeWarned випустила три застосунки – BeWarned Dance (допомагає відчувати музику), BeWarned Connect (допомагає спілкуватися з людьми, які чують) і ConnectPRO.

За словами директора BeWarned Євгенія Охріменка: "Зараз усі наші застосунки для нечуючої аудиторії безкоштовні. В цьому полягає соціальна сторона проекту. Ми впевнені, що брати на себе вирішення проблем комунікації у приватних закладах має сам бізнес. І ми надаємо йому такий інструмент".

Dance и Connect можна завантажити в Google Play¹⁷⁶ чи в App Store. ConnectPRO – це сервіс для компаній. Він допомагає людям з глухотою в спілкуванні зі сферою обслуговування – робити замовлення в ресторані, проводити платежі чи повідомляти про самопочуття на прийомі у лікаря. Компанії можуть говорити з клієнтами з глухотою та порушеннями слуху за допомогою онлайн-перекладача з жестової мови чи обміну миттєвими повідомленнями – те, що говорить персонал, додаток перекладає в текст, а ті дані, які набирає клієнт, застосунок озвучує менеджеру. Людина з глухотою не має нічого встановлювати на смартфон. Достатньо прийти в заклад, сканувати QR-код і можна спілкуватися з персоналом.

ConnectPRO забезпечує конфіденційність завдяки механізму подвійного шифрування – інформація доступна тільки людині з глухотою і представнику компанії. Для роботи з програмою не потрібно обмінюватися персональними даними. Після завершення діалогу персонал компанії не зможе коригувати чи видаляти його. Це дає можливість перевіряти якість послуг.

В Україні компанія співпрацює з приватними клініками, ресторанами, банком і мобільним оператором¹⁷⁷.

БАПАНТ 2. Otsimo is a child-friendly application designed with the learning characteristics of children with **developmental disabilities** and especially with **autism**. It provides educational opportunity and funny environment for children who have a hard time to get intensive and continuous access to education. It has its own unique style that shows how to do specific activities on the platform.

There are lots of different games and lots of different ways to learn with fun games with cute little sounds and clapping and balloon popping

¹⁷⁶ BeWarned Connect PRO // Interactive group FZC. Google Play [Electronic resource]. – Mode of access: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.getbewarned.connectpro&hl=uk>

¹⁷⁷ Гогілашвили Є. Український стартап дня: соціальний проект для слабослышащих BeWarned // Bit. ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ua/2017/11/ukrainskij-startap-dnya-bewarned/>

for positive reinforcement. It helps kids to refer what things look like to the words that go with them.

The app was developed by using principles of ABA (applied behavior analysis) to help children learn the fundamental basic skills they will need going into an educational setting. It gives particularly beneficial results in reading and writing alongside with other possibilities. The difficulty can be adjusted for a child's age.

Children who played these educational games via tablet improved their social communication by 100%. It has been observed that using the app increases children's potential and improves their behavior. By using alternative communication tools, children can increase their interests to focus attention to a less interesting or non-preferred activity. Kids can play on their own without the need for any instructions ¹⁷⁸.

BAPIAHT 3. Proloquo2Go is an Augmentative and Alternative Communication (AAC) solution for students who suffer from **speech difficulties**. The main aim of the app is to give children and adults with speech impediments a voice. Its visual vocabulary allows creating sentences of varying complexity to communicate wants, needs and messages that are more advanced. The app is flexible and customizable and allows choosing from a range of realistic accents for children and adults to match their "inner voice" ¹⁷⁹.

Studies show that just 200-400 words make up 80% of what we say. Known as core words, they act as the basis of Proloquo2Go. Users can develop from single words to full grammatical sentences in the same comprehensive app. It's also one of the few AAC apps designed to support all users, from beginning to advanced. Completely customizable and designed for a range of fine-motor and visual skills, the app's versatility

¹⁷⁸ Certified special education app. For parents. For kids. // Otsimo [Electronic resource]. – Mode of access: <https://otsimo.com/en/>

¹⁷⁹ Prologue2Go // 7 Apps for Working with Special Needs Students [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gettingsmart.com/2017/01/7-apps-for-working-with-special-needs-students/>

makes it useful for non-verbal people with autism, cerebral palsy, Down syndrome, apraxia, aphasia or traumatic brain injury ¹⁸⁰.

BAPIAHT 4. KNFB Reader gives you easy access to print and files, anytime, anywhere. The easy-to-use KNFB Reader app converts any text to speech or Braille instantly and accurately. Its text-to-speech and text-highlighting tools make it valuable **for blind, low-vision, dyslexic, and other print-disabled users.**

The app can be downloaded to iOS, Android, and Windows 10 devices, so you can take it with you wherever you go or use it on your desktop. Since it does not require Wi-Fi or an internet connection, it works its magic instantly making print accessible for everyone. KNFB Reader for iOS has new capabilities such as text highlighting which make it very useful for dyslexic and other print-disabled users.

Unlike other mobile readers or OCR devices, KNFB Reader has unique, patented image-processing technology built in to capture accurate photos of what you'd like to read or have read aloud. Field of View reports ensure everything on the page is being captured.

Advanced Speech Technology reads aloud with high quality voices in many languages. KNFB Reader works faster than most other OCR devices, turning text into speech almost instantly. Multi-Page Mode quickly and easily captures multiple pages for use with books, manuals, and other long-format materials. Stand Mode takes photos of text automatically as you turn the page. This works especially well with Batch Mode for books and other longer materials. It captures single and multicolumn formats, which is difficult for other reader apps to do. It highlights the text as it is read aloud, great for those with reading disabilities such as dyslexia or low vision. Font size, spacing, and backgrounds are easy to customize to suit your needs. It easily links to Dropbox or OneDrive with Windows so all scanned files are available from all of your devices, anytime you need them. It's Multilingual – Depending on your operating system, KNFB

¹⁸⁰ Speak up with symbol-based AAC // Assistive Ware [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.assistiveware.com/products/proloquo2go>

Reader recognizes and reads printed materials in: English, French, German, Dutch, Italian, Spanish, Portuguese, Danish, Swedish, Turkish, Polish, Norwegian, Russian, Finnish, Ukrainian, Estonian, Bulgarian, Czech, and Greek ¹⁸¹.

BAPIAHT 5. Story Wheel is an app for the iPad and iPhone that is designed to promote audio storytelling **for students who have trouble expressing themselves through writing**. Story Wheel could be useful as a story starter that they use to record their thoughts verbally before transitioning to writing them down.

Spin the Story Wheel on your device and when it lands on an image, dictate a short story based on that image. When you are finished recording, you can play your story back with animations generated by Story Wheel ¹⁸². Story Wheel is an educational game that improves a child's cognitive abilities. Story Wheel helps develop an understanding of story composition, strengthens imagination, and improves oral language skills. It is a perfect complement to a child's language arts school curriculum. 1-4 players can create a story. Start by spinning the wheel to get a picture. Next, record your voice as you develop a story with that picture. Each player will build upon the story with a new picture. When done, you can listen to your story and share your creations online, or email them to family and friends. The basic Story Wheel app is free. The ability to share stories with friends or family, plus some minor bug fixes have been added ¹⁸³.

¹⁸¹ KNFB Reader [Electronic resource]. – Mode of access: <https://knfbreader.com/the-app>

¹⁸² Byrne R. Story Wheel - Storytelling Prompts on an iPad // Free Technology for Teachers / R. Byrne [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.freetech4teachers.com/2011/11/story-wheel-images-to-prompt.html>

¹⁸³ Papas Ch. List Of Free iPad Apps For Children With Special Needs: Part 1 // eLearning Industry [Electronic resource]. – Mode of access: <https://elearningindustry.com/free-special-needs-ipad-apps-part-1>

**ДОДАТОК НЗ. Класифікація веб-застосунків за компетентностями,
на розвиток яких вони спрямовані**

Компетентності	Обмеження учнів з різними формами інвалідності	Їх відповідні особливі освітні потреби	Функції електронних застосунків, що реалізують особливі освітні потреби
1. Фонологічна та усномовленнєва	<p>ТРУДНОЩІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> голосно, чітко та рівно говорити; правильно вимовляти певні звуки; переходити від одного звука до іншого; відтворювати різницю між подібними звуками; дотримуватися правильної інтонації, темпу та ритму мовлення. 	<p>ПОТРЕБА У:</p> <ul style="list-style-type: none"> додатковому вправленні у вимові окремих звуків / звукосполучень / слів; додатковому тренуванні у використанні звуків / звукосполучень / слів в усному мовленні; додатковій роботі над інтонаційними моделями ІМ, що викликають труднощі; зниженні вимог, що висувуються до ритму, темпу і т. д. 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Learn English Sounds Right</i> (еталони вимови звуків, застосунок для Іpad); <i>Artic Pics / Speech Blubs / Boo Articulation Helper</i> (навчання вимови); <i>Voxopop</i> (запис учнями текстів і їх розміщення на сайті, де можна отримувати коментарі від носіїв мови); <i>Audacity</i> (запис учнями відеокліпів, їх експорт в інші програми); <i>Voice Thread</i> (створення відео, до яких можна додавати голосові коментарі через мікрофон чи телефон); <i>Scratch</i> (створення мультфільмів із додаванням до них записів з мікрофону).

2. Фонологічна та усномовленнєва	<p>НЕМОЖЛИВІСТЬ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • бачити транскрипційні знаки / слова / завдання; • чути звуки / завдання / мовлення; • вимовляти звуки / слова / речення. 	<p>ПОТРЕБА У:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вивченні азбуки Брайля; • освоєнні жестової мови; • освоєнні застосунків, що компенсують вади мовлення / зору / слуху; • зниженні вимог, що висуваються перед учнями. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Pocket Braille Lite, Braille Pro, Braille Driller, Braille Tutor</i> (вивчення / вдосконалення знання англomовної азбуки Брайля на iPhone, iPod Touch та iPad); • <i>ASL Coach / the ASL App / ASL Finger Spelling / Sign Language for Beginners</i> (вивчення жестової англійської мови); • <i>TalkForMe</i> (програма для iPad, що озвучує речення, які обираються користувачем із каталогу програми у залежності від ситуації. Застосунок дозволяє вести діалог особам зі складними вадами мовлення).
3. Лекс., грам., калігр. та орф.	<p>ТРУДНОЩІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • працювати, стоячи біля дошки / сидячи за партою; • писати, друкувати; • виконувати лексико-граматичні вправи в тому 	<p>ПОТРЕБА У:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спеціальній організації робочого місця; • додатковому вправленні у техніці письма (каліграфії та орфографії); • додатковому використанні матеріалу в 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>iPad Pro Apple Pencil Calligraphy Tutorial / Procreate / iWrite Words</i> (навчання каліграфії на iPad); • <i>ABC Phonics Word Families / iSpell Word / Montessori Crosswords / American WordSpeller / Word Magic / Typ-O (for iPhone or iPad) / A1 Spelling App / Jumblin / Spelling Bee Challenge / Spell A Word / Word Fall / WordLadder / ACT</i>

3. Лексична, граматична, каліграфічна та орфографічна	самому обсязі / за той самий час, що й однолітки з типовим розвитком.	усному та писемному мовленні; застосуванні комп'ютерних програм, що дозволяють певною мірою компенсувати наявні вади розвитку / зниженні вимог до вивчення ІМ / продовженні часу на вивчення матеріалу.	<p><i>Spell</i> (навчання орфографії / техніки читання звукосполучень і слів за допомогою карток та ігор);</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>LearningApps</i> (програма, що включає 21 різновид лексико-граматичних вправ, які вчителі можуть самостійно створювати за наявними шаблонами); • <i>Sentence Builder</i> (побудова учнями граматично правильних речень); • <i>WordSort</i> (застосунок, що дозволяє учням навчитись розрізняти частини мови); • <i>Flashcards for iPad / Anki / VocApp / Let's Expand Vocabulary / Memrise</i> (вивчення лексичного матеріалу на iPad / iPhone / ПК за допомогою карток); • <i>SeeReadSay</i> (знайомство учнів з найпоширенішими англійськими словами (т. зв. переліком Долча), які зазвичай вивчаються в молодшому віці, але він може бути придатним і для учнів з особливими освітніми потребами).
4. Лекс., грам., калігр. та орфографічна	НЕМОЖЛИВІСТЬ: бачити чи чути лексико-граматичний матеріал	ПОТРЕБА У: застосунках, що можуть компенсувати наявні вади розвитку; зниженні вимог, що	<ul style="list-style-type: none"> • див. застосунки 1-2 до пункту 2. (Фонологічна та усномовленнева компетентності); • Прилад <i>Tobii Dynavox eye tracker</i> з відповідним програмним забезпеченням, що, відстежуючи рухи очей, дозволяє учням

4. Лекс., грам., калігр. та орф.	у зв'язку з вадами зору / слуху; • писати чи друкувати слова.	висуваються перед учнями.	читати потрібну інформацію з ПК.
5. Орфоепічна та мовленнєва в читанні	ТРУДНОЩІ: <ul style="list-style-type: none"> • працювати, сидячи за партою; • читати вголос через: • недостатню артикуляцію звуків; • нескоординованість фонації, артикуляції та мовленнєвого дихання; • заміну "складних" звуків та їх сполучень простішими для вимови; • запинки на складних звукосполученнях; 	ПОТРЕБА У: <ul style="list-style-type: none"> • спеціальній організації робочого місця; • додатковому самостійному вправленні в читанні вголос / про себе; • використанні застосунків, що компенсують недостатню гостроту зору та інші вади розвитку (напр., дислексію) / зниженні вимог до учнів / продовженні часу, потрібного для читання. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>The Phonics Word Family / The Writing Machine / Bob's Books / ABC Pocket Phonics / Read and Write</i> (розвиток техніки читання); • <i>Nearpod</i> (створення онлайн уроків, присвячених навчанню різних видів читання: з перевіркою розуміння прочитаного); • <i>Blio / AppWriter</i> (синхронне підкреслювання / редагування та низка інших можливостей, що дозволяють зрозуміти текст для читання); • <i>Sound Literacy</i> (навчання читання осіб з дислексією за методом Ортона-Гіллінгема); • <i>Reading Trainer</i> (підвищення швидкості читання за рахунок вправ – для користувачів з нормальним зором); • <i>BigBrowser</i> збільшення текстової інформації на iPad);

5. Орфоепічна і мовл. в читанні	<p>порушення просодичних характеристик мовлення; розтягнуте "скандоване" чи уповільнене мовлення з поступовим затиханням голосу; шепітне мовлення;</p> <ul style="list-style-type: none"> • чітко бачити; виконувати той самий обсяг читання, що й учні з типовим розвитком. 		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Stories2Learn</i> / <i>StoryRobe</i> (застосунки, що дозволяють вчителю (а 2-й – і учням) створювати власні тексти для читання у відповідності до цілей уроку).
6. Орфоепічна і мовлення в читанні	<p>НЕМОЖЛИВІСТЬ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • читати через втрату зору; • читати вголос (наприклад, через афонію). 	<p>ПОТРЕБА В:</p> <ul style="list-style-type: none"> • застосунках, що можуть компенсувати наявні вади розвитку / зниженні вимог до навчання читання учнів. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Bookster</i> / <i>eReading series</i> / <i>Kids' Books</i> / <i>MeeGenius</i> / <i>iStoryTime</i> / <i>Read 2 Me</i> / <i>Prizmo</i> / <i>KNFB Reader</i> (застосунки, що озвучують книги. Серед них 1-й також записує читання учнів у голос, 2-й та 3-й – ще працюють в режимі самостійного читання, 4-й пропонує підкреслювання частин тексту для покращення розуміння та ілюстрації);
7. Писемномовл.	<p>ТРУДНОЩІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • працювати, стоячи біля дошки / сидячи за партою; • писати; • друкувати; 	<p>ПОТРЕБА В:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спеціальній організації робочого місця; 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Writing Prompts</i> (ідеї для писемного мовлення); • <i>IdeaSketch</i> (побудова "карти думки", що дозволяє учням організувати свої ідеї);

7. Писемномовленнє	<ul style="list-style-type: none"> • виконати писемномовленнє завдання через вади зору чи слуху; • виконувати писемномовленнє завдання в тому самому обсязі / за той самий час, що й однолітки з типовим розвитком. 	<p>додатковому вправленні в писемному мовленні;</p> <ul style="list-style-type: none"> • використанні застосунків, що певною мірою компенсують вади розвитку учнів. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Story Builder</i> (поєднання речень у логічно зв'язний ілюстрований текст на iPad); • <i>AlphaWriter / Clicker Docs</i> (навчання писемного мовлення (2-е – дислексія); • <i>Tika Tok Story Spark / Comic Book / Pages</i> (створення учнями власних електронних книжок, листів, постерів, листівок, коміксів тощо).
8. Писемномовленнє	<p>НЕМОЖЛИВІСТЬ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • бачити; • писати; <p>друкувати і загалом користуватись руками;</p>	<p>ПОТРЕБА В:</p> <p>застосунках, що можуть компенсувати наявні вади розвитку / зниженні вимог до навчальних досягнень учнів.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Dragon Dictation</i> (застосунок, що трансформує усний текст у письмовий. Це компенсує неможливість писати та допомагає засвоїти орфографію іноземної мови); • <i>BraillePad / The Mbraille app / The Visual Brailier</i> (застосунки, що дозволяють учням писати, та редагувати смс, повідомлення в соціальних мережах і тексти швидше, використовуючи англійську азбуку Брайля).

9. Аудитивна	<p>ТРУДНОЩІ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • правильно зрозуміти аудіотекст через вади слуху; • розвинути аудитивні вміння за той самий час і в тому самому обсязі, що й однолітки з типовим розвитком. 	<p>ПОТРЕБА В:</p> <ul style="list-style-type: none"> • додаткових занять, спрямованих на навчання аудіювання; • застосунків, що можуть певним чином компенсувати вади слуху. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Stories2Learn</i> / <i>StoryRobe</i> (застосунки, що дозволяють вчителю і учням записувати власні аудіотексти потрібної тематики і складності); • <i>PlayPosit</i> (застосунок, що дозволяє вчителю нарізати відео і додавати до нього завдання / запитання на розуміння прослуханого); • <i>Audacity</i> (застосунок для запису, редагування та експорту аудіо файлів: наприклад, текстів для аудіювання, диктантів); • <i>MyTours</i> (створення інтерактивних віртуальних екскурсій з участю голосу, карт і фото для ПК / мобільних пристроїв).
10. Аудитивна	<p>НЕМОЖЛИВІСТЬ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміти аудіотекст на слух через глухоту. 	<p>ПОТРЕБА В:</p> <ul style="list-style-type: none"> • застосунків, що можуть певним чином компенсувати глухоту; • зниження вимог до учнів. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>My Subtitle</i> (додавання субтитрів до відео).

ДОДАТОК О. Зразки контрольних робіт: поточної та аудиторної модульної

ДОДАТОК О1. Зразки поточних контрольних робіт

1. Заміна в читанні звуків на подібні за звучанням [наприклад р-б], пропускання приголосних, перестановка складів, читання за здогадкою характерні для:

- а) фонематичної (акустичної) дислексії;
- б) оптичної дислексії;
- в) семантичної дислексії;
- г) аграматичної дислексії;
- д) мнестичної дислексії.

2. Несприятливі прогнози для навчання мають учні з:

- а) геміплегією;
- б) атактичною формою ДЦП;
- в) гіперкінетичною формою ДЦП;
- г) атонічно-астатичною формою ДЦП;
- д) спастичною диплегією.

3. Третій рядок у таблиці для перевірки гостроти зору розрізняють учні з:

- а) далекозорістю;
- б) набутою сліпотою;
- в) стаціонарними дефектами зору;
- г) короткозорістю;
- д) легкими порушеннями зору.

4. Читання по складах, слідкуючи пальцем; читання тексту, відстукуючи кожен склад; читання віршів, не вимовляючи приголосні для зниження темпу мовлення, використовують для роботи з:

- а) брадилалією;
- б) дислалією;
- в) тахілалією;
- г) заїканням;

д) ринолалією.

5. До форм девіантної поведінки належать:

а) аутоагресія;

б) нарцисизм;

в) сутяжництво;

г) емансипація;

д) всі ці варіанти.

ДОДАТОК 02. Зразок аудиторної контрольної модульної роботи

1) У групах по 5 оберіть завдання.

Кейс № 1. В учня 7 класу виявляються значні труднощі з орфографією та граматикою англійської мови, особливо з граматичними часами. В усному мовленні він будує речення з помилками, читає нерозбірливо, а писемне мовлення важко зрозуміти взагалі. Здається, що він не засвоїв матеріал усіх попередніх років. Як виявилось у розмові з учителем української мови, така ж ситуація спостерігається в читанні та писемному мовленні і на її уроках – учень робить 1-2 помилки майже в кожному написаному слові та неправильно узгоджує слова між собою. Читання уповільнене, малозрозуміле через те, що він плутає приголосні літери. Останнім часом учень взагалі відмовився працювати на уроці англійської мови: він відкриває книгу разом зі всіма, потім закриває її і грається на телефоні. У ставленні до вчителів хлопчик подекуди виявляє грубі, зухвалі коментарі. Розмова класного керівника з батьками виявила підвищення агресивності дитини вдома. Потрібно визначити та вирішити ці проблеми.

Кейс № 2. Учениця 10 класу займає призові місця з англійської мови на міських і всеукраїнських олімпіадах, пише вірші англійською мовою, співає в музичному гурті англійською мовою, хоче стати перекладачем. На уроках виконує всі завдання першою і нудиться або розмовляє з однокласниками, розвертаючись до задньої парти. Іноді називає однокласників "тупими", за що потрапляє в конфліктні ситуації. Через це її соціальна ізоляція поступово зростає. Останнім

часом учениця знайшла собі підробіток у Call-центрі і почала пропускати заняття. Розмова з батьками показала, що дівчинка вважає, що школа не може їй більше нічого дати в плані знань іноземної мови, тому до неї ходити не обов'язково. Вчительку вважає також "тупою". Потрібно визначити шлях подальшого вивчення іноземної мови та поведінки.

Кейс № 3. Учень 8 класу не може самостійно стояти чи ходити. Пересувається в інвалідному візку. Носить окуляри, хоча і в них не завжди може прочитати текст підручника чи з дошки. Увага втрачається після 20 хвилин уроку. Пише дуже повільно і нерозбірливо. Ручку тримає неправильно і не міцно, вона часто випадає через некеровані рухи руки та кисті. Може списувати слова з дошки чи з підручника, але самостійно писати не може. Коли сидить за столом, спина швидко втомлюється і він лягає на стіл. Усне мовлення повільне, інтонація неприродна, шепелявить, таке враження, що язик малорухомий. З англійської мови значне відставання: знання знаходяться на рівні початкової школи. Учень звик до гіперопіки з боку матері та почувається невпевнено за її відсутності. Потрібно визначити і вирішити шлях подальшого розвитку іншомовних навичок і вмінь.

Кейс № 4. Учень 5 класу розмовляє українською мовою короткими реченнями з використанням збідненої лексики і лише на побутову тематику. В мовленні присутні фонетичні помилки, неадекватне розуміння і неправильне використання певних слів, висловлювань, жартів. Дитина майже не використовує прикметники і прислівники, в мовленні відсутні слова в переносному значенні та фразеологізмі. Розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення) здебільшого недоступні. Може порівнювати предмети, які бачить. Увагу на уроці може утримувати 10-15 хвилин. Деякі учні в класі вважають його дурним і насміхаються. Інші обирають його товаришем для рухливих ігор і недоречних розваг (залізти на дерево, розпалити на шкільному подвір'ї вогнище). Англійську мову учень не знає взагалі. Вчителі традиційно садять його на задню парту і не питають. На уроці він грається і відволікає оточуючих, хитаючи їм стільці, колючи ручкою

в спину, кидаючись кульками з паперу. З розмови з класним керівником виявилось, що у хлопчика зі слів батьків, гарна механічна пам'ять і він на слух запам'ятовує цілі пісні польською мовою, які йому співає бабуся. Потрібно визначити і вирішити шлях подальшого розвитку іншомовних навичок і вмінь.

Кейс № 5. В учениці 6 класу стрімко падає зір. Ведуться розмови про можливість операції, подальшу сліпоту і переведення до спецшколи-інтернату для дітей зі сліпотою. Але поки цього не відбувається, дитина продовжує ходити до школи. Вона бачить не все, що написано на дошці, і не весь текст з підручника може прочитати, незважаючи на окуляри. Англійську мову любить, непогано для свого віку говорить і сприймає на слух, але читати і писати може з великими труднощами. У дитини виражений стрес, що підсилюється хвилюванням батьків і заборорою здійснювати тривалі розумові й фізичні навантаження, різкі рухи і стрибки, нахили голови тощо. Внаслідок цього спостерігається розсіяність уваги, порушення пам'яті, вольової та емоційної сфери. Дитина не хоче вчитись, не хоче ходити до школи, не розуміє своїх перспектив. Потрібно визначити і вирішити шлях подальшого розвитку іншомовних навичок і вмінь в межах масової школи.

2) Розподіліть ролі відповідно до 1-ї колонки Оцінної рубрики.

Оцінна рубрика

Критерії оцінювання	Низький рівень	Задовільний рівень	Достатній рівень	Високий рівень
1. Визначення і детальний опис порушення / особливостей дитини.	Стан учня не вказано / вказано неправильно / лише названо – 0-0-1 бал	Стан учня описано, але його форма не вказана / лише названа – 2-3 бали	Стан учня та його форма описані не повністю – 4 бали	Стан учня та його форма описані повно і правильно – 5 балів
2. Підбір стратегій 5	Наведено 0-2 стратегії	Наведено 3-4 / 5-6	Наведено 7-8	Наведено 9-10

адаптації / модифікації (бажано першої).	/ вони не підходять – 0-1-0 балів	стратегій / вони не підходять – 2-3-0 балів	стратегій / вони не підходять – 4-0 балів	стратегій і всі вони підходять – 5 балів
3. 5 стратегій покращення психологіч- ного мікроклі- мату в класі.	Наведено 0-1 стратегія / вона не підходить – 0-1-0 балів	Наведено 2-3 стратегії / вони не підходять – 2-3-0 балів	Наведено 4 стратегії / вони не підходять – 4-0 балів	Наведено 5 стратегій і всі вони підходять – 5 балів
4. 5 корекцій- них вправ для використання на уроці іноземної мови.	Наведено 0-1 вправа / вона не підходить – 0-1-0 балів	Наведено 2-3 вправи / вони не підходять – 2-3-0 балів	Наведено 4 вправи / вони не підходять – 4-0 бали	Наведено 5 вправ і всі вони підходять – 5 балів
5. 5 ІКТ, що допоможуть полегшити навчальні труднощі дитини.	Наведено 0-1 веб- технологію / вона не підходить – 0-1-0 балів	Наведено 2-3 вправи / вони не підходять – 2-3-0 балів	Наведено 4 вправи / вони не підходять – 4-0 бали	Наведено 5 вправ і всі вони підходять – 5 балів
6. Участь кожного студента у презентації та використання наочності.	Проект презентує 1 студент, наявний 1 аркуш наочності – 1 бал	Презенту- ють 2 студенти, наявні 2 аркуші наочності – 2 бали.	Презенту- ють 3 студенти, наявні 3 аркуші наочності – 3 бали.	Презенту- ють 4-5 студентів, наявні 4-5 аркушів наочності – 4-5 балів
РАЗОМ:	0-6 балів	0-17 балів	0-23 бали	29-30 балів

3) Виконайте завдання, користуючись оцінною рубрикою, і презентуйте результати у групі.

Тест може бути адаптований до груп по 6-7 студентів, якщо вони будуть підбирати додаткові стратегії, вправи чи застосунки до критеріїв 2-5.

ДОДАТОК П. Орієнтовний список залікових запитань

ДОДАТОК П1. Список проблемних запитань.

1. Діяльність організації LUMUS: можливі наслідки для освіти дітей з інвалідністю.
2. Недорозвиток вольової сфери, навчальні труднощі чи навчальна нездатність у дитини: як відрізнити і як навчати?
3. ЗПР, легка розумова відсталість і навчання іноземної мови: як, де і чого вчити?
4. Теорія еґеніки: історичні наслідки для осіб з інвалідністю.
5. Інклюзивне навчання іноземної мови: за чи проти?
6. Навчання дітей з інвалідністю в спеціальних школах: переваги.
7. Спеціальна освіта: основні недоліки і можливі наслідки.
8. Політкоректність у звертанні до осіб з інвалідністю: історія трансформації термінологічного апарату та сучасні уявлення.
9. Рівнева диференціація на уроці іноземної мови: витрата часу чи єдиний спосіб індивідуалізованого навчання дітей з особливими освітніми потребами?
10. Забезпечення сприятливого мікроклімату в класі для учнів з інвалідністю: стратегії і труднощі.
11. Дислексія і дисграфія: прояви, вправи і перспективи полегшення проявів.
12. Дитина з ДЦП у школі: стратегії адаптації та модифікації.
13. Дитина зі сліпотою чи глухотою на уроці іноземної мови: спеціальна чи інклюзивна освіта, адаптація чи модифікація?
14. Дитина з порушеннями зору чи слуху на уроці іноземної мови: стратегії адаптації, модифікації та створення позитивного мікроклімату на уроці.
15. Дислалія, заїкання, тахілалія і брадилалія на уроці іноземної мови: дії вчителя.

16. Гіперактивна дитина на уроці іноземної мови: запобіжні заходи.
17. Причини агресивності дітей і адекватна реакція вчителя.
18. Навчання обдарованих дітей іноземної мови: спецшкола, диференціація, гуртки чи вирівнювання з іншими?
19. Використання ІКТ у навчанні обдарованих дітей: можливості і виклики.
20. Можливості використання ІКТ для навчання іноземної мови учнів з інвалідністю: переваги та недоліки.
21. Адаптація та модифікація: вибір і труднощі.
22. Забезпечення сприятливого мікроклімату в класі для обдарованих учнів: стратегії і труднощі.
23. Способи боротьби з булінгом.
24. Асистент педагога у класі: переваги та недоліки для навчання іноземної мови учнів з інвалідністю.
25. Теорія нормалізації: вплив на життя осіб з інвалідністю.

ДОДАТОК П2. Список додаткових запитань.

ТЕМА 1. Інвалідність і особливі освітні потреби

1. Які категорії належать до осіб з інвалідністю?
2. Кого відносять до осіб з особливими освітніми потребами?
3. Які звертання до осіб з інвалідністю є некоректними?
4. Чи мають особливі освітні потреби діти з захворюваннями внутрішніх органів (наприклад, серця)?
5. Які особливі освітні потреби в дітей з розладами поведінки?

ТЕМА 2. Особи з інвалідністю в різні історичні епохи

1. Що сказано в релігійних джерелах про те, як потрібно ставитись до осіб з інвалідністю?
2. Як ставились до них у Стародавньому Римі та Греції?
3. Які права надавав королю закон De Praerogativa Regis?
4. Які наслідки мала публікація книги "Malleus Maleficarum"?
5. Які наслідки для осіб з інвалідністю мала теорія Дарвіна?

ТЕМА 3. Міжнародні нормативні документи

1. В якому документі вказано право кожної людини на освіту?
2. Де було вперше зазначено права дітей з інвалідністю на освіту і піклування, необхідні з огляду на їх особливий стан?
3. В якому документі наголошується, що якщо система загальної середньої освіти не забезпечує всіх особливих освітніх потреб дітей з інвалідністю, до доцільно залучати спеціальну освіту?
4. В якому документі рекомендується забезпечувати дітям з інвалідністю можливість вступати до шкіл з інклюзивною орієнтацією?
5. В якому міжнародному документі рекомендується створити безбар'єрне середовище, зокрема в освіті?

ТЕМА 4. Моделі інвалідності

1. Що таке Релігійна (Моральна) модель інвалідності?
2. Що таке Медична модель інвалідності?
3. Що таке Благодійна модель інвалідності?
4. Що таке Економічна модель інвалідності?
5. Які інтеграційні моделі існують?

ТЕМА 5. Форми середньої освіти в Україні

1. Що таке навчально-реабілітаційні центри?
2. Що таке мережева форма середньої освіти?
3. Що таке екстернатна форма середньої освіти?
4. Що таке денна форма середньої освіти?
5. Що таке педагогічний патронаж?

ТЕМА 6. Інклюзія та інтеграція

1. В чому різниця між інклюзією та інтеграцією?
2. Що передбачає адаптацію освітнього закладу до особливих потреб дітей з інвалідністю: інтеграція чи інклюзія?
3. Які аргументи свідчать на користь інклюзивної освіти?
4. Чому інклюзія може бути неефективною?
5. Наведіть аргументи проти спеціальної освіти?

ТЕМА 7. Індивідуалізація, диференціація, адаптація та модифікація навчання

1. Що таке індивідуалізація навчання?
2. В чому різниця індивідуалізації та диференціації?

3. Які види диференціації існують? В чому їх різниця?
4. Що таке адаптація навчального процесу?
5. Що таке модифікація навчання?

ТЕМА 8. Навчальні труднощі і нездатності

1. Яким чином можна зібрати та систематизувати інформацію про особливі освітні потреби та можливості учнів з інвалідністю?
2. Що входить в індивідуальну програму розвитку дитини?
3. Що входить в індивідуальний навчальний план?
4. Що таке навчальні труднощі?
5. Що таке навчальна нездатність?
6. Назвіть приклади порушень, що призводять до навчальної нездатності.
7. Назвіть приклади навчальних труднощів.
8. Що таке LUMOS?
9. Яке відношення має LUMOS до освіти дітей з інвалідністю?
10. Яким чином можна полегшити наслідки навчальної нездатності?

ТЕМА 9. Дислексія, дисграфія, інтелектуальні порушення

1. Які форми дислексії існують?
2. Охарактеризуйте форми дисграфії?
3. Які вправи сприяють полегшенню дислексії?
4. Які вправи сприяють полегшенню дисграфії?
5. В чому різниця між ЗПР і розумовою відсталістю?

ТЕМА 10. Порушення опорно-рухового апарату

1. Що таке спастична диплегія?
2. Чим відрізняється геміплегічна форма?
3. Як виявляється подвійна геміплегія?
4. Що таке гіперкінетична форма ДЦП?
5. Діти з якими формами ДЦП можуть успішно вчити ІМ?

ТЕМА 11. Порушення слуху і зору

1. В чому різниця між прогресуючими та стаціонарними дефектами зору?
2. Що таке короткозорість, далекозорість і астигматизм?
3. Що таке приглухуватість I і II ступенів?

4. Що таке приглухуватість III, IV і V ступенів?
5. Як інклюзивно навчати ІМ учнів з порушеннями зору / слуху?

ТЕМА 12. Вади усного мовлення

1. Які вади усного мовлення існують?
2. Як можна коригувати дислалію на уроці іноземної мови?
3. Як можна коригувати тахілалію на уроці іноземної мови?
4. Як можна коригувати заїкання на уроці іноземної мови?
5. Як можна коригувати брадилалію на уроці іноземної мови?

ТЕМА 13. Порушення поведінки

1. Як учитель має реагувати на агресивну поведінку учнів?
2. Які стратегії можуть використовуватись для покращення поведінки агресивних учнів?
3. Які стратегії можуть використовуватись для покращення поведінки учнів з синдромом гіперактивності і дефіциту уваги?
4. Які стратегії можуть використовуватись для покращення засвоєння матеріалу учнями з диспраксією?
5. Які стратегії можуть використовуватись для розвитку самоповаги учнів з девіантною поведінкою?

ТЕМА 14. Обдарованість

1. Як навчати ІМ учнів з художньою обдарованістю?
1. Як навчати ІМ учнів з академічною обдарованістю?
1. Як навчати ІМ учнів з інтелектуальною обдарованістю?
1. Як навчати ІМ учнів зі спортивною обдарованістю?
1. Як навчати ІМ учнів з лідерською обдарованістю?

ТЕМА 15. Використання ІКТ

1. Які застосунки допоможуть вивчити ІМ учням із глухотою?
2. Які застосунки допоможуть вивчити ІМ учням зі сліпотою?
3. Які з них допоможуть вивчити ІМ учням з порушеннями усного мовлення?
4. Які електронні застосунки допоможуть вивчити ІМ учням із порушеннями інтелекту?
5. Які електронні застосунки допоможуть вивчити ІМ учням з обдарованістю?

Навчальне видання

Щерба Наталія Сергіївна

Навчальний посібник

«Іншомовна освіта дітей з особливими потребами:
15 інтерактивних майстерень»

Макетування Н. С. Щерба.

Дизайн обкладинки Н. С. Щерба.